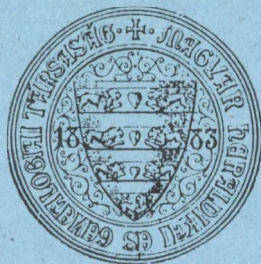


TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATILA, RAINER PÁL
SOÓS ISTVÁN



HETVENÖTÖDIK KÖTET
2002/1-2. Füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LÉVÉLTÁR

MMII

E számunk szerzői

Bodor Imre, dr., művészettörténész (Hadtörténelmi Múzeum, Budapest)
Draskóczy István, dr., egyetemi docens, ELTE BTK
Emődi Tamás, a Nagyváradi Körösvidéki Múzeum régésze
Hadobás Pál, a Kulturális Központ, Könyvtár és Múzeum igazgatója, Edelény
Halász Éva, levéltáros (MOL)
Harmath Arisztid Sándor, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkárhelyettese
Körmendi Tamás, Phd ösztöndíjas, ELTE BTK
Nyulásziné Straub Éva, dr., levéltáros (MOL) a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila, dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Rainer Pál dr., régész-muzeológus (Veszprém)
Somogyi Gábor, ny. mérnök (Budapest)
Sunkó Attila, levéltáros (MOL)
Šišmiš Milan, a Slovenska genealogicka-heraldicka spoločnosti pri Matici Slovenskej Turócszentmárton (Martin)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült



TURUL
LXXV. évfolyam
2002/1-2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.
Nyomdai kivitelezés: Kurucz Gábor, 1025 Budapest, Törökvérszi út 110/b.
ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések

Kard és koszorú – Tallózás ezer év katonai jelképeiből c. konferencián 2000-ben elhangzott előadások, II. rész

Bodor Imre: A magyar állami címer a középkorban.....	1
Harmath Arisztid: A Szent Jobb rejtélyes útja nyombán	4

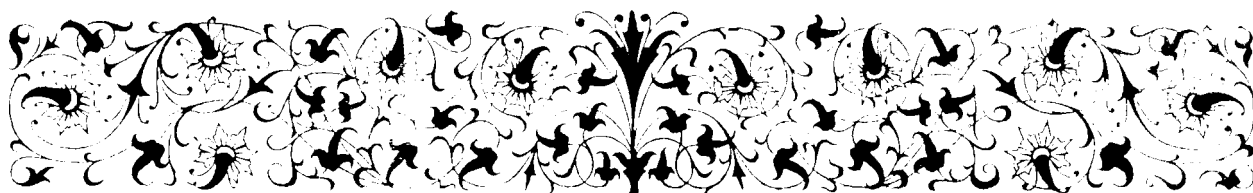
2. Önálló cikkek

Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink, II. rész. Egyházi és világi pecsétek	11
Rainer Pál: Gesztely Nagy János: címeres néemesi levele 1615-ből	23
Somogyi Gábor: A váradi Fekete család 1618-i címeres nemeslevele és genealógiája	29
Šimšič Milan: Genealógiai tevékenység Szlovákiában és a szlovák vonatkozású külföldön	39
Körmendi Tamás: A premontrei szerzetesrend megalapítása az Árpád-kori Magyarországon (A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig), II. rész, I–Z	45
Emódi Tamás: Hozzászólás	55

3. Kisebb rovatok

Könyv- és CD-ROM ismertetés

Molnár András szerk.: Zala megye archontológiája 1138–2000 (Ism.: Sunkó Attila)	56
Piti Ferenc szerk.: Anjou-kori okmánytár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium ullstratia 1301–1387. (Ism.: Halász Éva)	57
Zachar József szerk.: A magyar huszár (Ism.: Pandula Attila)	58
Hegedűs András szerk.: Megpecsételt történelem (Ism.: Pandula Attila)	59
Spira György: Vad tűzzel (Ism.: Pandula Attila)	59
Mario Kramp–Anette Fuesing szerk.: Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos (Ism.: Pandula Attila)	60
Thomas W. Breyette–Bogér James Bender: Tank killers (Ism.: Pandula Attila)	62
Makai Ágnes: „Hú vitézségért...” (Ism.: Hadobás Pál)	63



MAGYAR ÁLLAMI CÍMER A KÖZÉPKORBAN

Állami címerünk – miként több más ország esetében is – első uralkodóházunk címeréből, illetve címereiből alakult ki. Keletkezését, fejlődését, jelentésének módosulását elsősorban középkori uralkodóink pecsétjein követhetjük nyomon.¹

Imre király (1196–1204) 1202. évi aranybullájának hátlapján tűnt fel először a vágásos címer, oroszlánokkal a vágások között.² (1. kép) Csekély eltéréssel ugyanez a hátoldali címere II. András (1205–1235) aranybullájának és viasz kettőspecsétjének. (2–3. kép)

II. András utódai alatt a vágásos címer eltűnt uralkodóink kettőspecsétjeinek hátlapjáról. Helyét kettőskeresztes címerpajzs foglalta el. Ezt látjuk IV. Bélától (1235–1270) kezdve egészen V. László haláláig, 1457-ig.³ (4–6. kép)

A vágásos címer – oroszlánok nélkül, a felségi pecsétek címerkoszorúja élén, illetve a lilimos Anjou-címerrel egyesítve – csak I. Károly (1308–1342) és utódai alatt tért vissza. Nyilvánvalóan az Anjou-ház Árpád-rokonságát, azaz törvényességét volt hivatott megjeleníteni. Ez a mondanivalója a 14. század végére elhalványult. Zsigmond (1387–1437) felségi kettőspecsétjein már csak az előlapi trónképet, illetve a hátlapi kettőskeresztes pajzsot keretező címerkoszorú egyik – de továbbra is legelőkelőbb – eleme. (5. kép)

A kettőskereszt minden valószínűség szerint a királyi kincstárban őrzött, és talán uralkodói felségjelvényként ismert Szent Kereszt-ereklyetartó képeként került a kettőspecsétek hátlapjára.⁴ Voltaképpen az előlap trónoló királyképének felelt meg: az uralkodói hatalmat jelképezte. Ezt, a Koronát szimbolizáló jelentését mindvégig megtartotta. Korona-szimbólum-

ként jelentette ugyanis a királyt, a királyságot, mindelelőtt pedig magát a Szent Koronát.

1401-ben és 1444–1452 között is – amikor a király helyett a Magyar Szent Korona nevében koronatanács intézkedett – a prelátusok, bárók pecsétjének képe a Szent Korona, illetve a kettőskereszt volt. pajzsban, illetve anélkül.⁵ (7–8. kép)

A 15. század közepe táján kialakult a címerpajzsra helyezett, rangra, méltóságra utaló fejékek ábrázolásának szokása. Először főpapi címereket egészítettek ki kardinális kalappal, püspöksüveggel, majd megjelentek az uralkodók címerpajzsaira helyezett koronák.⁶

Tudjuk, hogy 1440-ben ellopták a Szent Koronát Visegrádról, és Mátyás csak jelentős összegért tudta III. Frigyesztől visszaváltani. Mátyás a visszaszerzett Szent Koronával uralkodásának hetedik évében 1464. március 29-én ünnepélyesen újra megkoronázta magát – immár érvényesen. Ettől az időponttól kezdve használható csak – teljes jogú szuverenitása kifejezőjeként – királyi kettőspecsétet.

Újonnan készült kettőspecsétjének hátlapján a címerpajzs fölött zárt, keresztpántos koronát látunk. Ez a kép, amely a keresztpántok jobb érzékeltetése végett heraldikailag szabálytalanul, kissé elfordítva ábrázolja a koronát, tulajdonképpen a több, mint két évtizedes távollét után hazakerült Szent Korona első képi megjelenítése.⁷ (9. kép)

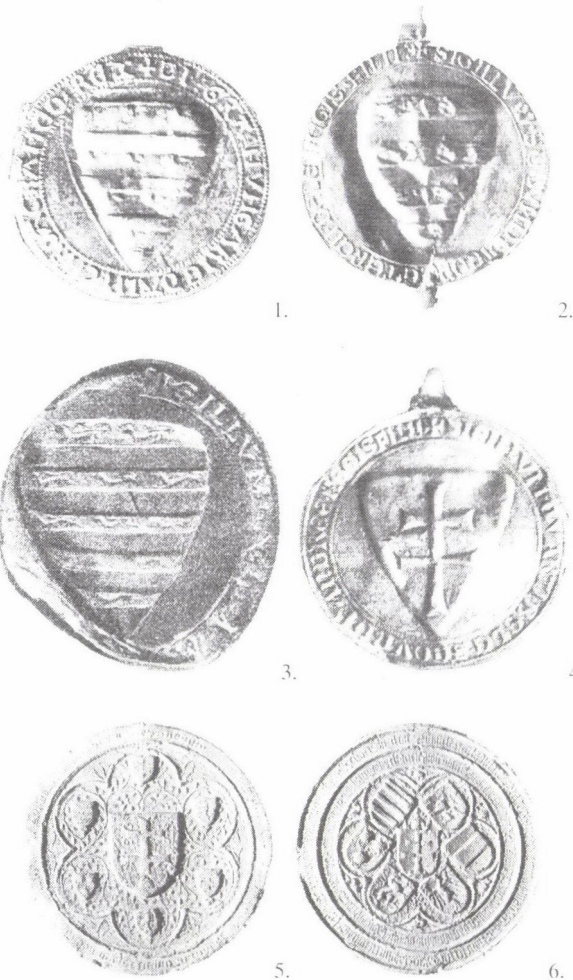
A hátlap középső címerpajzsa maga is megváltozott. A Szent Korona ábrázolása heraldikai koronaként fölöslegessé tette a kettőskereszt, mint koronaszimbólum központhba helyezését, ezért az helyet cserélt a címerkoszorúban ábrázolt vágásos pajzsral. Utóbbi, tehát a hétszer vágott mezejű pajzs, ekkorra már – jellegzetes reneszánsz értelmezés folytán –

mintegy topográfiai jelentést kapott: a hétszer vágott mező vágásait négy pólyaként fogva fel, azokat a négy folyóval, azaz az ország szimbolikus térképével azonosították.⁸

Ezt a helyzetet látjuk a Jagellók és Zápolya János esetében is: a valóságra egyre jobban hasonlító Szent Korona képe alatt a vágásos (pólyás) pajzs van, osztott pajzs esetén a jobb felső mezőben, azaz a címer legelőkelőbb helyén.⁹ (10–11. kép)

Állami címerünk tehát a 13. század elejétől a 15. század második feléig alakult ki, és vált családi címerből az ország és a királyság jelképévé. Mindazonáltal valamennyi alkotórésze, a minden lényeges elemében Árpád-kori Szent Korona és a vele ékesített hasított pajzs mindkét oldala államalapító első dinasztiánk korából ered.

Bodor Imre



Képjegyzék

1. Imre aranybullájának hátlapja, 1202.
MOL. DI. 39249.
2. II. András aranybullájának hátlapja 1221.
MOL. DI. 39250.
3. II. András viasz kettőspeccéjének hátlapja, reprodukció: Turul, 38. (1924–1925) 22.
4. IV. Béla aranybullájának hátlapja 1251.
MOL. DI. 50617.
5. Zsigmond I. magyar királyi felségi peccéjének hátlapja 1406.
MOL. DI. 8295.

6. V. László felségi pecsétjének hátlapja
1456.
MOL. DI. 14605.
7. A Magyar Szent Korona Pecsétje
1401.
MOL. DI. 87685.
8. Magyarország Prelátusainak és Báróinak Pecsétje
1446.
MOL. DI. 13897.

9. I. Mátyás felségi pecsétjének hátlapja
1464.
MOL. DI. 15222.
10. II. Lajos bírói pecsétje
1520.
MOL. DI. 1428.
11. Zápolya János titkos pecsétje
1537.
Eszterházy hg-i es. lt.
Rep. 44. f. D. No. 109. p. 108.

JEGYZETEK

¹ A pecsétek tanulmányozását az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének 1976–1990 között általam gondozott pecsétmáslat-gyűjteménye tette lehetővé. E gyűjtemény túlnyomórészt azonos a Magyar Országos Levéltár V.8. jelzetű anyagával.

² Donászy Ferenc spanyol hatásra keletkezett címerfelvételt tételez fel. Szerinte Imre király feleségének, Aragóniai Konstanciának kíséretében érkezett spanyol uraktól közvetített spanyol hatással kell számolnunk. Közelebbről az egymással szoros kapcsolatban álló Aragónia, Leon és Kasztília lovagi kultúrájából vezethető le az oroszlános címer. (*Donászy Ferenc: Az Árpádok címerének kérdése.* Turul. 49. [1935] 24–33.) Kérdés azonban, hogy nem a keresztes háborúkra, III. Béla fiainak vállalt kötelezettségére utal-e a Szentföld jelképeként is értelmezhető ábrázolás.

³ A kettőskereszt már III. Béla (1172–1196) pénzein megjelent (pl. CNH. 112.). II. András (1205–1235) veretein mind a kettőskereszt pajzs nélkül (CNH. 116., 189., 224. stb.) mind a vágásos pajzs (CNH. 201., 204., 206. stb.) gyakran előfordul. A vágásos pajzs csak II. András érmein található, előtte-utána nem. A kettőskereszt III. Béla és II. András veretein kívül IV. Béla (1235–1270), V. István (1270–1272), IV. László (1272–1290) és III. András (1290–1301) pénzein is látható, de mindig pajzs nélkül. Kettőskereszttel pajzsban legelőször III. András egyik érmén (CNH. 376.), majd pedig Károly Róbertnél (1308–1342) találkozunk.

⁴ A kérdéssel részletesen foglalkozik *Kovács Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek történetéhez.* In: Szekesfehervár évszázadai 2. Szekesfehervár, 1972. 103–112. továbbá: uő.: *Signum crucis – lignum crucis (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól.* In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Székely György). Bp., 1984. 407–423.

⁵ A Magyar Szent Korona Pecsétje, 1401. vörös viasz, ranyomott. átm. 32 mm. MOL. DI. 87685.

Magyarország Prelátusai, Bárói – a királyi tanács pecsétje, 1446., vörös viasz, természetes színű fészekben, függő, átm. 40 mm. MOL. DI. 13897.

⁶ *Bodor Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai.* In: *Ars Hungarica* 1980/1. 17–24.

⁷ A 6. jegyzetben i.m. továbbá Bodor Imre: *Reneszánsz stílus-elemek a Mohács előtti magyar pecséteken.* In: *Művészettörténeti Értesítő* 1982/2. 96.

⁸ Ld. a 6–7. jegyzetben i.m.

⁹ Pénzeken az egyesített címer hasított pajzsban – igaz, hogy még nyílt lilomos koronával – már I. Ulászló (1440–1444) uralkodása idején megjelent. (CNH. 141., 143A., 145A.)



A SZENT JOBB REJTÉLYES ÚTJA NYOMÁN...

Nemzeti ereklyénk sorsa, akár a Szent Koronát, Szent István kardját, az aranybulla eredeti példányait vagy a Corvinákat tekintjük, mind-mind kalandos és ellentmondásos, s ez alól a Szent Jobb sem kivétel.

Hosszan eltűnik a szem elől, míg sokára, valahol egészen másutt, távol, újra felszínre bukkan. Századok telnek el anélkül, hogy hírünk lenne felőle, útja furcsa vargabetűt ír le Székesfehérvártól Biharig, vissza oda, majd Raguzáig és Bécsen át Budára. Elmenekítik 1944-ben Németországba, míg végre 1945 Szent István napjára hazatér.

Kedves olvasóimat már most arra szeretném figyelmeztetni, hogy az értekezésemben szereplő adalékok többsége nem új, azok már századok óta ismeretesek, de ebben az összevetésben, ebbe a hadrendbe állítva, és ilyen megvilágításban még nem találkozhattak velem.

Nem vagyok sem egyház-, sem művészettörténész, még kevésbé régész vagy antropológus. Ez a téma egészen véletlenül került elélem, amikor egy pálos kolostornak a 30 éves vallásháború alatti történetével foglalkoztam. Meghökkenem, amikor az ún. Acta Paulinorum jegyzékében ezt olvastam: De brachio S. Stephani. Mit kereshet itt a Szent Jobb története, kérdeztem magamtól. Érdekelt a téma, de csak arra futotta az időmből, hogy lemásoltassam és félretegyem „jobb időkre”. Készülve később a jubileumi előadássorozatra, eszembe jutottak ezek az írások, elővettem őket, lefordítottam, és be kell valljam, azonnal megfogott a téma és rabjává tett. Az a közel egy év, amelyet ennek szentelhettem, sajnos nem volt elég ahhoz, hogy minden részletre kitérhessek, újabb és újabb, még nem ismert forrásokat derítsek fel – ha vannak ilyenek. Nem volt elég, de ehhez a témához mérten szűk idő, amely rendelkezésemre állt, mégis csak adott újat. Reméltem, hogy amíg írásom a tisz-

telt érdeklődőkhöz eljut, talán újabb ismereteket is szerezhettek. Így is történt, de erről majd később...

Most csak röviden összegezném a főbb tényeket, egyúttal kerülni szeretném azokat a részleteket, amelyeknek csupán narratív jellegük van abban a feltevésben, hogy ezeket a tisztelt érdeklődők amúgy is ismerik, másfelől ezek túlságosan is igénybe vennék a szűkre szabott terjedelmet. Nem kívánnék foglalkozni az ereklye transzcendens kérdéseivel, mert ebben távolról sem vagyok illetékes, még ha teljesen nem is idegen tőlem.

Annyit azért a tudomány iránti tisztelet megkövetel: minden ereklye vagy kegytárgy csodáiban az elsődleges szerep a hité. Jézus is gyakran mondta: Menj, a te hited meggyógyított téged!...

Kezdjük tehát mindjárt az első, kritikus kérdéssel: mikor és hányszor emelték ki Szent István hamvait a sírjából? Első királyunkat a székesfehérvári Boldogasszony-bazilikában temették el 1038-ban. (Érdeemes megemlíteni, hogy első királyunk a Szűzanyának ezen templomát egy 14. századi krónikakompozíció szerint az erdélyi Zoltántól kapott hatalmas kincsek-ből emeltette, ékesítette, mely nagyon eredetileg Kean bolgár herceg tulajdona volt. A krónika szerint azért pusztította azt a templomot tűzvész, mert az erdélyi Gyula gonoszul szerezte azt a pénzt, amelyből építették.) Gyórfy György elmélete szerint – amely többek véleménye szerint nem csupán elmélet – Szent István testét alighanem két ízben is felemelték sírjából. Az 1060 körül uralkodó zavaros időkben, sírgyalázástól félve, a kanonokok kivették első nyughelyéről a bebalzsamozott testet, és egy kevésbé megközelíthető sírba, a templom közepén egy kőkoporsóban, annak padozata alá süllyesztették.

Ezt 1970-ben – mint Szántó Konrád ferences atya 1985-ben megjelent dolgozatában írja – régészeink

meg is találták. Győrffy még azt is állítja, hogy ekkor leválasztották a kart, s azt a káptalani kincstárban ama Mercurius nevű szerzetes őrizte, aki később el-tulajdonította, és magával vitte a Berettyó mentén épült templomába. Erről majd később. Sajnos Győrffy forrását nem ismerem, amelyből mindezeket merítette vagy elméletéhez felhasználta. A második exhumálás időpontja 1083. augusztus 20. Kétségtelen, hogy István szentté avatása után Szent László és az előkelők jelenlétében megnyitják a sírt, és kiemelik a király földi maradványait.

Ez pápai engedély alapján történik. Az exhumálásról a Hartvik-legenda számol be. Annyi tény ebben az elbeszélésben – amely két korábbi legenda nyomán íródott, s amelynek csak a második, tárgyyszerűbb hangú része tűnik a püspök sajátjának –, hogy éppen ez a felemeltetés-történet képezi második kritikus pontját a Szent Jobb kalandos históriájának. Itt az a fő kérdés, hogy mit emeltek fel a sírból? Egy kezét vagy egy kart? Tudjuk, hogy a király gyűrűjét hosszasan keresték a koporsót megtöltő illatos folyadékokban.

Fraknoi Vilmos, akit az ereklye története eddigi legalaposabb ismerőjének és elemzőjének kell tekintenünk, történészként nem fogadja el a feltalálás misztikus részleteit, különösen azt nem, hogy Katapán kanonok apja, Mercurius – akit Szent László rögtön elzavart a helyszínről – egy angyal-szerű lénytől ott kapta volna meg a kart. Már Katapán is hűtlen őrzőnek bizonyult korábban, feltehetőleg ő tette lehetővé, hogy apja az első 1061–63 körüli kiemelés után magához vegye a becses ereklyét.

Elzavartatásának oka bizonyosan ebből fakadt. Fraknoi teljesen logikusan következteti, hogy a kar már nem lehetett a koporsóban, azt nem kellett volna olyan sokáig keresgélni, csakis a gyűrűt, amely könnyen eltűnhetett a folyadék alján a mély kőkoporsóban. De akkor mit kerestek volna? Itt azonnal le kell szögezni, és ez rendkívül fontos: Szent Istvánnak nem a kezét, hanem a karját tulajdonította el Mercurius. Bár vannak olyan források szép számmal, amelyek azt állítják, hogy csak a kéz maradt épen – pont ebben látja a csodát Hartvik szövege –, de ennek ellentmond, hogy a szent király feje, balkarja, egy-két bordája is megmaradt. A középkor áhítatvilága sajnos annyira kevés kritikával kezelte ezeknek a testrészeknek, vagy egyes szent tárgyaknak eredetét, sorsát, akkora volt az igény – mai, profán szóval élve –, a kereslet irántuk, hogy jámbor tévedésekre, és visszaélésekre is számos alkalom nyílt az által.

A kéz-kar probléma másokat is foglalkoztatott. A latin nyelv idevágó elemzése sem adnak megnyugtató választ, manus csak kezét jelöl, de brachium alsókart, míg dextera jobbot is jelent és kezét is. Mikor 1771-ben, Bécsben vizsgálták a Jobbot, ujjai között kis papíron latin szöveg találtatott, amelynek két változatát ismerjük. Bajzáth József c. püspök ekként olvasta: „Vera manus sancti regis Stephani et confessoris gloriosi.” Ugyanezt Pray György jezsuita szerzetes – akinek közreműködésével az ereklye hazakerült – így olvasta: „Dextera beati Stephani regis et confessoris gloriosi.” Mi lehet az oka a furesa eltérésnek? Talán a Bajzáthnak tulajdonított variáns utóbb egy német nyelvű szöveggörnyezetbe áttéve, közvetve került abba a jelentésbe, melyet Kollár Ádám udvari könyvtárigazgató intézett Mária Teréziához, így eshetett meg, hogy ő talán pontatlanul adta tovább a püspök elemzését. Itt is látható, hogy míg Bajzáth – állítólag – kézzel ír, addig Pray György a „Dissertatio historico” kezdetű tanulmányában már „dextera”-t említ. Ez hitelesebb, mert ő maga írja le, közvetlenül tőle származik. Furesa az, hogy a Bajzáth-verzió Istvánt szentnek nevezi, míg a Pray-változat boldognak, holott szentté éppen az exhumálás évében avatta őt a pápa. Nincs egzakt magyarázat az eltérésekre... Bár Hartvik közlései, amelyek a Szent István-legendák nyomán születtek, kevésbé objektívek, mégis rendkívül fontosak, mert az első részletes beszámoló tőle ered. Forrása, a kisebb és a nagyobb legenda, egy magyar és egy idegen pap műve, vázlatos, sőt befejezetlen, keletkezését Kálmán király alatt 1110 körülre tehetjük, tehát meglehetősen közel esik Szent István újratemetéséhez. A legfontosabb hiteles kútfő azonban mégis későbbi, III. István okirata. E királyunk 1168–1172 között uralkodott. Amíg Hartvik az ereklyelopást csodás keretbe foglalva, jámbor cselekedetté szépíti, és akinél számunkra teljesen logikátlanul, a Szent Jobb hollétéről értesülő László király, szinte helyeselve Mercurius tettét, fényes kísérettel utazik annak kolostorába, megjutalmazva értékes adományokkal, addig III. István kertelés nélkül tolvajnak minősíti a papot, akit László, mintegy rehabilitálva, a Szent Jobb legális őrévé tesz, és egyúttal gondoskodik egy szépívű ereklyetartóról is. Köztudott, hogy az ereklyéket olyan edénybe foglalták, amely annak alakját formázta. Nos, ez talán eldöntheti a kéz-kar vitát. Ugyanis az apátság pecsétlenyomatai egy könyvtől ujjvégig formált, felállított kart ábrázolnak. III. István hivatkozott okirata kivonatos másolatokban maradt fenn. Az egyik Gyöngyösi Gergely pálos

rendfőnök „Inventarium” kezdetű kézírata. (A pálosok vették át a bencéséktől a Szent Jobbot őrző kolostort.) Ez az 1500-as évek elején készült, s egy másik pálos szerzetes, Kolarich Joachim is átvette, de legismertebbé Simon Máté pálos atya Vácott, 1797-ben nyomtatott „Supplementum” kezdetű műve tette, aki Kolarichra, mint forrásra hivatkozik, de egyben Pray Györgynek előbb említett munkájával polemizál. A másik kivonatot Marcellevich György készítette, aki Károly Róbert-kori másolatából vette át a szöveget.

Fraknoi és mások is kiemelik, hogy míg III. István a Szentjobb-i vagy Szent Job-i apátság privilégiumait megerősítette, kiterjesztette, addig elődei közül ezt csak Géza, és még korábban Álmos herceg rendelte el.

Ebben láthatók a dinasztikus ellentétek, időről időre a nádor vagy fiai hatalmaskodnak, elorozzák az apátság javait, míg azután a következő király ezt elveszi tőlük, sőt átokkal fenyegeti azt, aki a jövőben hasonló tette ragadtatná magát. Most érkezünk el ahhoz a ponthoz, amikor a Szent Jobb története elhomályosodik.

1300 után pár évvel még kétségtelenül ott van a tiszteletére emelt templomban, erre Gazdottó Ágost zágrábi püspök egy zsinati beszédében utal. Horneck Ottokár krónikája – talán tévesen – azt említi, hogy az ifjabb Vencel a koronázási „játékon” (sic) fején a Szent Koronával, egyik kezében a királyi pálcával, a másikban az ereklyével állt a főpap előtt. Ennek dátuma 1303. A történészek ezt tévedésnek vélik, valószínűbbnek tűnik, hogy az országalma volt a másik kezében. Ezek után már minden évszámnak, forrásnak döntő jelentősége lesz. Tapasztalhattuk, és látni fogjuk, hogy mind a kéz-kar, mind a Szent Jobb holléte tekintetében számos ellentmondó adatra bukkanunk. Simon Máté a „Supplementum”-ban azt írja, hogy IV. Béla és leányai magukkal vitték Dalmáciába a Szent Jobbot, és onnan kerülhetett később Raguzába, ahonnan Pray György kezdeményezése nyomán jutott vissza Magyarországra. Ezt több jó forrás is cáfolja, de a legjelentősebb Károly Róbert 1326-ban kelt híres dokumentuma III. István nagy fontosságú iratának kivonatáról. Sajnálatos módon az szüli a számos bizonytalanságot, hogy egy-egy vitatott kérdésre nincs, vagy csak egyetlen kútfő akad. Vagy az sem ritka, hogy találkozik kettő is, de ezek ellentmondóak. Ide sorolhatnánk a Kálmánról szóló hagyományt, amely szerint ő választotta le a kezét a karról, Fehérvárra küldve a kézfejet, és Szent Jog-ra vissza a kart. Ott van persze V., vagy Postumus László

adománya, amelyet Bécsben Szent István mártír templomában őriznek. Amikor nemrég ez az ereklye itt volt Budapesten, osztrák részről nem engedték meg a vizsgálatát. A Kálmán-féle történetet annak ellenére, hogy ő nem tartozott Szent István leglelkesebb tisztelői közé, erős kritikával kell fogadni. Azt sem hihetjük el egykönnyen, hogy a csonkítás V. László nevéhez fűződne.

Ezek után 1326-ot követően az ereklye hollétére jó egy századnyi csend borul. Történészeink kivétel nélkül azon a véleményen vannak, hogy addigi őrzésének helyéről ekkor került vissza Fehérvárra. Tény, hogy 1525-ben II. Lajos elrendelte különböző kincstárak vagyonuk felének beszolgáltatását a török elleni felkészülés költségeinek fedezésére. Egyesek szerint ekkor Budára vagy Fehérvárra került a Szent Jobb. Ez aligha hihető, a Szent Jobb nem kereskedelmi forgalmú tárgy. Többen, így Fraknoi, Pauler, Uxa stb. Zsigmond 1433-as, pápához intézett kérelmében vélik felfedezni azt az időpontot, amikor az ereklye már nincs a régi helyén Biharban. A király ekkor búcsúra nyert engedélyt a pápától Fehérvárra és Váradra. Kérelmében azzal érvelt, hogy e helyeken szent ereklyéket őriznek. Nem említi viszont Szent Jog apátságát. Ez aligha dönti el a kérdést, mert igaz ugyan, hogy mind Fehérvárott, mind Váradon voltak relikviák, ott Szent István csontjai, emitt Szent László hermája, de az sem kizárt, hogy Várad püspöki székhely lévén, itt mutatták be a Szent Jobbot, alkalmasabb lévén arra, mint az ekkorra leromlott apátság. Talán már vissza sem került oda. Két váradai komendátor is beszámol az apátság siralmas állapotáról 1467-ben, illetve 1498-ban, amidőn Vitéz János 1469-es kérelme nyomán azt már a káptalan felügyelte. E századból ellentétes értelmű híreink is vannak, erősítve, illetve némileg gyengítve az előbb már említett feltevést, hogy a Jobb már nincs az eredeti őrzési helyén. Laskai Osváth 1484-ben, Nürnbergben kinyomatott szentbeszédei közt található az alábbi sor: *Dexteram pia devotione in civitate Albensi (sic) positam, olim misericordiae operibus plaenam, omnis populus veneratur.* Vagyis: A Fehérvár városában kegyes fogadalomból elhelyezett Jobbot, mely egykoron jótékony cselekedetektől volt telve, mindenünnen (érkező) népek tisztelik. Kérdésünk kettős: kinek, miféle fogadalmából helyeztetett át az ereklye Fehérvárra? Biztos-e Laskai Osváth – akit Pray György nem ismert és Temesvári Pelbárttal téveszt össze – a maga értesülésében? Ha igen, ő lehet a koronatanú a Jobb őrzési helyének ügyében.

Van még egy adalék – igaz ez közvetett –: Bonfini művében (*Historiarum regni*) megismétli Hartvik nyomán a Szent Jobb feltalálásának történetét. Beszélt 1490 körül az apátsági kormányzóval, Salonai Antallal, aki közölte vele az apátság eredeti kiváltáslevelének tartalmát. De nem szólt furcsa mód arról, hogy az ereklye már nincs az őrzetében. Ez alig érthető, nem is logikus, de nincs magyarázata. Ezután kerek száz év telik el, a Szent Jobb minden híre nélkül.

1590-ben a raguzai dominikánusok kolostorában – erről a zágrábi rendtárs, Cerva Scraphinus számol be – új ereklyetartót készítenek a szent kéz számára. Hogy került oda? Fehérvárt a török földig lerombolta, felégette, kifosztotta. Hogy élte túl ezt az ereklye? Nincs válasz, csupán annyi, hogy a szerzetesek török kereskedőktől vették meg. Hová lett maga a díszes ezüst foglalatos? Még az a legenda is járja, hogy talán a magyarból törökké lett, és azután tolmácsként működő Mahmud Terdzsülmán közvetítette az ügyletet. Ennek csupán annyi alapja van, hogy ő egy magyar tárgyú krónikát fordított latinból törökre, melyet a fehérvári bazilikában talált. Csupa rejtély, feltevés. De ezután felgyorsulnak az ereklye körüli történések. Színre lép a ferencesek kolostora Lembergben, amely Szent Andrásról nevezetik. Itt őrznek egy ereklyét, amelyet ott Szent István jobb kezéként tisztelnek. Forgách nádorunk neje, Pálffy Kata asszony, a pápai udvarhoz fordul levélben, annak hazahozatalát eszközözendő. Esztergomban ekkor püspöki konzistoriumot tartanak erről. Sajnos, ennek jegyzőkönyvét nem láthattam. A lembergi ereklyéről, meglepő módon nem a ferenceseknél, hanem a pálosok aktái között találtunk a Magyar Országos Levéltárban anyagot. Többen is tudtak erről a tucatnyi feljegyzésről, Simon Mátétól Uxa József, de nekem az az érzésem, hogy még Fraknoi sem olvasta-fordította kellő alaposan. Ő ugyanis azt hámozta ki ezekből a levelekből, hogy Lembergben egy vagy akár két Szent Istvánnak tulajdonított kart is őrztek. Kart, kézfej nélkül. Az iratok 1729-től 1774-ig terjednek, s egy kivétellel latin nyelvűek.

Az 1773. évi dátum azért érdekes, mert ekkor már két éve Budán őrzik a Raguzából bonyodalmak körülmények között hazatért ereklyét. Ebből az évből több irat is datálódik. Hogy ott két kar lett volna, magam részéről kizártnak tartom, kivéve 1773. évet, de akkor is csak rövid időre. Erről azonban később. Azt hiszem a téma iránt érdeklődők számára szükségtelen elmondani, miként találtak rá a dominikánusok

őrizte Szent Jobbra, és hogyan sikerült azt visszaszerezni tőlük. Legyen annyi elég, hogy előbb nem sokkal Buda visszavétele előtt, egy magyar főúr bukkan rá, majdnem sikerült is I. Lipótnak hazahozatnia, de a török háborúk, Bécs, majd Buda ostroma miatt feladásba merült az ügy. Ismét el kellett telnie majd egy évszázadnak, míg Pray György újra a nyomára bukkan. 1771-ben aztán ünnepélyes ceremóniák közepette helyezték el a budai vár Szent Zsigmond-kápolnájában. De előbb még Mária Terézia 150 aranyért csak Szent István koponyájának egy részét kapta meg a szerzetesektől, akiknek mind megbecsülésben, mind anyagiakban sokat jelentett az ott tisztelt és csodált ereklye. Végül az oroszok hadiflottával fenyegették Raguzát, mivel a törökkel való cimborasággal vádolták őket. Ekkor királynőnk diplomáciai segítséget nyújtott a városköztársaságnak, és ennek fejében, no meg 200 arany fájdalomdíj ellenében megkapta a Szent Jobbot, immár magától a köztársaság szenátusától, gyolesba, vattába esomagolva. Lembergben ekkor zavar és talán féltékenység is támadt, hiszen ők eddig biztosak voltak benne, hogy övék az igazi ereklye. Vízitációk, szemlék, rendfőnöki látogatások és jelentések sora bizonyítja ezt. Említés tétetik egy szemlérről 1773. augusztus 23-ai keltezéssel, amely 1654. szeptember 8-án tartatott Malomfalvy Gergely provinciális vezetésével, s egy másik 1659-ben a káptalani választói kongresszus alkalmából.

Igen részletes adatokat találhatunk az 1713. október 11-ai jegyzőkönyvben. Ez arról szól, hogy 1634-ben Lengyelország királya, János Kázmér, miután boldog duklai János közbenjárására Isten jószágából csodás kegyekben részesült, fogadalomból a szent sírjához vitte Szent Istvánnak a mintegy 1000 gramm tiszta aranyból készült, művészi tartóba és vitrinbe zárt kezét. A foglalaton látható írás szerint bévül Szent István ereklyéje van, amelyet minden év szeptemberének 2-ik napján, ünnepélyes köztiszteltetre tesznek ki, ahol is a hívek ájtatos csókkal illetik. Hitelességére nincs semmilyen bizonyíték, feltehetőleg a közös magyar–lengyel királyok egyike, alighanem Nagy Lajos hozatta ide, aki 1382. szeptember 11-én hunyt el, s aki mint magyar király 40, mint lengyel, 11 évig uralkodott.

Az ereklyét ismertető levelek annak alakját többnyire úgy írják le, hogy az romlatlanul a csonkolástól könyökig terjed „a carpo usque ad cubitum”. De hogy a csonk hol van, ez ebből a fogalmazásból nem derül ki. Egyesek még azt is tudni vélték, hogy két ereklyét is őrznek egyidejűleg Lembergben, az egyik

egy kéz, a másik egy kar, kézfej nélkül, vagy a szemlélők csak a foglalatot látták, amely azonos formájú a bihari Szent Jobb apátságban elhelyezett, de magát a csontot nem tartalmazta. Az egyetlen magyar nyelvű irat sem dönti el a kérdést: Az 1774. július 7-én Nisnovban kelt levél címzettje a rend ügyvéde, írója, Golitsch Pál prior. Az ereklyét Szent István jobb kezének egy darabjaként jelöli, fél kartól felállított tartóban, amiről azt híhetnénk, kezet és kart is tartalmaz, de ez nem ennyire egyértelmű. A régi tartóval azonos módon, 3 kinyújtott ujjal, és kettővel, a gyűrűs és kisujjal tenyérbe fordítva. „a tenyértől mintt egy két hövelyknyivel alább látszik a nyílás, melyet kristálydarab előz s ez alatt nyilván a Szt. tsont, majd egy arasznyi” – írja a rendfőnök – ezen nyomtatott írással: „S. Stephani primi Regis Hungariae Apostolici”. Végül azt írja, hogy a nyílás után „illendő mértékkel vagon a más része a kéznek egészen könyökig aranyból”. Alul a lengyel király neve látható. De hogy van-e folytatása a csontnak, az nem derül ki a szövegből. Érdekes, hogy a rend engedélyével Koháry János gömöri főúr 1659-ben kapott egy darabkát belőle bőr- és ínreszekkel.

Bár a „carpo” inkább arra utal, hogy a csonkolás a csuklónál kellett kezdődjön, de akkor mi értelme van a „más rész”-nek? Festmény is őrzi emlékét, János Kázmér látható, amint kezében tartva áhítattal csokolja meg a teljes kart formázó kegytárgyat, egy másik előkelő férfiú jelenlétében. De újabb meglepő dolgokról is árulkodnak a szerzetesek levelei: 1777. október 11-én Lembergben ugyanúgy írja le Caspar Maniewicz prior az ereklyét, mint későbbi utóda, 1774-ben, de kevésbé részletesen.

Nem mehetünk el szó nélkül két további levél mellett. Bár ezek egy folyamatos levelezés megmaradt részei csupán, annyi azonban kitűnik belőlük, hogy a raguzai relikvia 1773. szeptember 2-án Lembergben volt tiszteletadásra kihelyezve. Erről semmilyen más forrásból nem hallunk. Lehet, hogy a kezdőbetűkkel jelzett szerzetes, talán a ferencesek rendfőnöke, összetévesztette a két ereklyét, mégis arról számol be, hogy ez a Raguzából Budára került kéz. Még meglepőbb a Pozsonyban 1773. december 2-án kelt levél, amelyet Eugen Kósa írt előljárójának. Ebben az áll, hogy a lemergi ereklye alighanem már Ausztriában van, és a páterek aggódnak, nehogy ezt a becses kegytárgyat ott marasztalják. Ez utóbbi levelekből tehát az derül ki, hogy egyfelől a raguzait Lembergbe vitték, míg az ottanit valószínűleg Bécsbe. Onnan visszakerült, mert ottlétéről a korábban

említett 1774. évi jelentés beszámol. Sajnos, Lengyelországra zivataros idők jöttek, így amikor 1900 táján Fraknoi Vilmos érdeklődött ott barátja által, csak annyit tudott meg, hogy egy kéz formájú bronz tartóban az eredetinek egy kis töredéke lelhető már csak fel. A budai Szent Jobb ezek után a Szent Zsigmondkápolnában őriztetett, s a Vár 1849. májusi ostroma során, hajszal híján odaveszett. Fontos szerepe volt 1860-ban, amikor is a hagyományos augusztus 20-ai körmenet valóságos hazafias, nemzeti demonstrációvá alakult az elnyomók ellen. Ugyanilyen jelentősége volt az 1945. évi körmenetnek is...

Mint köztudott, a Szent Jobb új ereklyetartóba helyeztetett hazatérte után. Ezt az ezüst-üvegszekrényt 1862-ben Scitovszky hercegprímás kezdeményezésére egy, a ma is látható gyönyörű, művészi tartóra cserélték. Levágták a kézről a 7 pecsétet, amellyel még Mária Terézia idején látták el. Az ujjak közt tartott kis papír, amelyet egy ezüst szelencében őriztek, és amelybe a szöveget is belevesték, most az új szekrényke aljára lett rögzítve. Az arany emlék-érem, amelyet a királynő veretett, szintén átkerült az új tartóba. Különösebb, említésre méltó esemény ezek után nem történt a Szent Jobbal kapcsolatban 1944-ig, amikor is Nyugatra menekítették, és 1945-ben épp Szent István napján adták vissza az amerikaiak.

Mivel az ostrom során a várbeli kápolna elpusztult, ma a Bazilika ad otthont az ereklyének. Sajnos, sem az arany érme, sem az ezüst szelence, a belezárt papírkával, nem maradt meg. Nagy kár ez, mivel a mai fejlettebb technika és kiváló szakembereink segítségével bizonyítékot nyerhetnénk a dokumentum kora, hitelessége felől.

Mint az eddigiekből is látható, sok kérdésre nem ismerjük a biztos választ. Nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni: az eredeti ereklye kéz vagy kar volt? Nem ismerjük eléggé az útját, századok nem felelnek számos kérdésre: ekkor és akkor hol őrizték? Hány hiteles ereklye létezik és hol található? Hogy került Raguzába az egyik, és Lembergbe a másik? Ki, és mikor vitte a ferencesek ottani kolostorába? Hová tűnt 1944 után az eredetiség szempontjából oly fontos papírdarabka? Raguzában milyen ereklyetartót cseréltek újabbra? A Szent Jobb tenyerében tartott selyemnek látszó textildarabka mikor került, és milyen céllal a kézbe? Hová lett a Mária Terézia által veretett aranyérme? Létezik-e irat a Prímási Levéltárban azokról a püspöki konzisztóriumokról, amelyek két-három ízben a két Jobb ügyével foglalkoztak? Mikor, hol készült a

csuklót lezáró cizellált lemez? Csupa lényegbevágó kérdés vár még a jelen és az utókor kutatóinak a válaszára. Végezetül, ha valakiben komoly kétely merülne fel, a ma oly nagy tiszteletnek örvendő nemzeti ereklye hitelességét illetően, lenne-e az illetékesek részéről szándék arra, hogy modern eszközökkel, DNS-, izotópvizsgálatoikkal kiegészítsék azokat a magaménál átfogóbb történelmi kutatásokat, amelyek elvégzésére részben az idő hiánya, részben szakmai okokból, én eddig nem vállalkozhattam. Nem véletlen, hogy egyrészt e nemzeti ereklye fontossága, másrészt sorsának fordultatos, rejtélyes volta miatt annyian foglalkoztak vele, mind egyházi, mind világi tudományos körökben. Ezek közül érdemes még megemlíteni Ipolyi Arnold, Szántó Konrád, avagy Fábrián János kanonok, a várbeli Boldogasszony- (Mátyás-) templom plébánosának nevét. Nagyon fontos kutatómunkát végzett a felsoroltakon kívül 1930-ban Lepold Antal, majd a Serédi Jusztinián érsek vezette tudóscsoport, amelyet a prímás az Akadémia kérésére alakított ki. Ez a munka-kabinet 1937–38 folyamán tevékenykedett Szent István halálának 900. évfordulója kapcsán. Kutatásukat Emlékkönyv stb. című művükben jelentették meg, ennek harmadik kötete foglalkozik a Szent Jobb történetével. Lényegileg semmi újat nem tesz ez a cikk sem az addig már ismertekhez. Nem tudja feloldani a kéz-kar dilemmáját, a leválasztás problémájára is csak hipotéziseket állít fel.

Ténynek fogadja el Simon Máté állítását, amely szerint IV. Béla vitte Raguzába a teljes kart, Bunyitayt idézve bonyodalmas oda-vissza vitelét ebbe az időbe helyezi, megtoldva azzal, hogy az elválasztás gyakorlati okokból történt. Sőt, még Nagy Lajos, illetve Báthory István személye sem marad ki annak magyarázatából, hogy ki által és miként került Lembergbe a kar. Mert mindenki csak karról szól, mivel az általánosan elfogadott nézet két vagy három hiteles Szent István végtagot ismer. Ezek egyike Lembergbe, a másik Bécsbe került, a szent kézfeje pedig Magyarországon található.

Arról sajnos, szinte kivétel nélkül elfeledkeznek a kutatók, hogy jóval a tatárjárás után, bizonyítottan az eredeti helyén, a szent Jog-i kolostorban őrizték a relikviát. Mivel senki nem kívánja, nem meri a Budán található kézfej autenticitását megkérdőjelezni, nem óhajt abba a polémiába bocsátkozni, melyik a hiteles: a budai vagy a lebergi? Mindenki a leválasztásra keres magyarázatot, noha Fraknoi már 1901-ben tudta, hogy Lembergben csupán egy bronz tartóba foglalt kézfej található. Ez pedig a napnál világosabban mutatja, ott volt egy ehhez tartozó kar, amelyből

ennyi maradt a ferenceseknél. Mielőtt a kérdésben szinte drámai fordulatot jelentő ponthoz érkeznénk, utalnék még Lepoldra is, aki a forrás megnevezése nélkül állítja, hogy a lengyel ereklye II. József idején új tartóba került, amely már nem aranyból, hanem rézből készült. Itt újabb kérdőjelek merülnek fel. Felületes volt tán Fraknoi informátora, vagy pont abban az időben nem volt Lembergben a relikvia? Mindenesetre Lepold 1930-ban ott tudja ismét a bernardinus ferenceseknél. Furcsa módon mégsem tűnik fel senkinek, hogy újra ott látható, senki nem kezd el tőprengeni azon, hogy Nagy Lajos vagy másvalaki, egy egész emberi kart kezestül Lengyelországba menekített, tán a török elől, vagy nagyúri kegyből, netán politikai gesztusból odaadományozott.

A kényes dilemmák azóta sem oldódtak meg, de egy izgalmas fordulatról magam is csak a fentiekre szóló előadásom elhangzása után értesültem. Kutatásaim kezdete körül, Puskás László úr, a lebergi g. kath. Teológiai Akadémia tanára, levelet írt Paskai László bíboros-prímás úrnak, örömmel jelentve, hogy az elveszettnek hitt ottani ereklye megkerült!

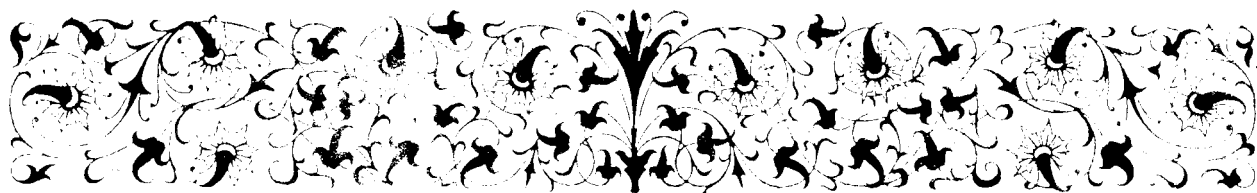
A szerzetesek 1946 után a duklai ferences monostorba kerültek, eredeti otthonukból raktárak, irodák lettek. A kegytárgyakat nyilván a helyi Ateizmus Múzeumba vitték, soknak azonban nyoma veszett. Puskás László közlése szerint a szerzetesek megmentették az ottani Szent István-ereklyét, amelynek hollétét Jaroslaw Gienza muzeológus derítette ki: jelenleg Lezsajszkban, az ottani kolostor egyházművészeti gyűjteményében őrzik. Puskás úrral való megismerkedésemet Semjén Zsolt egyházügyi államtitkár úrnak köszönhetem, de hasonlóképp hálás vagyok neki azért a jó szolgálatért, amellyel dr. Szabó Géza örkanonok úrral, a Bazilika plébánosával kapcsolatba hozott. Dr. Szabó Géza úr lehetővé tette, hogy a Szent Jobbot közlelről is megszemlélhessem, tőle sok értékes információt is kaptam.

Véleményem megegyezik Puskás úr elképzelésével, ezt a két ereklyét, történelmünk vélhetően hiteles tárgyi tanúit, azonos tisztelet, gondoskodás kell, hogy megillessen. Anélkül azonban, hogy bárkinek vallási meggyőződését, kegyeleti érzelmeit sérteni szándékoznám, úgy vélem a három ereklyét, az ittenit, a bécsi kar-részt és a lezsajszkit, korszerű, tudományos vizsgálat alá kell vetni. Ez azért is nélkülözhetetlen, mivel korunk lehetőséget nyújt arra, hogy mind vallásos, mind történelmi emlékeink kultusza hiteles bizonyítékokon alapuljon.

Harmath Arisztid Sándor

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK:

- Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Acta Generalia, A 39, OL Filmtár 37239–40 d.
 MOL, Acta Paulinorum, E 153, OL: De brachio St Stephani.
Fraknói Vilmos: A Szent Jobb. Századok (35) 1901, 880–904.
Uxa József: A budavári királyi kápolna s a Magyar Királyi Udvari és Várplébánia története. 1934.
Gábor Gyula: A Szent István napi ünnep... 1927.
Pray György: Dissertatio historico-critico de sacra Dextera Divi Stephanis primi Hungariae regis. Vindobonae 1771.
- Szántó Konrád*: A Szent Jobb tisztelete. Vigília 1985, V.
Lepold Antal: Az esztergomi székesegyház ereklyéi. 1930/31. évf. IV–V. . 557–571. in: Magyar Katholikus Almanach.
Tarczai György (=Divald Kornél): Az Árpád-ház szentjei. Bp. 1930.
Szilárdfy Zoltán: A Szent István király felajánlásai... Művészettörténet Értesítő. XLVIII. 1999.
Zalytkow Sztalo Lezajsk: Katalog. Warszawa 1989.



ÁRPÁD-KORI PECSÉTJEINK II.

Egyházi és világi pecsétek

A 13. század elejétől az írásbeliség kiterjedésével egyrészt megnövekedett az uralkodói pecsétek fajtáinak száma és mennyisége, másrészt új pecséttulajdonosok – egyházi és világi méltóságviselők és testületek – jelentkeztek. Pecsétjeik közös tulajdonsága, hogy az uralkodói pecséteknél kisebbek, közírataik rövidebbek, ábrázolásaik egyszerűbbek, mint azoké.

Egyházi méltóságviselők pecsétjei

Általános ismertetőjegyük az alul-felül csúcsos, ún. mandorla-forma, mely az érseki és püspöki pecséteknél kizárólagos, az alacsonyabb rangúaknál is túlnyomó, de utóbbiaknál gyakori a kerek pecsét. Kivétel nélkül egyoldalúak: a lenyomatot domború hátú pecsétfészek veszi körül. Minden főpapnak – egy méltóság viselése idején – csak egyfajta pecsétje volt ebben az időben, kivéve az esztergomi érseket, akiknek nagyobb és kisebb pecsétjük is volt. Fügedi Erik vizsgálatai szerint az esztergomi érsek nagypecsétjei 68×44 mm és 60×35 mm közötti, kisebb pecsétjei leggyakrabban 55×35 mm körüli nagyságúak. A többi főpap pecsétje általában az esztergomi érsek kisebb pecsétjének méretét követte.¹

A méreten kívül a köriratok is meglehetősen hasonlóak. A S (=sigillum) rövidítés után a főpap neve, DEI GRACIA formula és a méltóság megjelölése következik. Pl. Fülöp esztergomi érsek (1262-1272) nagy pecsétjének körirata: + S PHILIPPI DEI GRACIA ARCHIEPI(scopi) STRIGONIEN(sis). (1. kép) Az esztergomi érsek kisebb pecsétjeinek körirata csak abban különbözik a nagypecsététől, hogy a MINUS vagy az AD CAS (=ad causas) szavak közbeiktatásával utal a pecsét eltérő voltára. Az

első kisebb pecsét éppen Fülöp érseké 1272-ből. Körirata: + S MINUS AD CA(usa) S PHIL'I DEI GRA(cia) STRIGON(iensis) ARCHIEPI(scopi). (2. kép)

A köriratot egyszerű gyöngysor vagy vonalgyöngysor-vonal keretezi. Ezen belül a mandorla alakú pecsétmezőben foglal helyet a pecsétkép, mely az Árpád-kor végéig egyöntetűen főpapot ábrázol bő redőzetű ruhában, fején püspöksüveggel, vállán és mellén palliummal. Jobbját áldásra emeli, bal kezében pástorbotot tart. (Kivétel Bertalan veszprémi püspök 1231. évből ismert pecsétje, melyen a főpap jobbában pástorbotot, baljában térdére támasztott könyvet tart.)

Feltűnő – és egyelőre nem ismerjük az okát – hogy egyes főpapak állatfejekkel és -lábakkal díszített lábzsámolyos faldistoriumon, esetleg támlás trónpadon ülve, míg mások állva jelennek meg a pecsétképen. Fügedi Erik elveti a korábbi kutatás tetszetős érvelését, miszerint a hierarchikus rangfokozat kifejezése volna a kétféle ábrázolás. Igaz ugyan, hogy a fennmaradt érseki pecséteken kivétel nélkül ülő főpapot látunk, ugyanakkor azonban a veszprémi püspökök közül többen vagy pl. Miklós szerémi püspök 1299. évből fennmaradt pecsétjén ülve látható. (3. kép) Következésképpen csak az egrí, győri és nyitrai püspököket ábrázolták állva. Pl. Tódor győri püspök szintén 1299. évből ismert pecsétjén.² (4. kép)

Az érseki és püspöki pecsétek mellett nemsokára, már a 13. század elején megjelentek az apátok, prépostok, főesperesek, majd a század közepe táján a kanonokok, rendfőnökök, sőt elvéve plébánosok pecsétjei is.

Az apátok és főesperesek pecsétjei a pontifikális típusot követik kisebb méretben. Köriratukból esetenként elmarad a DEI GRACIA formula. Ilyen Kon-

rád borsmonostori apát pecsétje 1222-ből (mérete 38×24 mm), melyen álló főpap mellére hajtott jobb-
jában pásztorbotot, baljában könyvet tart. (5. kép) Hasonló hozzá György telki apát ismeretlen évből
származó 44×22 mm-es pecsétje. Az álló főpap ki-
nyújtott jobb kezével tartja a pásztorbotot és ugyan-
csak kinyújtott baljával a könyvet. (6. kép) Urias pan-
nonhalmi apát 1237. évi 55 mm átmérőjű kerek pe-
csétje csak alakjában és tulajdonosának címében tér
el az érseki és püspöki pecsétektől. Körirata: +
SIGILL(um) VRIE DEI GRA(cia) ABBATIS
S(an)C(t)I MARTINI. A főpap a pontifikális pecsét-
tekről ismert állatfejes faldistorium leegyszerűsített
változatán ül, fején mitrával, mellére hajtott jobb-
jában könyvvel (?), kinyújtott baljában pásztorbottal.
Tőle jobbra a pecsétmezőbe nyomva ovális gemma-
pecsét látható. (7. kép) Jakab somogyi főesperes
1237-ben kelt oklevélén függő, György telki apát pe-
csétjével azonos méretű pecsétjének főpapja gazdag
brokátmintás ruhája fölött palliummal, fején mitrával
áll. Jobbjában – az említettekhez hasonlóan – köny-
vet, baljában viszont nem pásztorbotot, hanem rövi-
debb pálcát tart. (8. kép)

A préposti és kanonoki pecsétek köriratából hi-
ányzik a DEI GRACIA formula, viszont a név előtt
esetenként szerepel a magisteri cím. Jellegükben in-
kább az egyházi testületi pecsétekre hasonlítanak.
Főképpen abban térnek el az előzőekben vizsgáltak-
tól, hogy a főpapot ábrázoló pecsétkép helyett eze-
ken inkább az egyház védőszentje, vagy a védőszent-
re utaló attribútum található. Ezek az ábrázolások te-
hát – kötöttségeiken belül – sokkal változatosabbak,
mint az eddig tárgyaltak. Oka az lehet, hogy tulajdo-
nosait nehéz méltóságukat kifejező jelvényekkel
ábrázolni, bár erre is van példa, ugyanakkor előfor-
dul, hogy apáti pecséteken az ábra az egyház titulusá-
ra utal. Pl.: Tamás kanizsai apát 1251. évi, Konrád
apátéval egyezően 38×24 mm méretű pecsétjén: + S
ABATIS S(an)C(t)I CRUCIS köriraton belül a pe-
csétmezőben kereszt látható. (9. kép)

Ákos mester budai prépost 1257. évi 35 mm átmé-
rőjű kerek pecsétjén a budai Szent Péter prépostság-
ra utaló két kulcsot jobbról-balról egy-egy félhold, fö-
lötte csillaggal (nappal) fogja közre. (10. kép) Űrményi János budai prépost 1278. évi 39 mm átmé-
rőjű kerek pecsétjének mezejében Szent Péter fél-
alakja látható, feje körül diadémnyel, vállán pallium-
mal, jobbjában a két kulccsal. Tőle jobbra félhold,
balra csillag (nap). (11. kép) Zlaudus fehérvári olva-
sokanonok 1237-ből fennmaradt 47×36 mm-es

mandorlapecsétjének mezejében a sárkányt ledöfő
Szent György lovag lendületes ábrázolását találjuk,
mely nem törődve szimmetriával, sőt még a pecsét-
mező határával sem, a köriratot megszakítva a pecsét
külső széléig nyúlik. (12. kép) Érdekesen utal tulaj-
donosának hivatali méltóságára Sixtus mester eszter-
gomi olvasókanonok 1272-ből ismert mandorlap-
pecsétje. A 46×29 mm méretű pecsét köriratán [+ S
• MAG(ist)RI • SIXTI • STRIGON(iensis)] belül a
mandorla alakú pecsétmezőbe komponálva olvasó-
pult előtt ülő, bokáig érő redőzött bő ruhába öltözött
alakot látunk, aki az olvasópultra helyezett könyvet
lapozza.³ (13. kép)

Egyházi testületi pecsétek

Az egyházi testületek legtöbbje már a 12. század
utolsó negyedétől kezdve oklevéladó tevékenységet
fejtett ki, ezáltal a királyi kancellária mellett a közép-
kori írásbeliség legfontosabb központjaivá váltak.
Okleveleik hitelesítésére eleinte az ún. chirogra-
phum-forma szolgált. Ennél az eljárásnál az oklevelet
kétszer írták azonos formában azonos hártýára, majd
pedig a hártýát a két szövegrész közé írt betűkőn ke-
resztűl kettévágták. A chirographum átvágottnál a két-
felé vágott hártýa összetartozását, ezáltal a rájuk írt
szöveg hitelességét. Az egyházi testületek által ki-
adott oklevelek chirographálását csak fokozatosan, a
13. század első harmadában váltotta fel a pecsét
használata. Éppen közhitelű (authenticus) pecsétjük
miatt kezdték az oklevéladó gyakorlatot folytató egy-
házi testületeket hiteleshelyeknek (loca credibilia)
nevezni. Hiteleshelyekként működtek az összes püs-
pöki székhelyen lévő székeskáptalanok, számos
társaskáptalan és szerzetesi konvent. A hiteleshelyi
tevékenység 13. század elején megindult széleskörű
kibontakozása tette szükségessé 1231-ben annak első
országos szabályozását.⁴

Maguk a pecsétek valamennyi egyházi pecsét-típus
közül a legváltozatosabbak. Méretük különböző,
alakjuk vagy mandorla, vagy kerek. Ma még nem
tudjuk, hogy a pecsétek alakjában van-e valami sza-
bályszerűség. (Pl. a váci káptalan 1227. évi pecsétje
kerek, 1292-ből ismert pecsétje viszont mandorla.) A
körirat röviden megjelöli a pecséttulajdonost (S.
CAPITULI vagy S. CONVENTI), esetleg utal a véd-
dőszentre. Solymosi László a hiteleshelyi pecsét-hasz-

nálat kialakulását vizsgálva idevágó legkorábbi ismert emlékünk az 1207. évből fennmaradt veszprémi hiteleshelyi pecsét körirata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a SIGILL(um) S(an)C(t)I MIHCAEL(is) (így!) köriratú Szent Mihályt ábrázoló pecsét magát a veszprémi székesegyházat jelképezi és nem a testületet.⁵ Az 1222-ből ismert új veszprémi mandorlapecsét körirata: SIGILL(um) CAPITULI VESPRIMIENSIS viszont már utal a testületre. Bár a többi káptalan első ismert pecsétje már testületi pecsét, a veszprémi példa alapján Solymosi más helyeken is hasonló előzményeket tételez fel. (14. kép)

Ha a hiteleshelynek egyidejűleg több pecsétje is volt, akkor a körirat jelzi, hogy a nagyobb pecsétről (sigillum maius) vagy a kisebbről (sigillum minus) van szó, (pl. az esztergomi káptalan esetében).

A pecsétkép legtöbbször a védőszentet ábrázolja állva vagy ülve attribútumával. A bácsi káptalan 1229. évi pecsétje Szent Pál álló alakját jobbában karddal, baljában könyvvel (15. kép), a budai társkáptalan 1270. évi pecsétje Szent Pétert trónon ülve főpapi öltözetben, jobbát áldásra emelve, baljában a kulcsokkal (16. kép). Ha a körirat nem utal a védőszentre, előfordul, hogy a pecsétmező tünteti fel az ábrázolt szent nevét. Pl. az esztergomi káptalan kisebb pecsétjén Szent Adalbert főpapi díszbe öltözött félalakja mellett (17. kép), vagy az esztergomi keresztes konvent mandorlapecsétjének Szent Istvánt ábrázoló trónoló király képe két oldalán: SC ST REX. Bár utóbbinál Szent István király nevét a körirat is említi. (18. kép) Máskor csak a védőszent attribútuma jelenik meg. Az egri káptalan tatárjárás utáni pecsétjén (melynek körirata: + S : CAPITULI : AGRIEN : ECCLESIE : POST : PLAGAM utal a közelmúlt eseményeire) Szent János evangelistát szimbóluma, a sas képviseli (a sas jobb szárnyán ovális gemmapecsét lenyomata látható). (19. kép)

Esetenként a védőszent életéből vett részleteket idéző két- vagy többalakos kompozíciókkal találkozunk. A sági (ipolysági) premontrai konvent kerek pecsétjének mezejében az angyali üdvözlés jelenetét látjuk. Szűz Mária, kire a Szentlélek galamb képében száll le, fogadja a jobbát áldásra emelő, baljában a köszöntő szavakat feltüntető mondatszafagot tartó Gábor főangyal üdvözlését. (20. kép) Szent Márton alakja lóháton jelenik meg a szepesi káptalan 1270-ből ismert kerek pecsétjén. Kardjával köpenyéből egy darabot hasít a két kézzel érte nyúló koldusnak. (21. kép) Az 1295. évi – és a középkor végéig használt – újabb pecsét képe lényegében hasonló, de a részletek kidolgo-

zottabbak, a koldus térdel, Szent Márton feje mellett pedig csillag található. (22. kép) A Szent Ányos orleansi püspök tiszteletére szentelt tihanyi apátság konventjének kerek pecsétjén a főpapi díszben ábrázolt védőszent – talán, hogy meg lehessen különböztetni az apáti pecsétnek szokásos képétől – oldalnézetből látható, amint áldást oszt az előtte térdelő két szerzetesre. Ez az ábrázolási mód mindenestre az egyik legoldottabb Árpád-kori pecsétképünket eredményezte. (23. kép)

Épületet találunk a garamszentbenedeki konvent 1232. évből fennmaradt kerek pecsétjén. Kváderkő homlokzat szélén két kerek torony, csúcsán gombbal, közepén háromkaréjos záradékú kapu. A két torony között hegyes tetőzet emelkedik, gombján keresztel. (24. kép) Hasonló a pozsonyi káptalan 13. századi pecsétjének templomképe. A + : S'ECLESIE : SALVATORIS : I POSO : köriratú pecsét mezejében két kerek toronnyal szegélyezett homlokzat, rajta közepén félköríves kapu, fölötte hegyes tetőzet. A tetőzet fölét az Üdvözítő félalakja emelkedik, feje körül négy sugárgéves dícsfényel, jobbát áldásra emelve. (25. kép)

Ezek közül a Kubinyi András meghatározása szerint topográfikus pecsétképek közül szokatlan ábrázolásmódjával tűnik ki az esztergomi káptalan 1230-ból ismert nagyobb pecsétje. A pecsétmezőben oldalnézetből látható kéttornyú templom előtt két hosszúruhás emberi alak áll. Kumorovitz Lajos Bernát szerint az ábra a pecsét istenítéletekkel kapcsolatos használatára utal.⁶ (26. kép) A domonkos apácák Nyulak szigetén épült rendházának 1282. évi mandorla alakú konventi pecsétje (mely köriratában a sziget nevét – éppen a rendház templomának titulusról – insula Sancte Marie-nek írja) ugyancsak kéttornyos templomépületet ábrázol, fölötte a Madonna trónol, karján a Gyermekkel. A kéttornyú épület azonban ezen a pecséten tulajdonképpen karsú oszlopokon nyugvó kettős baldachin, mely alatt a térden állva imádkozó királyi pár látható. Ez esetben a pecsétkép a donátorok (a király és a királyné) alakjaival bővült.⁷ (27. kép)

Világi méltóságviselők pecsétjei

Az első világi pecséttulajdonosok olyan méltóságviselők, akiknek hivatali működésével kapcsolatban okleveleket kellett kiállítaniuk. Ilyenek: a nádor és alnádor, országbíró és alországbíró, erdélyi vajda, szlavón bán, horvát-dalmát és tenger melléki bán. Más udvari méltóságok: tárnokmester, főasztalnok stb. okle-

velei (így pecsétjei is) ritkábbak: Udvari méltóságot viselnek a kancellárok és alkancellárok is, bár ezt a tisztséget egyházi személyek töltötték be. A világi pecsét-használók közül a 13. században az ispánok viselték a legalacsonyabb hivatali tisztséget.⁸

A világi méltóságviselők pecsétjei a 13. század első felében – néhány nádori, országbírói és báni kettőspeccsétől eltekintve – egyoldalúak. Köriratuk a tulajdonos nevét és hivatali rangját tartalmazza. Esetenként a nemzetség nevének feltüntetésével utal a származásra is. Pecsétképeket már a század első harmadában egységesítette a kialakuló címerhasználat: a nemzetség címerét ábrázolják, olykor pajzs nélkül a kerek pecsétmezőt pajzsként fogva fel. Ilyen pajzs nélküli címerképpel találkozunk Bors comes 1233. évi, kiterjesztett szárnyú sast (28. kép), Renald comes 1237. évi (29. kép) és Tristanus comes 1255. évi, ökörfejet ábrázoló pecsétjén (30. kép). Tristanus comes pecsétjének archaikus ízü körirata (+ COMES TRISTANUS MEMISIT) egyébként valószínűleg a korábbi idézőpecsét (billog) emléke. Farkas fehérvári prépost alkancellári pecsétjének kerek mezejét kiterjesztett szárnyú, heraldikusan megfogalmazott sárkány tölti ki, feje fölött keresztel. (31. kép) Gyakoribb azonban a címerkép pajzsba foglalása, mégpedig oly módon, hogy a pecsétnyomó – sőt maga a befogadó pecsétfészkek is – felveszi a mandula alakú vagy háromszögű címerpajzs alakját. A pajzs alakú pecsét peremén fut körbe a körirat, a pecsétmezőben pedig külön pajzs nélkül, vagy a pecsét szélével párhuzamos peremű pajzsba foglalva a címer helyezkedik el. Az előbbire példa Máté tárnokmester 1244. évi (32. kép), az utóbbira Endre alnádor 1235. évi (33. kép), Péter nádor 1278. évi (34. kép), István érsek országbíró 1298. évi pecsétje (35. kép).

Mindezekkel egyidőben megjelent a címeres pecséttek később általánossá vált formája is: kerek pecsétmezőben címerpajzs. A pajzsok eleinte néha mandula alakúak, pl. Rátold nembeli Miklós alországbíró 1239. évi pecsétjén (36. kép), többségük azonban inkább háromszögű. A század végefelé már a pajzstartók is megjelentek, pl. Aba nembeli Amadé 1288. évi, valamint 1299. évi nádori pecsétjének háromszögű pajzsa felett kiterjesztett szárnyú sas növekvő félalakja látszik, feje körül dicsfényel. A pecsétmező pajzs körüli részét a kezdődő gótika jeleként indadisz tölti ki. A címerben látható pólya – talán a nádor országos méltóságának kifejezésére – a királyi címerből kerülhetett a pecsétre. (37. kép) Pólyát találunk más udvari méltóságok, így pl. Miklós királyi főasztalnok 1255. évi pecsétjének címerében családi címerével (két szembeforduló madár)

egyesítve. (38. kép) Péter tárnokmester 1281. évi pecsétjének címerpajzsában két pólya van (39. kép), Kozma udvarbíró hétszer vágott mezejű pajzsa pedig a királyi családi címerének teljes átvételét jelenti (1283. évi pecsétjén) (40. kép).

Roland nádor 1236. évi pecsétjén a háromszögű pajzs közepét a királyi kettőskereszt foglalja el, a pajzs három sarkában pedig egy-egy hársfalevél, a Rátold nemzetség címere látható. (41. kép)

Különleges pecsétípust alkotnak az ún. „lovaspecsétek”, azaz a pecséttulajdonost páncélos lovagként feltüntető magánpecsétek. A régebbi szakirodalom csak megemlíti őket, használatuk okát nemigen kutatja. Br. Nyáry Albert alighanem helyes úton járt, amikor a királyi, ifjabb királyi és hercegi pecsétek lovasábrázolásaiból kiindulva, a lovagi rangon túlmenően a hűbérség, a lovag hűbéruától való függése kifejezőjének tekintette ezt a különleges ábrázolást. Az uralkodók a lovaspecsétet sosem önálló, független országuk után, hanem törzsbírodalmukhoz csatolt hűbérbirtokaik pecsétani jelzésére használták.⁹

A hűbértartományokat birtokló királyokon, ifjabb királyokon, királyi hercegeken kívül a hivatali méltóságok – mint a király hűbéresei – használhatták a lovaspecsétet.

Ezt az érvelést alátámasztják egyes méltóságviselők 13. század első felében használt kettős lovaspecsétjei. Gudkeled nembeli Opoj bán 1239. évi kettőspecsétjének előlapján jobbjobban fegyvert (lándzsát?) tartó lovas alakot, hátlapján pedig háromszor balharánt, háromszor vízszintesen vágott lekerekített sarkú háromszögű pajzsot látunk. (42. kép) Az uralkodói lovas kettőspecsétek előlapja mindig a hűbéruat, lovalakos hátlapja a vazallust ábrázolja. (Még akkor is, ha a két személy azonos.) Itt fordítva: az előlap fejezi ki a vazallusi függést, a királyhoz tartozást, a hátlap csupán a személyt azonosítja. Lovaspecsétjeink sorában Benedek bán alországbíró 1221. évi pecsétje a legkorábbi. (43. kép) Ezen a lovag tulajdonképpen Szent Györgyöt ábrázolja, amint egy lombos fa tövében ledöfi a sárkányt. A ló lábai, farka a köriratba nyúlik. Gudkeled nembeli László mester 1236. évi egyoldalú pecsétjének zászlós kopját szegező csöbörsisakos lovalakja talán valóban a lovagi rang kifejezője. (László mester rokona volt Opoj bánnak.) (44. kép) Ugyanczt fejezheti ki Roland bán fiának, Mátyás ispánnak 1281. évi pecsétje. Ezen a kopjás lovag alakja körül a Rátold nemzetségre utaló két hársfalevél lebeg.¹⁰ (45. kép)

Világi testületi pecsétek

A megyéknek a 15. század végéig nem volt saját pecsétjük. Egyetlen kivételt ismerünk a 13. század első feléből: a Zalán innen és túl lakó királyi serviensek pecsétjét, amely egykor négy másik pecséttel együtt az 1232-ben kelt kehidai oklevélen függött. Leírása szerint körirata: + SIGILLUM SERVIENTIUM DE SZALA. Kettőskeresztes pecsétmezőt zárt körül. A király nevében összegyűlt serviensek tehát a magyar királyi kettőskeresztes címert vették fel közös pecsétjükre.¹¹

Városaink oklevéladó gyakorlata csak a 13. század második felében bontakozott ki. Legrégebbi városi pecsétjeink azonban a század elejére utalnak. Kubinyi András Buda és Székesfehérvár korai pecséthasználataival foglalkozó tanulmányaiban részletes elemzéssel kimutatta, hogy az esztergomi kettőspecsét II. András uralkodásának első felében, de Nagyszombat, Székesfehérvár pecsétjei is még a tatárjárás előtt készültek.¹²

Esztergom 72 mm átmérőjű kettős pecsétjének előlapi körirata: + SIGILLUM: LATINORUM: CIVITATIS: STRIGONIENSIS. Az előlap két gyöngyök között városlátképet ábrázol: négy kerek, pártázatos tetején kúpalakú sisakkal fedett toronnyal megszakított pártázatos kváderkő városfal, középső szakaszán fedett városkapu, háromkaréjos nyílásában vasalt kapuzárnyal, két szélső szakaszán egy-egy kiskapu. A városfalon belül középen mérműves, csücsíves ablakkal áttört torony, melyhez jobbról-balról egy-egy négykaréjos mérműves ablakkal díszített palotaszárny csatlakozik. Hátlapi körirata: + SECRETUM : LATINORUM : CIVITATIS : STRIGONIENSIS (két gyöngyök között). A pecsétmezőben kilencszer vágott háromszögletű pajzs.¹³ (46. kép)

Székesfehérvár 56 mm átmérőjű egyoldalú pecsétjének typariuma 1237 előtt keletkezhetett. Körirata: + S • LATINORUM • CIVIUM • ALBENSIIUM. Háromtornyú várat ábrázol. A középső (kapu)torony magasabb, mint a két szélső. Aljában a kapu két szárnya kétfelé tárva. A két szélső tornyon egy-egy emelődaru.¹⁴ (47. kép)

A CIVIUM szóhasználat – mint az esztergominál a LATINORUM kifejezés – jelzi, hogy még nem a várost, – CIVITAS – mint jogi személyt, hanem a polgárokat kell alatta értenünk. Kubinyi András példaként említi meg Nagyszombat 13. századi nagyobb pecsétjét, melynek körirata: S'M CIVIUM DE ZUMBOTHEL CUM ROTA FORTUNE.¹⁵

Buda 71 mm átmérőjű kettőspecsétjének a címeres oldalát kell előlapnak tekintenünk. (48. kép) A két gyöngyör közé helyezett körirat: + SIGILLUM • NOUI • CASTRI • PESTIENSIS. A pecsétmezőben hétszer vágott mezejű háromszögű pajzs, melyet a fennmaradó tér kitöltése céljából leveles szőlőindák vesznek körül. A hétszer vágott mezejű pajzs II. András második kettőspecsétjén látható utoljára a 13. század folyamán, a város pecsétjére csak 1235 előtt kerülhetett. (Ugyanígy keltezi az esztergomi pecsét kilencszer vágott mezejét II. András első kettőspecsétje.) Ugyanakkor a szőlőindák csak a 13. század hetvenes éveitől bukkannak fel uralkodói pecsétjeinken. A typariumot csak 1276 után vésethette a város, azonban korábbi előzményére utal a címeren kívül kettőspecsét volta is, hiszen Magyarországon az uralkodói pecsétken kívül kettőspecsét csak a 13. század első felében volt használatban. (II. András alatt és IV. Béla uralkodásának első éveiben.) A pecsét hátlapjának körirata: + S HAC • SUB • CONCLAVI • PEST • CASTRI • VERBA • SERACI. Kubinyi a következő megfigyelt adja: „Pest vár ezen záros kulcsa (pecsétje) alatti szavai”. A gyöngyörök közé helyezett feliraton belül egy sziklákön vagy hullámokon emelkedő háromtornyos vár. Kétoldalt egy-egy kerek pártázott zsindelezett kúpalakú sisakkal fedett torony áll, egy-egy hosszúságos ablakkal. A két tornyot pártázatos fal köti össze, közepén félköríves záradékú nyílt kapuval. A kapu felett a pártázat mögött középen négyszögletes pártázott torony látható, hosszúságos ablakkal, pártázata a két szélső torony gombjával egy magasságú. A vár két oldalán térkitöltő szőlőindák.¹⁶

A szimmetrikus városábrázolások a pecsétmező kínálta lehetőség kihasználásával jöttek létre úgy, hogy a város legjellegzetesebb épületét (templom vagy városháza) szimmetrikusan átforgatták. Ezek az ún. „topográfikus ábrázolások” – mint már szó volt róla – az egyházi testületi pecsétken is megtalálhatók, sőt utóbbiak megelőzik a városi pecsétkeket. A háromtornyú épületeket bemutató városi pecsétkeket esetében az illető városok mindig várak is voltak. Kubinyi arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek a várképek tulajdonképpen címerek. Ezt Székesfehérvár vagy Pest példája bizonyítja, ahol a pecsétkép később pajzsba foglalt címerként jelent meg.¹⁷

Selmecbánya 1275-ből fennmaradt pecsétje a későbbi idők címeres városi pecsétjei felé mutat. A 46 mm átmérőjű pecsét körirata: S CIVIUM SCHEB.... Háromszögű pajzsba foglalt pártázatos városfalat áb-

rázol, középen nyitott kapu, fölötte pártázatos torony. A városkapu alatt bányászcsákány.¹⁸ (49. kép)

A különleges jogállású területek hatóságainak pecsétés oklevelei a 13. század második felétől jelentkeznek: a székelyeké és a szepesi szászoké 1280., az erdélyi szászoké 1302. óta.¹⁹ A szepesi szászok pecsétjének sérült példányain a körirat csak töredékesen olvasható. A pecsétkép viszont még kivehető: kétszintes kerek

pártázatos torony, szintenként ablakokkal, pártázata fölött kúp (gúla) tetővel. A torony homlokzatán annak teljes magasságában kettőskereszt látható, mely a földtől a pártázatig ér. Jelentése nyilvánvaló: a királytól való közvetlen függést jelzi.²⁰ (50. kép)

Bodor Imre

JEGYZETEK

¹ *Fügedi Erik*: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. In: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk.: Bodor Imre, Bp., 1984. (továbbiakban: Fügedi i. m.) 15.

² Fügedi i. m. i. h.

³ *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp., 1993. (a továbbiakban: Kumorovitz i. m.) 58–59.

⁴ Kumorovitz i. m. 56.

⁵ *Solymosi László*: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. In: Magyar Herald. Forrásközlő családtörténeti és címertani évkönyv Nr. 1. Bp., 1984. 111–112.

⁶ Id. 4. jegyzet

⁷ Az egyházi testületek pecsétjeinek legteljesebb feldolgozása: *Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp., 1992.

⁸ Kumorovitz i. m. 59–62.

⁹ Br. Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 208–211.

¹⁰ *Veszprény László*: Lovaspecsétek Magyarországon c. tanulmányában (In: Megpecsételt történelem – középkori pecsétek Esztergomból. Esztergom, 2000. 11–17.) elsősorban fegyvertörténeti szempontból vizsgálja hazai lovaspecsétjeinket.

¹¹ Kumorovitz i. m. 64.

¹² *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználatának kialakulása. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV., Bp., 1961. (a továbbiakban: Kubinyi 1961.) 109–146.; *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban: Kubinyi 1972.) 151–168.

¹³ *F. Vattai Erzsébet*: Az esztergomi latinok kettőspecsétje. Archaeologiai Értesítő 90. (1963) 39–45.; *Takács Imre*: Esztergom szabad királyi város nagyobb pecsétje (1299) In: Megpecsételt történelem. Esztergom, 2000. 160–161. (korábbi irodalommal)

¹⁴ Kubinyi 1972. 152.

¹⁵ Kubinyi 1972. 155.; *Takács Imre*: Et Deus in rota – Nagyszombat város középkori pecsétjének ikonográfiája. Ars Hungarica XXV. (1997) 69–79.; *Takács Imre*: Nagyszombat város pecsétje (1347, 1348) In: Megpecsételt történelem. Esztergom, 2000. 164. (korábbi irodalommal)

¹⁶ Kubinyi 1961. 109–118.

¹⁷ Kubinyi 1972. 163–166.

¹⁸ Br. Nyáry Albert i. m. 79.

¹⁹ Kumorovitz i. m. 65.

²⁰ Br. Nyáry Albert i. m. 81.

A közölt képeket Makky György készítette az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete pecsétmásolat gyűjteményének darabjairól.



1



2



3



7



4



6



5



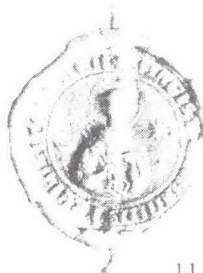
8



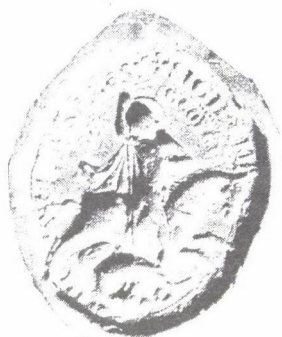
9



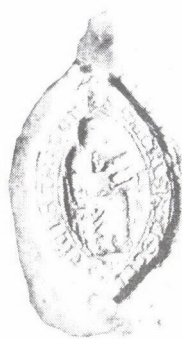
10



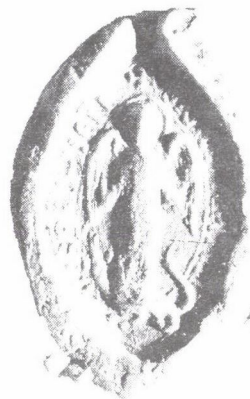
11



12



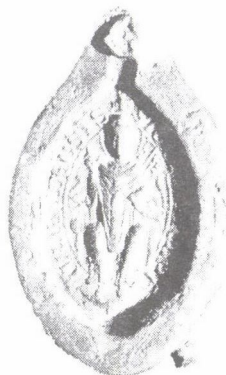
13



14



15



16



17



18

19



19



20



21



22



23



24



25



26



27



28



29



30



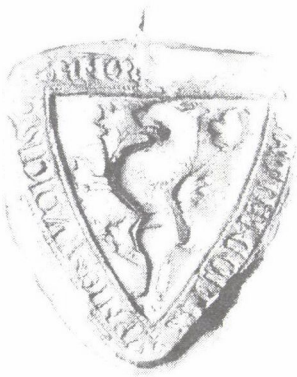
32



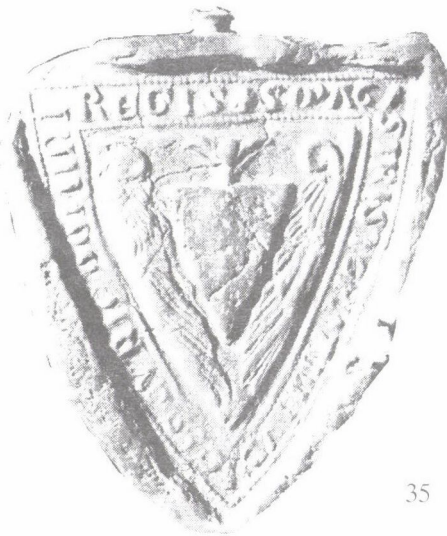
31



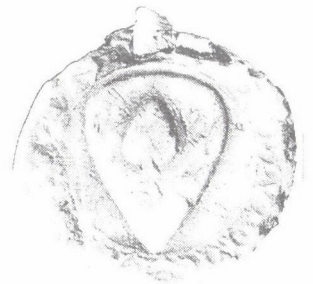
33



34



35



36



37



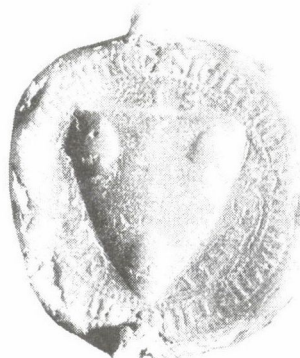
38



39



40



41



42/a



43



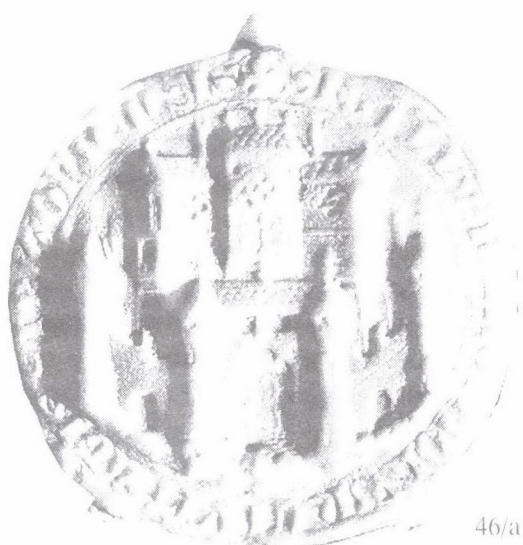
42/b



44



45



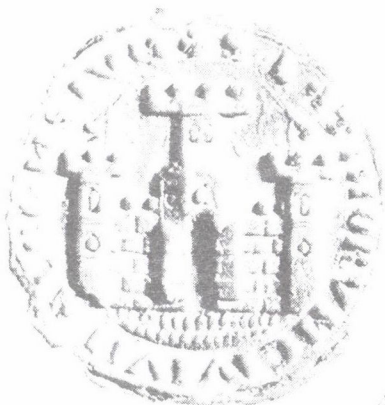
46/a



46/b



49



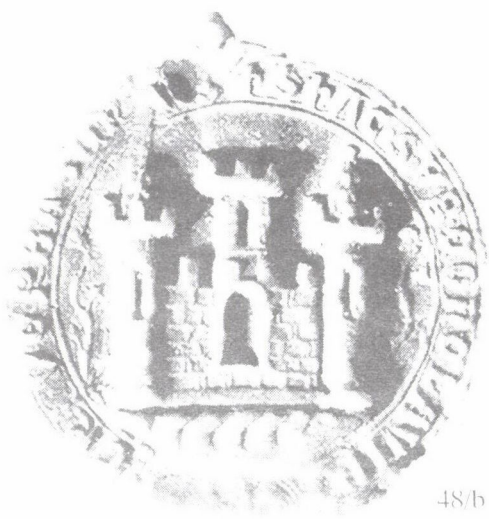
47



50



48/a

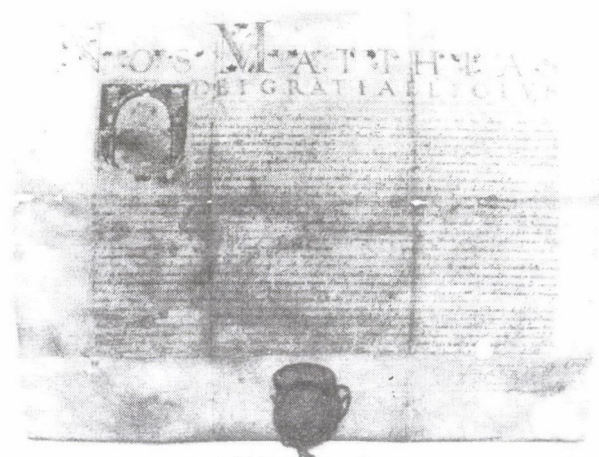


48/b



GEZTELY NAGY JÁNOS CÍMERES NEMESI LEVELE 1615-BŐL

Az oklevél formátumban kiállított adománylevelet II. Mátyás király Bécsben, 1615. február 26-án adta ki. Az ármális anyaga pergamen, mérete 64,5×58 cm, fekvő formátumú, alsó szélén 9,5 cm szélességben visszahajló plicával.



1. ábra. Geztely Nagy János címeres nemesi levele (Bécs, 1615. február 26.) (Fotó: Oszkó Zsuzsa, Veszprém)

Az oklevél latin nyelvű szövege a következő (az eredeti sorvégződéseket / jelzéssel láttam el).

NOS MATTHIAS/ DEI GRATIA ELECTVS/
Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae/ Cumaniae, Bulgariaeq. Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux/ Lucenburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Thecae, Princeps Sveviae, Comes Tyrolis, Ferretis, Kyburgi et

Goritiae atque Habsburgi, Landgravius Alsatae/ Marchio sacri Romani Impery supra Anasum Burgoviae ac superioris et inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. Memoriae commendamus/ tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Qvod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humilimam supplicationem, nostrae propterea factam Maiestati, tum vero at/ tentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitys fidelis nostri Agilis IOANNIS NAGY de Geztely¹, quae ipse sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae, et dein/ de Maiestati nostrae, pro locorum et temporum varietete fideliter exhibuit et impendit, ac deinceps quoq. se exhibere et impendere velle pollicetur. Cum igitur ob id, tum vero ex gratia/ nostra et munificentia Regia, qua quosq. de nobis et Republica Christiana benemeritos, ac virtutis colendae studiosos, Antecessorum nostrum Divorum quondam Hungariae Regum/ exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monumenta, quae ad maiora quoq. praestanda eos incitare possent decernere consuevimus. Eundem itaque Iohannem Nagy/ de Geztely simul cum sua Consorte Anna Kiraly, de statu et conditione ignobili, in qua hactenus persistisse dicuntur de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speci/ali exemptos in coetum et numerum verorum atq. indubitatorum Regni nostri Hungariae Nobilium duximus cooptandos, annumerandos et adscribendos. Annuentes animoq. delibera/to consedentes ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratys honoribus, indultis libertatibus iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri et indubitati Regni nostri Hungariae/ et partium ei subiectorum Nobiles hactenus quomodolibet de iure vel consuetu-

dine usi sunt et quasi, utunturq. et gaudent, uti frui et gaudere possint et videant, haeredesq. et posteritates ipsorum atriussq. sexus universae, valeant/ atq. possint. In cuius quidem nostre erga ipsos exhibite gratie et clementiae ac liberalitatis testimonium, veraeq. Nobilitatis signum, haec Arma seu Nobilitatis Insignia Scutum videlicet militare effectum, rubri coloris, in/ quo pisces Carpiones vocati, superior quidem ad dextram inferior vero ad sinistram scuti partem natantibus similes tendere, et/ effigjati esse cernuntur. Scuto incumbentem galeam militarem clausam, Regis Diademate ter/nos duobus quidem extremis, candidi, in medio autem rubri Lily. culmos, cum dilatatis suis floribus conspicuos, proferente ornatam./ A summitate vero sive cono galeae, lacyns seu lemniscis, hinc argenteis et rubris, illinc/ autem aureis et azureis, in scuti orant mixtim Lependentibus, illudq. decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia, in principio seu capite praesentium literarum nostrarum, pictoris manu et artificio, proprijs suis coloribus/ clarius depicta esse conspiciuntur eidem Johann Nagy de Geztely ac per ipsum dictae Coniugi suae ANNAE KIRALY, ipsorumq. haeredibus et posteritatibus utriusq. sexus universis, gratiose dan/da duximus et conferenda. Decernentes animoq. deliberato concedentes ut ipsi á modo imposterum futuris semper et perpetuis temporibus, eadem arma seu Nobilitatis Insignia more aliorum Regni nostri Hungariae et partium/ ei subiectarum Nobilium sub his iuribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus ydem vel natura vel ex consuetudine untuntur et gaudent ubiq. in praelys, certaminibus, hastiludys, torneamentis, duellis, monomachys, alysq. omnibus et singulis ac quibusvis exercitijs militaribus et nobilitaribus necnon sigillis velis, cortinis, auleis annulis, vexillis, clypeis, tentorys, domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet verum et expeditionum generibus sub mevae vetustae ac sincerae Nobilitatis titulo, quo eos ac haeredes ipsorum utriusq. sexus universos, ab omnibus cuiuscunq. status, conditionis et praeminentiae homines existant, insignitos et ornatos, dici nominari/ haberiq. et reputari volumus et mandamus ferre gestare illisq. uti frui et gaudere possint atq. valeant, haeredesq. et posteritates ipsorum utriusq. sexus universae valeant atq. possint. Imo nobilitamus damusq. et concedimus/ presentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemq. perpetuam presentes literas nostras secretio Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitas eidem IOANNI NAGY de/

Geztely, Consortiq. eiusdem ANNA KIRALY ipsorumq. heredibus et posteritatibus utriusq. sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi/ Valentini Leepes² Episcopi Ecclesiae Nitriensis, lociq. eiusdem Comitis perpetui, Consiliary et per Regnum nostrum Hungariae, Aulae nrae Cancellary, in Civitate nostra Vienna Austriae de vigesima sexta Mensis February/ Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decimo quinto. Regnorum Romani tertio Hungariae et aliorum septimo, Bohemiae vero Anno quarto Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus dominis Francisco Forgach de Ghymes³, Sanctae Romanae Ecclesiae Praesbytero Cardinale Strigonien., et Demetrio Napragy⁴ Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum canonicè unitarum Archiepiscopi, Petro Domitrovith⁵ Zagrabien., Johanne Thelegdy⁶ el./ Varadien., Johanne Pyber⁷ Quinq. ecclesien., Francisco Ergelio⁸ Vesprien., eodem Demetrio Napragy Administratore Iaurien., Paulo David⁹ el. Tinninien., praefato Valentino Leepes Nitrien., Matth...¹⁰ ovitio el. Chianadien., Ladislao May/thiny el. Sirmien., Thoma Balasffy¹¹ el. Boznen., fratre Alphonso de Requesens Rosonen., et Vincentio Martena Segnien. et Modrusien. Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Agri(en.¹², Tra¹³)nsilvanien. Cathedralibus sedi/bus vacantibus. Item Spectabilibus ac Magnificis Comite Georgio Thurzo de Bethlemffalva¹⁴ praedicti Regni nostri Hungariae Palatino, Comite Sigismundo Forgach de Ghymes¹⁵, Iudice Curiae nostrae Regiae, Benedicto Thuroczy de/ Ludbreg¹⁶ dictorum Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bano, Thoma Erdeody de Moniorokerek¹⁷, Tavernicorum, Francisco de Batthian¹⁸ Agazonum, Andrea Doczy de Nagylwchie¹⁹ Cubuculariorum, Thoma Zeechy de/ Rimazeech²⁰ Dapiferorum, Georgio Drugeth de Homonna²¹ Pincernarum, Petro de Reva²² Curiae nrae, et Nicolao Istvanffy de Kisaszoniffalva²³ Ianitorum nrorum Regaliu. Magistris, et Stephano Palfy de Erdeod²⁴ Comite Posenien., Caeterisque qua/plurimis saepedicti Regni Hungariae Comitatus tenentibus ac HONORES

Laurentius F

A plica felhajtásán:

Anno dni 1617 feria trtia proxima Ante festum die bti Modesti/ Martir in oppido Zemplin, loco... De die Celebrant. Sedis Judriae/ Cottus Zemplns exhibitat, lectat, publitalat... solito ut par fuit/... ... Sunt pntes, per me Biro Macady per sedis Notar.

Ladislaus B...²⁵

Vice(?) Comes

Zemp.sis²⁶

... M. pria.



2. ábra. Geztely Nagy János nemesi levelének címertáblája (Fotó: Oszkó Zsuzsa, Veszprém)

A címertábla a szokásos gyakorlatnak megfelelően, az oklevél bal felső sarkában, egy 10,5×12 cm méretű, aranyos színű keretben, reneszánsz, építészeti ív alatt, lilás színű háttérben helyezkedik el. A címet közrefogó keretelés bal felső sarkában Magyarország kiscimere, a jobb felső sarokban pedig Csehország címere látható. Mindkét országcímet nyitott, liliomos korona ékesíti. A címer alatt különböző hadijelvények – zászlók, dob stb. – nyertek elhelyezést. A címertábla befejezetlen, kifestése csak részben készült el. A kifestetlen helyeken jól szembetűnik a ceruzával vagy íróónnal felvázolt eredeti vonalas rajz. A pajzs vörös színű, a halak megfestetlenek. A címertakarók (heraldikailag)

jobbra: ezüst-vörös, balra: arany-kék színűek (a valóságban még kifestetlenek). Jórészt kifestetlenek a címer alatti hadijelvények, a sisakdísz virágjai – az oklevél szövegéből tudjuk, hogy két szélén fehér, közepén vörös liliomai – és részint a keretelésen lévő két országos címer is.

Az uralkodó nevét feltüntető kezdősor díszes betűi között festett virágdísz látható.

Az oklevél alsó részének közepéhez erősítve, sárga-vörös-kék színű szálakból sodort zsinóron függ II. Mátyás király magyar titkos pecsétje. A 6 cm átmérőjű pecsétnyomót vörös pecsétviaszba nyomták. A pecséten a Német-Római Szent Birodalom koronás, gloriolás, kétfejű sasa látható. A sas mellén négyelt címerpajzs 1. mezejében a magyar vágások, 2. mezejében a cseh oroszlán, 3. hasított mezejében jobbra az osztrák pólya, balra Burgundia harántpólyái, 4. négyelt mezejében a spanyol tartományok címerei (1–4. bástya, 2–3. oroszlán) helyezkednek el. A sas mellén lévő címerpajzsot felül nyitott, liliomos korona, körben pedig az Aranygyapjas-rend láncá díszíti, amelyről alul közepén a rendjelvény (koszbor) függ alá. A pecsétnek az uralkodó címeit feltüntető körirata – sérülés folytán – részben olvashatatlan. A vörös pecsétviaszrész egy természetes színű viasz félgömb védelmezi, amelynek nagyobb része napjainkra már letört és elveszett. A pecsét teljes átmérője, e külső védőburokkal együtt 12 cm.

Az oklevél szövege csak meglehetősen sommásan, általánosságokban említi az agilis állapotú címerszerző, geztely Nagy János szakácsként végbevitt szolgálatait, amelyekkel nevezett az idők változatosságai során a királyi felséget és a Magyar Királyságot szolgálta. A pontyokat ábrázoló címertábla nyilván „összezseng” a megadományozott szakács mesterségével. A címerhasználat joga és a nemesi rangra való emelés kiterjed a címerszerző feleségére, Király Annára és mindkét nembéli utódaikra és örököseikre is.

A plicára rávezetett záradékból tudjuk, hogy az ármális „az Úr 1617. évében, Szt. Modestus mártír ünnepe előtt való kedden, Zemplén mezővárosban, Zemplén vármegye törvényszéke előtt bemutatott, felolvastatott és kihirdetett”. Ezek szerint a megadományozott geztely Nagy János feltehetően zempléni lakos lehetett. (A címerkép akár a Bodrog folyó halbőségére is utalhat.)

A praedicatumként szolgáló Geztely napjainkban is megtalálható helység – egykori mezőváros – Borsod-Abaúj-Zemplén (korábban Zemplén) megyében, Miskolctól K-re, a Hernád K-i partján.²⁷



3. ábra. II. Mátyás király magyar titkos pecsétje geztesy Nagy János címeres nemesi levelén (Fotó: Oszkó Zsuzsa, Veszprém)

A címereslevél közepes megtartású, a hajtások mentén néhol kissé szakadozott, jobb alsó részén kisebb lyuk található. Az 1990-es évek elején a Magyar Országos Levéltár műhelyében restaurálták. Jelenleg a címeradományt nyert geztesy Nagy János egyenesági leszármazottjának, Gesztelyi Nagy Ádám vegyész mérnöknek (született 1943-ban) a tulajdonában van, Veszprémben.

Ugyancsak az ő tulajdonában található egy olyan – eredetileg valószínűleg XIX. századbéli – papírlap, amely a családnak a címerszerzőtől való folyamatos leszármazását tünteti fel, utólagos kiegészítésekkel, sajnos mindenféle kronológiai adatok híján. A jelenlegi tulajdonos édesapja, Gesztelyi Nagy Lajos, nagypapa, Gesztelyi Nagy Kálmán lövőpetri (történelmi Szabolcs vm.) református lelkész volt.²⁸ A család egyik tagja, dr. Gesztelyi Nagy László 1936-ban Kecs-kemét város törvényhatósági bizottsági tagjaként szerepelt.²⁹

Rainer Pál

FORRÁSMUNKÁK

- Áldásy 1937.
 Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei. 3. kötet (1601–1657). Bp., 1937.
 Borovszky
 Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Bp., é. n. – 1905 körül.
 Fallenbüchl 1988.
 Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főmáltóságai 1526–1848 – Die höchsten Würdenträger Ungarns 1526–1848. Bp., 1988.
 Fallenbüchl 1994.
 Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848 – Die Obergespanne Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
 Ivandíja 1983.
 Ivandíja, Antun: A zágrábi székesegyház (vezető). Zágráb, 1983.
 Kempelen

- Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911–1932.
 Kozicz 1996.
 Kozicz János: Kecs-kemét címerei és zászlói. Kecs-kemét, 1996.
 Nagy
 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865.
 Pfeiffer 1987.
 Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye történelmi névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII. München, 1987.
 Sugár 1984.
 Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984.
 Veszprémi névtár 1975.
 A veszprémi egyházmegye papságának névtára 1975. Veszprém, 1975.

JEGYZETEK

¹ Az oklevél szövegében csaknem valamennyi y betű felett két pont található.

² Lépes Bálint tinnini püspök (?–1608. IV. 9.), veszprémi püspök és főispán (1608. IV.), nyitrai püspök és főispán (1608. IV.–1619), udvari kancellár (1608. XII. 6.–1623. IV. 26.), kalocsai érsek és bácsi főispán (1619. IV.–1623. IV. 26.), győri püspök és főispán (1619. VII. 22.–1623. IV. 26.), †1623. IV. 26. (Veszprémi névtár 1975. 27., Fallenbüchl 1988. 99., 131., Fallenbüchl 1994. 62., 78., 88., 109.)

³ Forgách Ferenc pornói apát, váradi püspök és bihari főispán (1556. VIII. 26.–1565.), alkancellár (1560–1563), veszprémi püspök és főispán (1587. XII. 23.–1596. VII. 10.), nyitrai püspök és főispán (1596. VII. 10.–1607), udvari kancellár (1602. I. 24.–1607.

VII. 4.), Pest-Pilis-Solt vm. főispánja (1607. VII. 4.–1608. XI.), esztergomi érsek és főispán, kir. helytartó, kir. főkancellár (1607. VII. 4.–1615. X. 16.), †Szentkereszt (Nyitra vm.) 1615. X. 16. (Veszprémi névtár 1975. 25., Fallenbüchl 1988. 70., 96., 99., 101., 126., Fallenbüchl 1994. 69., 75., 88., 91., 108.)

⁴ Náprágyi Demeter esztergomi kanonok, egri prépost, pozsonyi prépost, pilisi apát, szerémi püspök, erdélyi püspök (1597–1601), erdélyi kancellár (1600), veszprémi püspök és főispán (1605. VIII. 10.–1606. XII. 21.), győri püspök és főispán (1606. XII. 21.–1619. III. 25.), kalocsai érsek és bácsi főispán (1608. X.–1619. III. 25.), †1619. III. 25. (Veszprémi névtár 1975. 27., Fallenbüchl 1988. 104., 134., Fallenbüchl 1994. 62., 78., 108.)

⁵ Domitrovith Péter zágrábi püspök (1611–1623), alkancellár (1613). (Ivandija 1983. 44., Fallenbüchl 1994. 101., 121.)

⁶ Thelegdy János választott váradai püspök (1615 körül), nyitrai püspök és főispán (1619. VII.–1644), kalocsai érsek és bácsi főispán (1623. V. 7.–1647. II. 13.), †1647. II. 13. (Fallenbüchl 1994. 62., 88.)

⁷ Pyber János született Nagyszombat, 1561. körül, tornai főesperes (1589–1599.is), sasvári főesperes (1601–?), felhévizi prépost (1608–?), pécsi püspök (1611. VI. 15.–1615. II. 26.is), királyi tanácsos (1612–), esztergomi nagyprépost (1616–1631), váradai püspök (1616–?), egri püspök és hevesi főispán (1625. X. 21.–1633. X. 20. előtt), †Nagyszombat 1633. X. 20. előtt (Sugár 1984. 297–301., Fallenbüchl 1994. 80.)

⁸ Ergelics Ferenc zágrábi prépost, boszniai püspök (1605–?), veszprémi püspök és főispán (1608. XI.–1628. VII. 11.), zágrábi püspök (1628–1637. IV. 13.), †1637. IV. 13. (Veszprémi névtár 1975. 28., Fallenbüchl 1994. 109.)

⁹ Dávid Pál született Felistál, 1573., nyitrai kanonok (1608–?), ludányi apát, szalkai apát, aradi prépost (1611–?), választott tinnini püspök (1615 körül), pécsi püspök (1625–1628?), pozsonyi prépost (1625–?), váci püspök (1625–1630), veszprémi püspök és főispán (1630. X. 25.–1633. I. 19.), alkancellár (1632), †Sümege, 1633. I. 19. (Veszprémi névtár 1975. 30–31., Pfeiffer 1987. 21–22., Fallenbüchl 1988. 102., 121., Fallenbüchl 1994. 109.)

¹⁰ Itt az oklevél lyukas, a név olvashatatlan.

¹¹ Balásffy Tamás boszniai püspök (1613–1615-ben is), †1625.

¹² Az egri püspöki szék Szuhay István halálával (+ 1607. X. 30. vagy 1608. VI. 9.) üresedett meg. (Sugár 1984. 291.)

¹³ Az oklevélen itt kisebb lyuk található, a zárójelbe tett rész kiegészítés.

¹⁴ Thurzó György Árva vm. főispánja (1585–1616. XII. 26.), főpohárnokmester (1599. VII. 5.–1604. III. 12.), étekkfogó (1604. III. 12.–1609), nádor és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. főispánja (1609. XII. 10.–1616. XII. 24.), †Bicse, 1616. XII. 24. (Fallenbüchl 1988. 70., 87., 91., 141., Fallenbüchl 1994. 61., 91.)

¹⁵ Forgách Zsigmond Nógrád vm. főispánja (1600–1621. VI. 23.), főpohárnokmester (1604. III. 12.–1607), országbíró (1606. VII. 15.–1608), tárnokmester (1608. XII. 1.–1610), országbíró (1610. I. 24.–1618. V.), Szabolcs vm. főispánja (1612–1621. VI. 23.), Sáros vm. főispánja (1614. V. 26.–1621. VI. 23.), nádor és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. főispánja (1618. V. 11.–1621. VI. 23.), †Nagyszombat, 1621. VI. 23. (Fallenbüchl 1988. 70., 72., 80., 91., 126., Fallenbüchl 1994. 87., 91., 93., 97.)

¹⁶ Thuróczy Benedek horvát bán (1615. II. 16.–1616) (Fallenbüchl 1988. 75., 141.)

¹⁷ Erdődy Tamás horvát bán (1583. IX. 21.–1595. III.), étekkfogó (1598–1603. VIII. 19.), tárnokmester (1603. VIII. 19.–1608), horvát bán (1608–1615. lemondott – utódja Thuróczy Benedek Fallenbüchl szerint már 1615. II. 16-tól hivatalában volt), tárnokmester (Fallenbüchl szerint 1615. IV. 27-től, de jelen oklevél alapján már 1615. II. 26-án is hivatalában volt, – 1624. I. 15.), †1624. I. 15. (Fallenbüchl 1988. 75., 80., 87., 124.)

¹⁸ Batthyány Ferenc Sopron vm. főispánja (1604. XI. 11.–1625. VIII. 2. előtt), főlovászmester (1608. XII. 1.–1625. IX. 7. előtt), †1625. IX. 7. előtt (Fallenbüchl 1988. 82., 119., Fallenbüchl 1994. 96.)

¹⁹ Dóczy András Bars vm. főispánja (1602. VIII. 29.–1621), főpohárnokmester (1608–1609), Szatmár vm. főispánja (1610–1621), főkamrás (1610. I. 23.–1621), Arad vm. főispánja (1614), †megmérgezték 1621. (Fallenbüchl 1988. 93., 91., 121., Fallenbüchl 1994. 60., 65., 98.)

²⁰ Széchy Tamás Gömör vm. főispánja (1603. VIII. 19.–1618. II. 9.), főudvarmester (1608–1609), étekkfogó (1610. VII. 1.–1618. I. 26.), †1618. I. 26. (Fallenbüchl 1988. 85., 87., 139., Fallenbüchl 1994. 77.)

²¹ Drugeth György Ung vm. főispánja (1603–1620), főpohárnokmester (1610. I. 23.–1618. VII. 2.), Zemplén vm. főispánja (1610–1620. VI. 21.), országbíró (1618. VII. 2.–1620), + 1620. VI. 21. (Fallenbüchl 1988. 72., 91., 122., Fallenbüchl 1994. 105., 113.)

²² Révai Péter Turóc vm. főispánja (1598. ?–1622), koronaőr (1608–1622. VI. 5.), főudvarmester (1610. I. 8.–1618), étekkfogó (1618. VII. 2.–1622. VI. 5.), †1622. VI. 5. (Fallenbüchl 1988. 85., 87., 94., 138., Fallenbüchl 1994. 104.)

²³ Istvánffy Miklós nádori helytartó és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. főispánja (1581. I. 19.–1608. VI. 14.), Sopron vm. főispánja (1585. I. 25.–1587), főajtónállómester (1599. II. 5.–1615), †1615. (Fallenbüchl 1988. 70., 128., Fallenbüchl 1994. 90., 96.)

²⁴ Pálffy István pozsonyi ispán (1600–1640), koronaőr (1608–1625), †1653. (Fallenbüchl 1988. 95., 135., Fallenbüchl 1994. 92.)

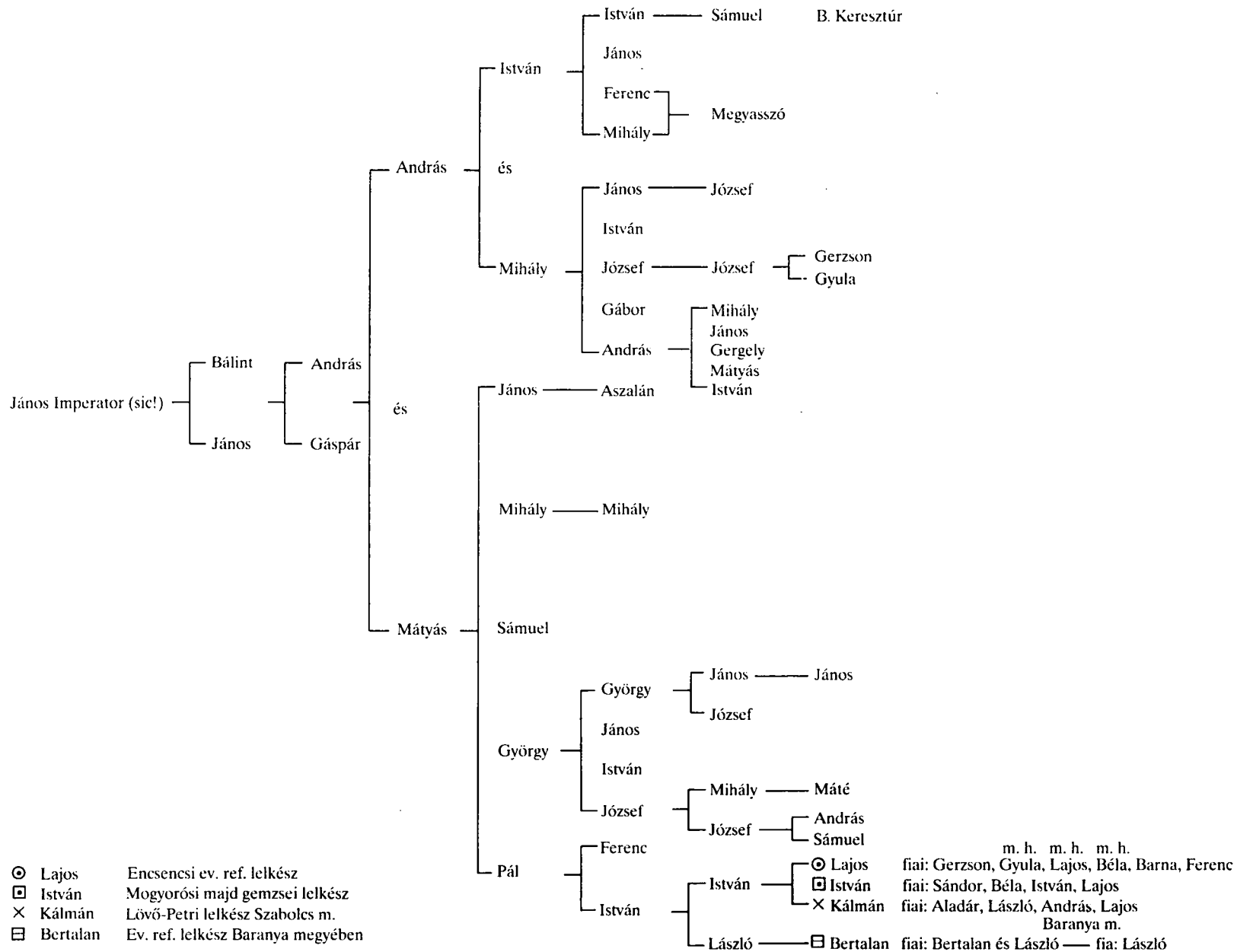
²⁵ Valószínűleg szalai Barkóczy László Zemplén vm. alispánja (1600–1601 és 1616–1621) (V. ö. Borovszky 392., 439., 525., Nagy I. 196–197., Kempelen I. 419.)

²⁶ A címereslevél Zemplén megyében való kihirdetését említi Áldásy 1937. 96.Nr. 186. – A geszthelyi Nagy család címeres pecsétjeinek Pest és Heves megyék levéltáraiban való említése: Kempelen VII. 364.

²⁷ A helység vázlatos története megtalálható: Borovszky 47.

²⁸ Ismételtelen köszönöm Gesztelyi Nagy Ádámnak, hogy a címereslevelet megtekinthettem és ismertethetem.

²⁹ Kozicz 1996. 102.





A VÁRADI FEKETE CSALÁD 1618. ÉVI CÍMERES NEMESLEVELE ÉS GENEALÓGIÁJA¹



3. kép. váradi Fekete Pál (1868–1958),
mezőgazdasági szairó, földbirtokos
(Az 1. és 2. képet lásd a színes mellékletben)

II. Mátyás 1618. augusztus 14-én adományozott Fekete Istvánnak és általa feleségének Orsolyának, továbbá gyermekeinek: Miklósnak, Ilonának és Juditnak, valamint anyjának: Katalinnak címeres nemeslevelet.² Bemutatva, kihirdetve és ellentmondás nélkül elfogadva 1619. január 15-én lett Bihar vármegye közgyűlésén. Ezt a címeres nemeslevélen Torma János, Bihar vármegye esküdt jegyzője aláírásával igazolta.



4. kép. váradi Fekete György ezredes †1787-ben.

A címeres nemeslevél 58,1×66,5 cm méretű (ld. 1. kép) úgy, hogy alul még 13,4 cm vissza van hajtva. A címer 11,3×9,2 cm méretű (ld. 2. kép). A címeres

nemeslevél összehajtva, a hozzátartozó selyemzsinóron függő pecséttel 29,4×27,5×2 cm-es fémdobozban van tárolva úgy, hogy a pecsétnek a fémdoboz felső részén egy 13,4 cm átmérőjű, 2,5 cm-es magasztás van kialakítva. Ennek köszönhetően kiváló állapotban maradt meg, csupán a pecsét repedezett. Meglepően friss, üde színei vannak a festett címernek, amely okker színű, négyzetes keretben, ezen belül oldalról pillérekkel, felülről enyhén csúcsíves ornamentikával kialakított lilás-rózsaszín hátterű, ezen finom díszítőmotívumokkal rajzolt mezőben van elhelyezve. A családi címer négy sarkánál az adományozót szimbolizáló négy címer van: felül, baloldalt vörössel és ezüsttel hétszer vágott, ún. vágásos pajzs, amely a királyi méltóság jelképe; felül, jobboldalt vörös mezőben, zöld hármashalmon lévő, leveles koronán álló apostoli kettőskereszt, „amely a király legfőbb kegyúri hatalmának heraldikai kifejezője”³; alul baloldalt vörös mezőben ezüst pólával Ausztria címere; alul jobboldalt az arannyal és kékkel – itt hatszor – harántosztott pajzs Burgundia címere. A címeres nemeslevelet négy oldalról virágos ornamentika díszíti.

A címeres nemeslevél szövege jól olvasható, de 1911. március 11-én Rimaszombaton 35/1911. számon Medveczky Sándor királyi közjegyző az eredeti oklevél szövegével s az arra rávezetett kihirdetési záradékkal mindenben egyező hiteles másolatot készített.⁴ Ennek alapján a címeres nemeslevél eredeti latin szövege az alábbi:

„MATTHIAS DIVINA FAVENTE CLEMENTIA electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Seruiae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae, ac Superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Theke, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi Tyrolis Ferretis Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatiae, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoniae, ac utriusque Lusitiae Dominus, Marchiae Slavoniae Portus Naonis et Salinarum. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humilimam supplicationem nostrae propterea factam Majestati tum vero attentis et consideratis fidelitate ac fidelibus servitiis fidelis nostri eruditi STEPHANI FEKETE, quae ipse Sacrae imprimis Regni Hungariae

Coronae et deinde Majestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter et constanter exhibuisse et impendisse ac in futurum quoque pari fide et constantia exhibere et impendere velle dicitur. Cum igitur od id, tum vero ex gratia et munificentia nostra Caesar, et Regia, qua quosque de nobis et Republica Christiana benemeritos ac virtutis colenda studiosos antecessor, nostrorum Divorum quondam Hungariae Regum exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monumenta quae ad maiora quoque praestanda eos incitare possent decernere consuevimus. Eundem igitur ac URSULA uxore NICOLAUM, HELENAM et JUDITHAM liberos CATARINAMQUE matrem eius, de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali in coetum et numerum verorum atque indubitatorum Regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum partiumque ei annexarum nobilium duximus aggregandos annumerandos et adscribendos. Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis gratiis, honoribus, indultis, privilegiis et libertatibus, Juribus, praerogativis et immunitatibus, quibus coeteri veri antiqui et indubitati Regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum nobiles hactenus quomodolibet de jure vel consuetudine uti sunt et gravisi, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae nobilitatis signum haec arma sive nobilitatis insignia. SCUTUM videlicet militare erectum linea oblique a dextro superiori angulo ad sinistram inferiorem ducta, in candidum tribus purpureis rosis ornatum ac coeruleum fulvo leone integro insignem campos divisum. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam Regio diademate medium leonem ore hianti lingua rubicunda exerta pedibus anterioribus ad rapiendum protensis cauda supra dorsum reflexa proferente ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis seu lemniscis coeruleis et aureis sinistris argenteis et purpureis in scuti oram fluitantibus. Quemadmodum haec omnia in principio sue capite praesentium literarum nostrarum pictoris artificiosa manu recte depicta esse cernuntur. – Eidem STEPHANO FEKETE ac per eum dictis personis, ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia

animoque deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris ac perpetuis semper temporibus eadem Arma sive nobilitatis insignia instar aliorum verorum atque indubitatorum Regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum nobilium sub iis Juribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus iidem vel natura, vel vero ex consuetudine usi sunt et gravisi, utuntur et gaudent ubique in praeliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis omnibus et quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, necnon sigillis, velis, cortinis, auleis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae, vetustae ac syncerae nobilitatis titulo, quo eos ac heredes ipsorum utriusque sexus universos, ab omnibus cuiuscunque status, conditionis et praeminentiae homines existant, insignitos dici, nominari haberique et reputari volumus et mandamus ferre, gestare, illisque uti, frui et gaudere possint ac valeant heredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. Imo damus, nobilitamus et concedimus praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras Secreto Sigillo nostro quout REX Hungariae utimur impendenti communitas. Eidem STEPHANO FEKETE, ac per ipsum superius nominatim specificatis personis, ipsorumque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis – jam natis et deinceps nascituris – gratiose dandas duximus et concedendas. DATUM per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Valentini Leepes episcopi ecclesiae Nitriensis, locique eiusdem Comitatus perpetui, Consilarii nostri et Aulae nostrae per Hungariam Cancellarii, in Arce nostra Regia Viennensi, die decima quarta Mensis Augusti Anno Domini Millesimo Sexingentesimo Decimo octavo. Regnorum nostrorum Romani quinto Hungariae et aliorum nono, Bohemiae vero anno septimo. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus Dominis, Petro Pázmány Strigoniensis. Et Demetrio Napraghi Colocensis et Varadiensis Ecclesiarum canonice unitarum Archiepiscopis, Comite Joanne Erdoedi de Moniorokerék electo Agriensis. Joanne Thelegdi Varadiensis. Petro Domitrouich Zagrabien. Francesco Ergelio Wesprimien. Praelato Demetrio Napragi Administratore Jaurien. Eodem Valentino Leepes Nitrien. Paulo Almássy Vaczien. Ioanne Pyber Quinqueecclesiensis. Matthia Herouitio Electo Chanadiensis. Ladislao Maytheni electo Sirmien. Paulo Dauid electo

Tininien, Thoma Balásffy electo Boznen, fratre Alphonso de Requesens Rosonen, et fratre Joanne Baptista Agatic electo Segnien. Et Modrusien. Ecclesiarum Episcopis Ecclesias DEI feliciter gubernantibus. Item spectabilibus ac Magnificis Honore Palatinali vacante Comite Sigismundo Forgach de Ghymes Iudice Curiae nostrae, Comite Nicolao Thersachky de Frangepanibus, dictor. Regnor. Nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bano, Comite Thoma Erdoedi de Moniorokerék Tavernicor. Francisco de Battian Agazonum, Andrea Deesi de Nagy Luchie Cubicularior, Thoma Zeechy de Rhymazeech Dapiferorum, Georgio Drugett de Homonna Pincernarum, Petro de Rewa Curiae nostrae, et Ladislao Pethe de Hethes Janitorum nostrorum Regalium in Hungaria Magistris, ac Stephano Palffy de Erdeo Comite Posonien. Coeterisque quam plurimis Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus et HONORES. – – –

MATTHIAS, s.k. Valentinus Leepes Eppus Nitrien Laurentius Ferenczffy, s.k. – Exhibita, publicata, proclamata et acceptata nemine contradicente, in congregatione Comitatus Byhariensis, decima quinta mensis Ianuarii die, Anno domini millesimo sexingentesimo decimo nono et exadata per me Joannem Torma, juratum notarium Comitatus Byhariensis. P. M.”

Az eredeti latin szövegnek megfelelően a címer leírása: „Ennél fogva Mi, az ő irántuk tanúsított kegyelmünk, jóakaratumk és nagylelkűségünk bizonyosságul, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jeléül ezt a nemesi címert vagy jelvényt adományozzuk: *tudniillik egyenesen álló, a jobb felső sarokból a bal alsó sarokba vezető ferde vonallal megosztott katonai pajzsot, amelynek fehér mezejét három vörös rózsza, kék mezejét arany színű oroslán díszíti. A pajzsot nyitott rostélyű, királyi koronával ékesített katonai sisak nyugszik, amelynek közepén egy nyitott szájú, vörös nyelvet kiöltő, mellső lábait ragadozásra nyújtó, felemelt farkú oroslán látszik. A sisak csücskéről innen kék és arany, onnan ezüst és vörös takarók vagy foszlányok omlanak alá, amelyek a pajzs két oldalát körül veszik, és pompásan ékesítik, amint mindezek jelen oklevelünk elején vagy fején a festő jártas keze és művészete által megfestve láthatók.*”

A címerszerző érdemeiről az eredeti latin szöveg fordítása: „...Mi néhány hívünknek Felségünk elé terjesztett legalázatosabb esdeklését meghallgatván, másrészt pedig megfontolván és figyelembe vévén hívünknek az *igen művelt Fekete Istvánnak* a hú és hú-

séges szolgálatait, amelyet Ő először is Magyar királyságunk Szent Koronájának, továbbá Felségünknek különböző helyen és időben híven teljesített és a jövőben is a korábbihoz hasonló hű és állhatatos engedelmességgel teljesíteni híven ígérkezik.” Tehát a címerszerzőt igen műveltnek minősíti, de az érdemeit csak általánosságban említi. Érdekes, hogy a címerszerzőnek felesége, Orsolya (Székely Orsolya) és gyermekei mellett anyja, Katalin is fel lett véve a kétségtelen nemesek rendjébe.

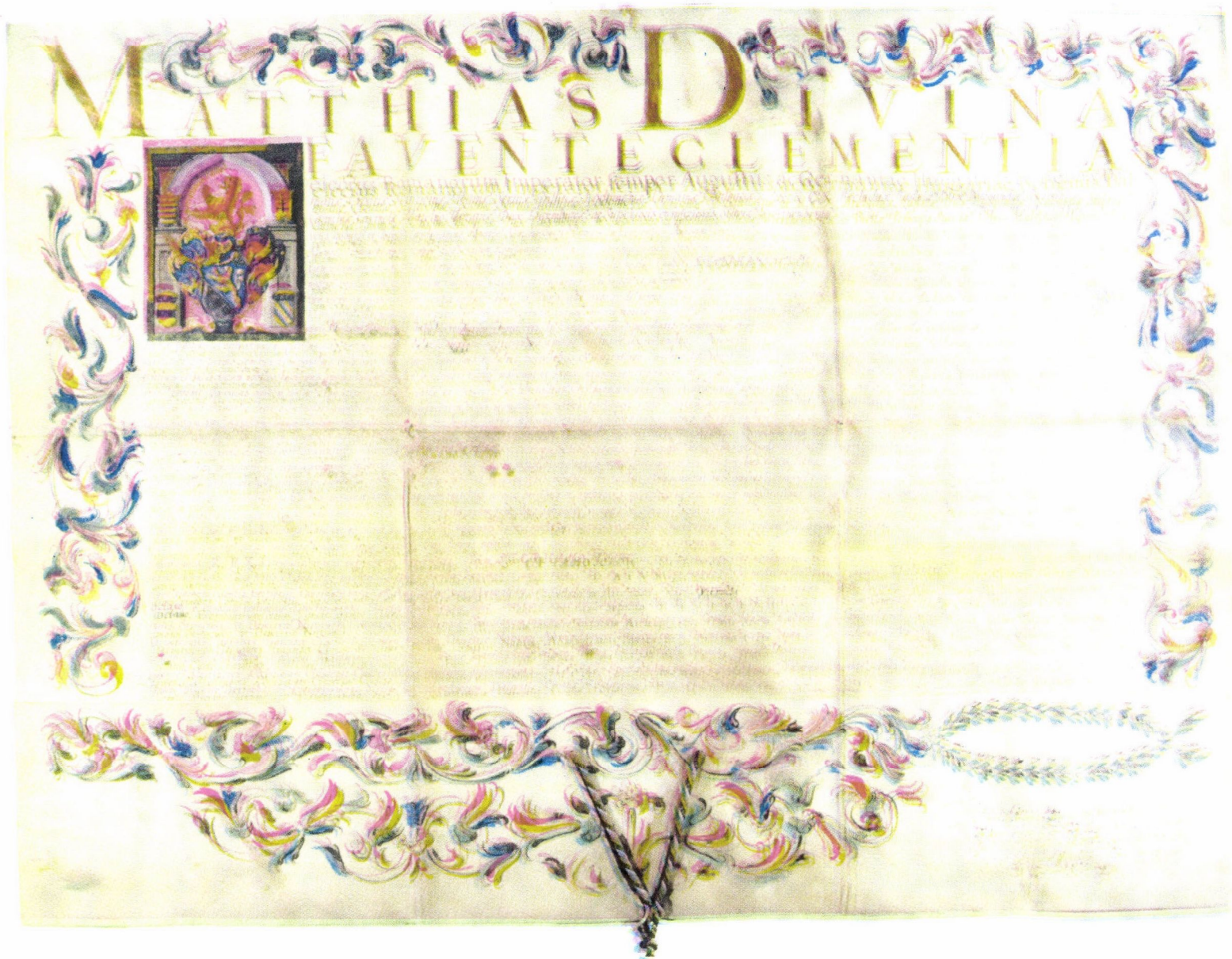
A kihirdetési záradék az oklevél jobb alsó sarkán látható a visszahajtott rész (prika) külső felületén. Az oklevelet II. Mátyás írta alá a bal alsó részen, amit a visszahajtott rész takar. A jobb alsó sarokban a visszahajtott rész nem látható felületén van Laurentius Ferencffynek, az oklevél készítőjének aláírása⁵.

Fekete Pál (l. 3. képen), hangácsi (Borsod vármegye) lakos nemesi előneve használati jogát a m. kir. belügyminisztériumtól 1929-ben kérte igazolni. Erre Borsod vármegye alispáni hivatala Bónis alispán aláírásával 1930. január 17-én 312/ai. 19. számú levelével⁶ megküldte a belügyminiszter 28.087/1929. II. sz. a. kelt határozatát – tudomás végett – hiteles másolatban, amely a következő: „M. kir. Belügyminister Szám: 28.087/1929. II. Válaszirat száma: 3090/1929. Tárgy: Fekete Pál nemessége. – Felhívom Alispán Urat, hogy Fekete Pál hangácsi lakost nemessége ügyében a következőkről értesítse. – A folyamodó attól a Fekete Lászlótól származik, aki mint az Országos Levéltár iratai is igazolják, 1714. január 12-én többedmagával III. Károlytól új adományt nyert a Borsod megyei Hangács, Nyomár, Lak stb. falvakban lévő birtokaira, s akinek Pál nevű fia 1763. július hó 29-én Borsod megyétől nemesi bizonyáglevelet nyert. Ennek a Fekete Pálnak három fia volt, úm. *Bálint a folyamodó dédapja*, László, ki gyermektelenül halt el és Miklós, akinek Pál és Károly nevű fiai 1837. május 11-én *Borsod megyétől újabb nemesi bizonyáglevelet* kaptak. A folyamodó a nevezett Fekete Bálinttól való leszármazását anyakönyvi kivonatokkal igazolván, *magyar nemességét elismerem*. – A »Várad« előnév használatához való jogát azonban az *eddigiek alapján* nem tartom elismerhetőnek, bár a folyamodó több 18. századi és a 19. sz. első feléből származó eredeti iratot csatol, amelyekből kitűnik, *hogy a család ezt a nevet valóban használta*. Ez a használat azonban nyilván tévedésen vagy félreértésen alapult, amennyiben nincs adat arra, hogy a család várad (nagyvárad) eredetű lett volna, s erről az előnévről az 1714-i új adománylevelben sincs említés téve. Vi-

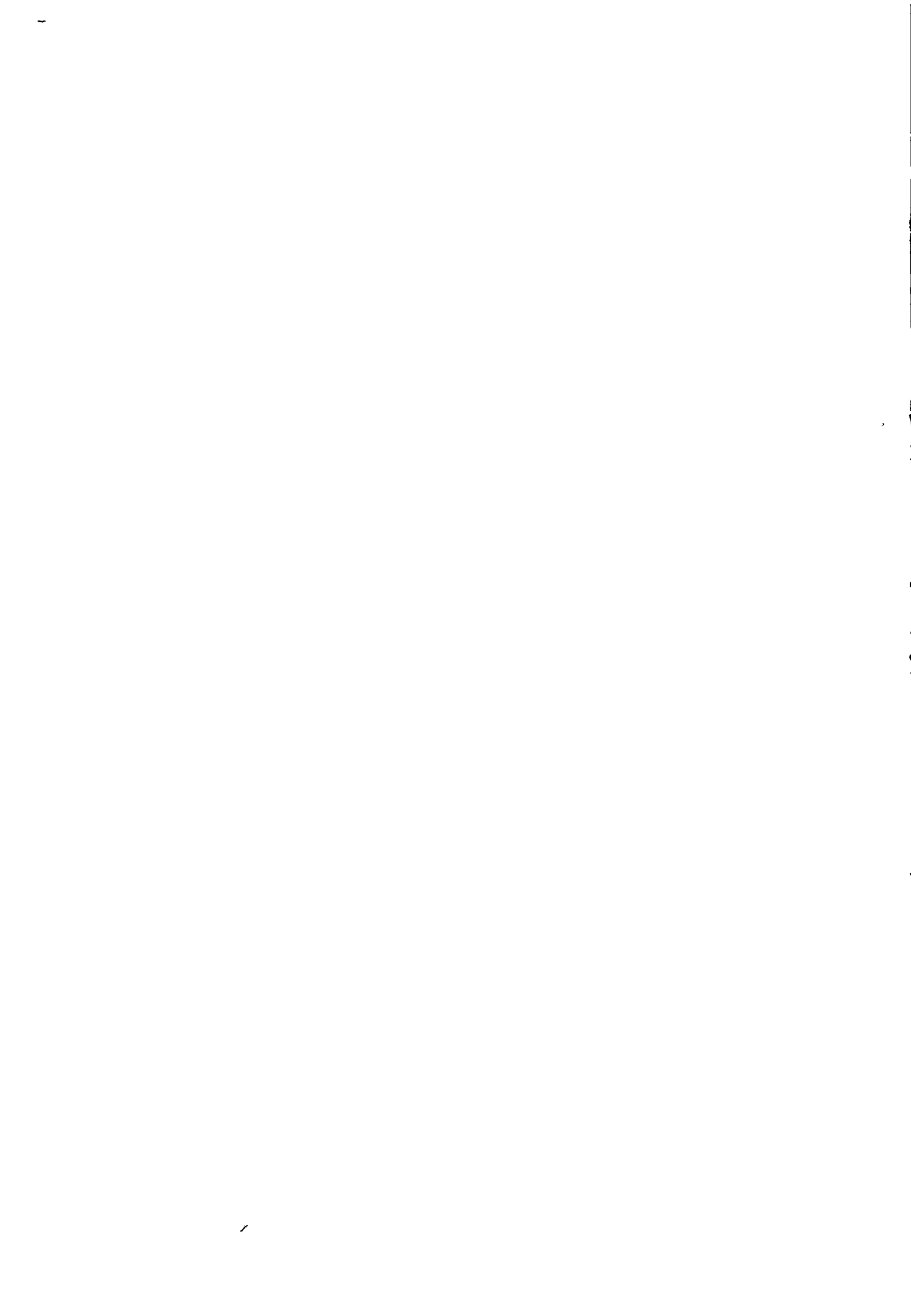
szont szóban levő 1714-i új adománylevel szerint (Liber regius 30 k. 218. l.) az adományos Fekete László egyik őse anyai ágon Várady Tamás volt, aki Réghy Klárát feleségül véve került azon Borsod megyei és egyéb falvak birtokába, amelyekre mint a Réghy család egykori birtokaira vonatkozólag leányági leszármazói – köztük a Fekete család is – 1714-ben új adományt eszközöltek ki. Ebből nyilvánvaló, hogy a Fekete család a 18. sz. második felében ennek az anyai ágon való őseinek a nevét használta megkülönböztetésül más Fekete családbeliektől, s így a Várady név voltaképpen nem nemesi előnév, *hanem második családnév*. – Amennyiben tehát a folyamodó a Várad előnévhez való jogát egyéb bizonyítékokkal nem tudná igazolni, ennek elismerésére vonatkozó kérelmét nem tartom teljesíthetőnek. Legfeljebb arról lehetne szó, hogy családnévnek kettősnévként »Várad-Fekete« alakban való használatát kérelmezze. – A folyamodó okmányait kézbesítés végett idezárom. – Budapest, 1929. december 20. A minister rendeletéből: [olvashatatlan aláírás] s. k. min. tanácsos”.⁷

Tehát a Belügyminisztérium a „várad” nevet nem előnévnek, hanem az anyai ág egyik őseire való hivatkozással második családnévnek minősítette, megadva a lehetőséget a „Várady-Fekete” névhasználat kérelmezésére.

Tény, hogy a címeres nemeslevel sem birtokadóományozást, sem előnevet nem tartalmaz. A családi levéltárban azonban számos olyan okmány van – mint ahogyan a belügyminiszteri határozatban is van ezek egy részére hivatkozás, amelyeket a folyamodó a 18. századból és a 19. század első feléből eredetiben is csatolt –, ahol a család neve előnévvel van írva. Ilyenek pl. a Mária Terézia nevében kiadott 1765. május 25-én keltezett okmány⁸ „Pauli Fekete de Várad” részére, valamint Váradolasziban 1766-ban, továbbá 1770, 1771 és 1787-ben keltezett okmányok⁹ „Generosus Dominus Georgius Fekete de Várad” személyére vonatkozóan. Az 1807-ben hivatalosan lezárt, 1793 óta húzódó peres eljárás 21 oldalas jegyzőkönyvében¹⁰ is „Nicolaus Fekete de Nagyvárad”, „Colonelli Georgii Fekete de Nagy-Várad”, illetve „Colonelli Fekete de Várad”, „Anna Fekete de Várad”, „Cecília Fekete de Várad” szerepelnek. Fekete András 1830. június 18-án keltezett ügyvédi oklevelén is neve: „Andreas Fekete de Várad.”¹¹ A hangácsi református halotti anyakönyvben huszonhatszor fordul elő a Fekete család valamely tagjának neve, és ebből tizenháromszor előnévvel, hétszer nagyváradival, hatszor váradival írva. Érdekes, hogy az elő- vagy megkülönböztető név



1. kép. A váradi Fekete család 1618. augusztus 14-én keltezett címeres nemeslevele





2. kép. A címertan a nemeslevélen

használata mindig a családfő és ritkábban annak felesége elhunytakor volt beírva.

A Fekete családnak a Reéghy és Várady családokkal való kapcsolata a 2. számú genealógiai táblázaton látható. E szerint Reéghy Kelemen Klára nevű testvérének férje Várady Tamás valóban őse volt Fekete Lászlónak anyja, Lenkey Sónia apai ágán – ahogyan az a fentebb idézett belügyminiszteri határozatban is szerepel – de hat nemzedékrenddel feljebb! Közben több más családnév is előfordul, mint a Varsady, Monaky stb. De ha megnézzük Lenkey Sóniának anyai ágú felmenőit (ld. a 3. számú genealógiai táblázaton), onnan is választhatott volna a kettős név felvétele céljából családnevet Fekete László, aki 1694-ben már használta a váradi elő- vagy megkülönböztető nevet.

Azonban Fekete György (l. a 4. képen) – aki akkor a Siskovicsi magyar gyalogezred alezredese, tényleges parancsnoka volt – Várad-Olasziban 1766. június 11-én keltezett irata, továbbá az 1793–1807-ben folyt peres eljárásban váltakozóan használt „de Nagy-Várad”, illetve „de Várad” előnevek arra mutatnak, hogy a család egy időszakban Várad-Olasziban, Nagyvárad egyik városrészében¹² lakott, és itt valamilyen mértékű birtokok, lakóházuk volt. A Mária Terézia nevében 1765. május 25-én kiadott okmányban is a „de Várad” előnév használata ezt a feltételezést erősíti meg. Az erre vonatkozó birtokadományozási okmány azonban lappang vagy időközben megsemmisült.

Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a belügyminisztériumi határozatot megfogalmazó tanácsos tévedett a kettős névhasználatra vonatkozóan, de a Nagyvárad területére vonatkozó rész-birtokadományozás vagy előnévhasználatra vonatkozó adományozó okmány hiányában az előnév használati jogát kénytelen volt elutasítani.

Az előnév adományozása a 17. század elején nagyon ritkán fordult elő. Az Illéssy és Petkó által szerkesztett Királyi Könyvek mutatójában a legrégebbi előnév-adományozás 1659-ből származik, de más forrás szerint már 1568-ban kapott egy Tóth Mihály nevű személy „nyitrai” előnevet. Az előnév keletkezése önkéntes felvétel alapján a 14. század közepe táján alakult ki, amikor a „de genere” alkalmazása kezdett megszűnni. Elsősorban olyan emberek neveinél alkalmazták, akik a keresztnévhez valamely testi vagy lelki tulajdonságot jelző, vagy más hasonló családnevet kaptak embertársaiktól.¹³

Valószínűsíthető, hogy ez esetben is megkülönböztető névként lett használva a „nagyváradi”, illetve

a „váradi” előnév annak alapján, hogy a család egy időszakban Várad-Olasziban lakott.

„A »de« szócska nálunk magyaroknál legalább, latin nyelvű okmányokban sem alkalmaztatott soha nemesség jelzésképpen” és „csakis helynév előtt alkalmaztatott és alkalmazható”.¹⁴

A Fekete család javára történt birtokadományozást erősíti meg a Fekete Pál részére Borsod vármegyétől 1763. július 29-én latin nyelven írott nemességigazolás,¹⁵ amelynek magyarrá fordított, erre vonatkozó szövegrésze az alábbi: „Mi tehát helyt adván az esedező igazságos kérésének annál is inkább, mivel a folyamodó részéről nemzetes Szathmáry Király György úr bemutatta az új adomány megerősítéséről szóló eredeti oklevelet, egykor a jóemlékezetű VI. Károly német római császár és magyar király által az 1714. esztendőben január 12-én Bécsben kelt, – nagyságos gróf Illésházy Miklós kancellár és nemzetes Hunyady László kancelláriai titkár aláírásával, valamint a király titkos függőpecsétjével hitelesített – vitélő néhai Fekete István és fia László részére Hangács, Nyomár, Lak, Tomor, Péder stb. helységek adományozásáról és a törvényes birtokbaállásról szóló oklevelet, amely birtokbaállítás Pál kérésére megerősített. Ebből, továbbá a törvényszéki esküdtek és a közjegyzőség jelentéséből nyilvánvalóan kiderül, hogy a folyamodó Pál az említett László természetes és törvényes fia.”

Az 1714. évi új adománylevélre a belügyminiszter fentebb idézett 3090/1929. számú határozatában is van hivatkozás.

A Fekete és házasságkötések révén velük rokon családokra vonatkozóan 36 db osztályegyezség, záloglevél, birtokcsere stb. irat maradt meg a 17. század végétől a 20. század legelejéig, amelyek a család birtokviszonyaira vonatkoznak.¹⁶ Egy 1690-ben keltezett irat a négy testvér osztályegyezségéről (ld. I. sz. genealógiai táblázaton) így szól: „Mi testvér Atyafiak Fekete István, Sámuel, Fekete Mária, Fekete Christina Senore prestium recognoscalljuk hogy mi Idvezült Édes Urunk Atyánkról reánk maradt Jóságunk és Javaink felől tettünk ilyen végzést és osztozást.

Primo. Az Nemes Abauj Vármegyében Nagyidán, Komoroszon, Szesztán, Ujvárt, Tornynosnémetiben, Czészén, Buzitán, Szikszón, mindezekben a Helyekben levő Jobbágyok és Sellérek, Puszták, Kertek, Rétek, Szántóföldek, Malombeli Részek és Szőlők, valamelyeket említett édes Urunk Atyánk néhai Fekete Miklós Urunk aquizált volt, cum omnibus appertinentiis, ezek mindenestől maradnak Fekete István és Fekete Sámuel Uraiméknak. A Migletzi avagy kis Falusi

Portionis (:mely most vagyon Vilhemnél:) ha kiszerezhetik ez is léssen eő kigyelmeké.

Secundo. Az Tiszán túl Bihar Vármegyében levő Jákó-Hódos nevű Falunak Fele, s az Vajda Hegyen levő két darab szőlők és a Pusztá Kovátsi Hegynek Dézsmája az fél Malom Hellyel s az Majorság Szőlőkkel edjütt Fekete Mária és Fekete Christina Asszonyoknak marad olyan Conditioval hogy eő kigyelmek semmi szín és prextus alatt el ne idegeníthessék. Fekete István és Fekete Sámuel Uraimék ellen s ott casu quo ha szintén az szoros és utolsó szükség úgy kívánná is említett két vérek megkínálások nélkül még a 900 Forintokon is el ne adhassák. Magok pedig Fekete Mária és Christina, avagy Maradjékjok, mint Örökjököt építhessék az Épületeken kívül pedig 900 Forintoknál fellyebb megkínálás után is semmi prextus alatt fellyebb el ne adhassák.

Tertio. Az holott pedig Isten segítségével Várad keresztény kézre jutna tehát Fekete István és Sámuel Uraiméknak, a mostani Divisiók szerint, ha karokat látnánk tehát az Dusa falusi (az Cser avagy Cseszfalva) Fülöpháza nevű Falukból az jobb részből tartozunk Consentumot tenni és ha úgy kívánja a

szükség az specificált Faluknak kiszerezésében egyenlő költséggel tartozunk mind a négy atyafiak.

Quarto. Mindezeknek szentül való megállására kötelezzük magunkat száz Mforint vinculum alatt az meg nem álló Félen tons quotie az megálló Fél valaholott Jóságát vagy Javait találhattya, azon helyek competens Bírája által Executiót és Satisfactist tetethessen, abseissis omnibus Judicis Comediis non obsante tempore pc. Actum Mád d. 27-a Febr. Anno 1690. Fekete István mpr L.S. Fekete Sámuel mpr L.S. Fekete Christina L.S. × Fekete Mária × L.S. Coram me Paulo Borsí mpr Coram me Andrea Ujhelyi mpr Coram me Nicolao C. Comaromi mpr.”

A Fekete család további birtokrészekkel is gyarapodott házasságkötések révén. Fekete Bálint (1747–1815) szemerei Szemere György és Szathmáry Király Anna Borbála nevű leányával kötött házasságát követően (kb. 1778) költözött a Borsod megyei Hangács községbe. Itt a II. világháború végéig – kilakoltatásukig – szépen berendezett kúriában éltek ők és utódaik. Az utolsó Fekete, várad Fekete Pál 1983-ban hunyt el és lett örök nyugalomra helyezve a hangácsi református temetőben.

Somogyi Gábor

JEGYZETEK

¹ A várad Fekete család címeres nemeslevele 1998-ban lett a Magyar Országos Levéltárban bemutatva és lefényképezve. Aktaszám: 11740/1998. OL. sz.

² A címeres nemeslevél magántulajdonban van.

³ *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 390.

⁴ A címeres nemeslevél hitelesített másolata magántulajdonban van.

⁵ *Nagy Iván*: Magyarország családai... IV. 154. szerint „Ferencffy Lőrinc 1637-ben III. Ferdinánd alatt m.kir. udvari kancellárián titkár volt”.

⁶ A hivatkozott levél magántulajdonban van.

⁷ A hivatkozott válasziratnak Borsod vm. iroda-főigazgatója által hitelesített másolata magántulajdonban van.

⁸ Az eredeti okmány magántulajdonban van.

⁹ Bihar vm. főlevéltárnokának 1610/1908. sz. levele szerint a hivatkozott iratok a levéltárban P. T. 233 Fasc. I.A.i. 177.1.(7.); P.P. VII. 1888 (:3); és P.T. 1885 Fasc. X.1.1. 1887 számon vannak archiválva.

¹⁰ Az eredeti Jegyzőkönyv magántulajdonban van.

¹¹ Lásd: Turul 73. k. 2000/1–2. füzet, 43. 2. táblán.

¹² *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. IV. 262.

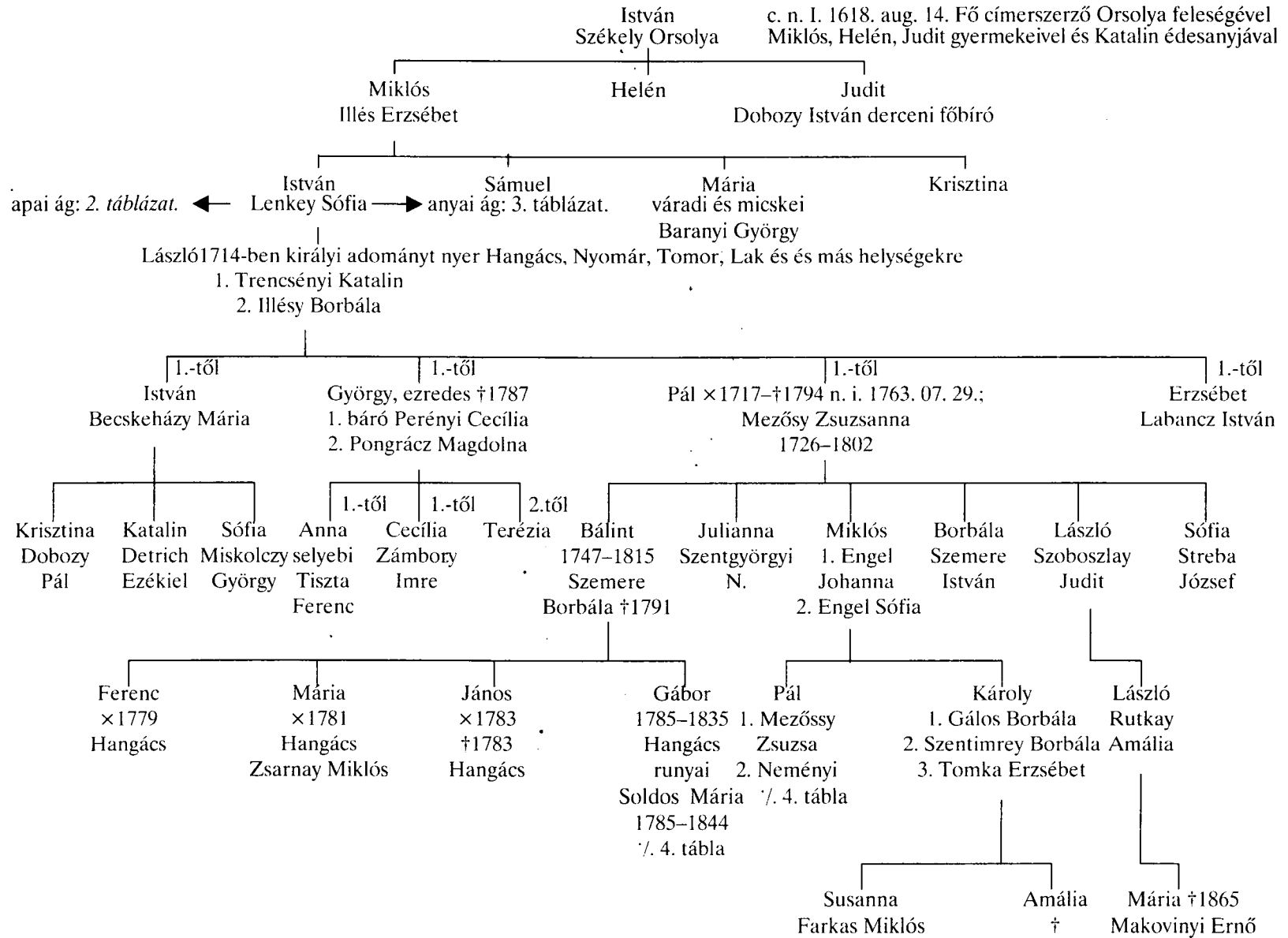
¹³ *Öhyvedí Vad Imre*: Nemességi könyv. Szeged, 1907. 291.

¹⁴ Uo.: 277.

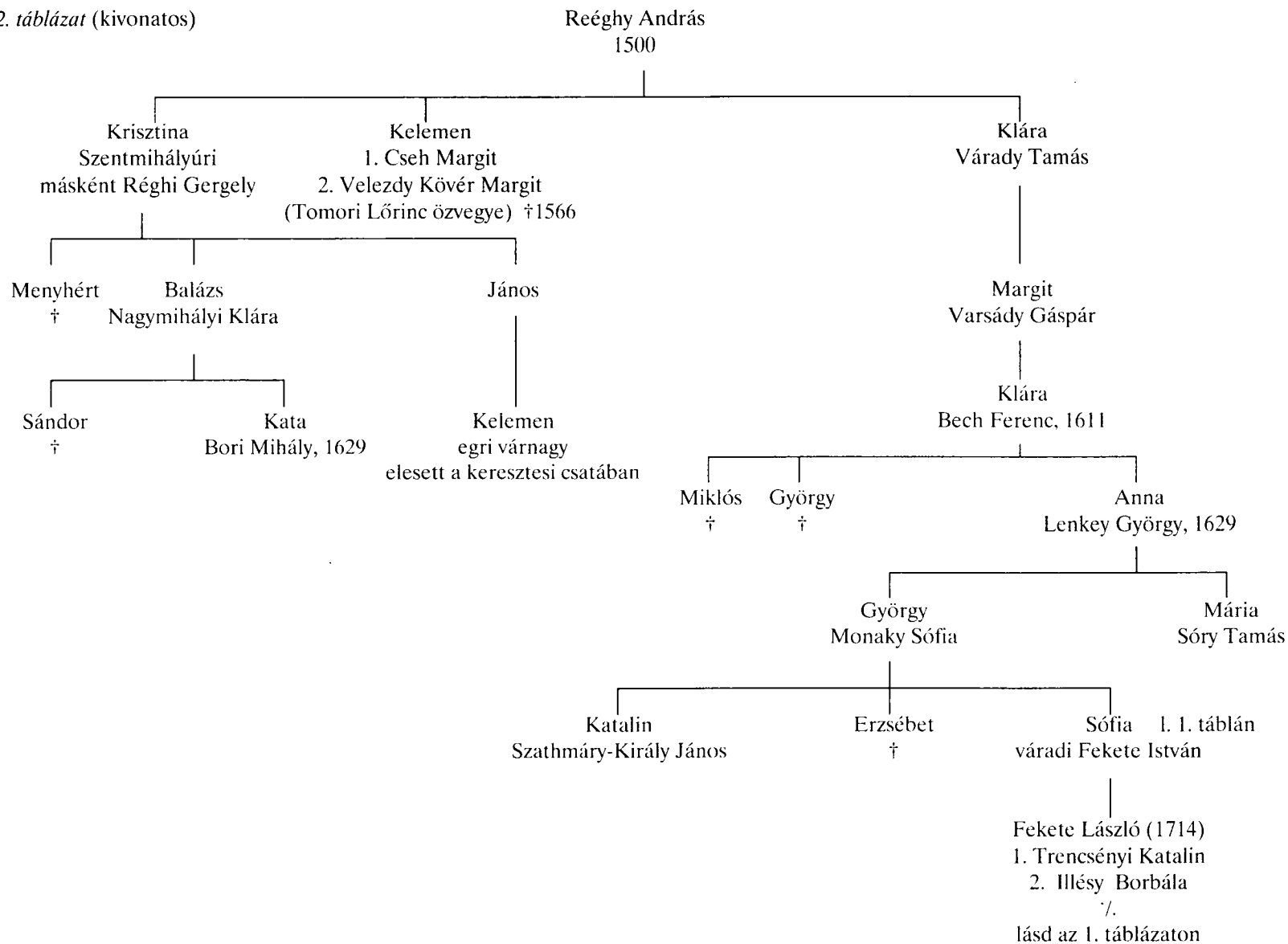
¹⁵ A Borsod vármegye által 1763. július 29-én kiadott eredeti nemességigazolás magántulajdonban van.

¹⁶ A várad Fekete és rokon családok birtokviszonyaira vonatkozó 36 db eredeti irat magántulajdonban van.

1. táblázat. A váradi Fekete család nemzedékrendi táblái

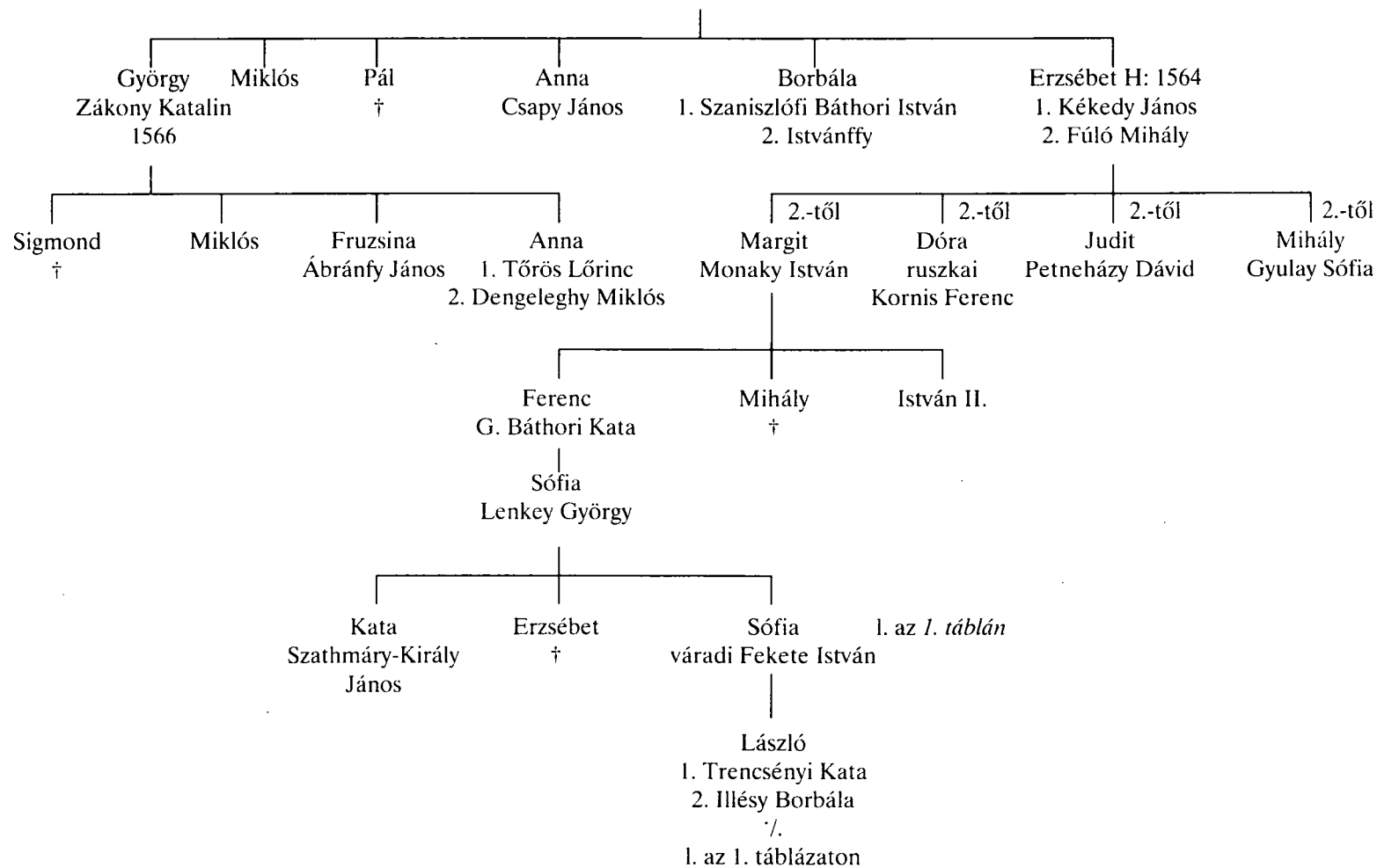


2. táblázat (kivonatos)

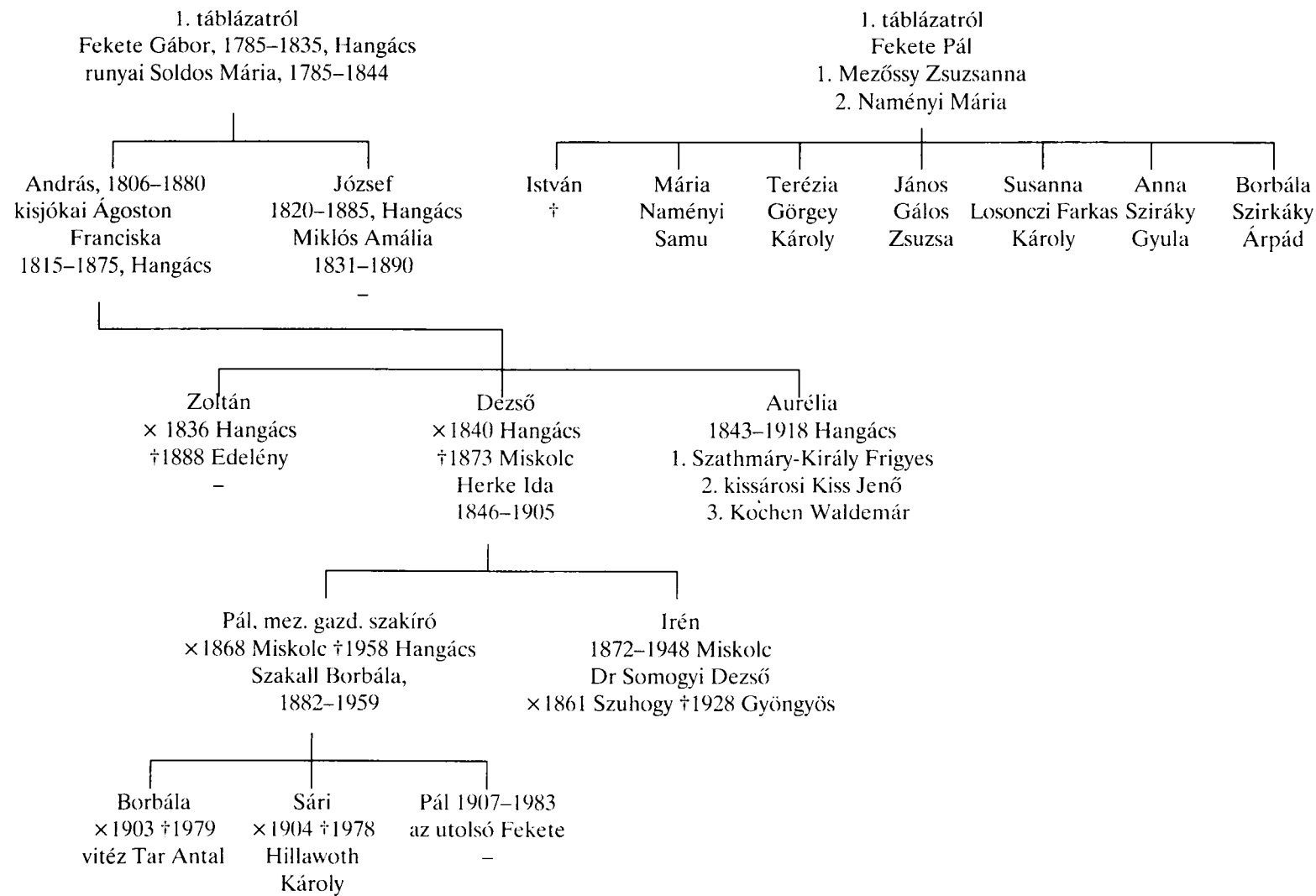


3. táblázat (kivonatos)

Pallaghy László–Kőváry Magdolna (1521)



4. táblázat (kivonatos)





GENEOLÓGIAI TEVÉKENYSÉG SZLOVÁKIÁBAN ÉS A SZLOVÁK VONATKOZÁSÚ KÜLFÖDÖN

A múlt század alkonyán felfigyeltünk Szlovákiában és a szlovákok lakta külföldön a genealógiai tevékenység nem szokványos fellendülésére. A genealógia az el nem ismerés évei után nyilvánosan is elismert ágazattá vált és többféle formában fejlődött tovább, így az állami-, a magán- és harmadik szférában is. Tanulmányunkban az utolsó évtizedben elért fejlődést tekintjük át.¹

Genealógia, mint érdeklődési terület

Szlovákiában a legtöbb genealógia után érdeklődő laikus a szlovákok és a csehek mellett amerikeiak, németek, magyarok és izraeliek. Az utolsóbbi időszakban kiemelkedő érdeklődést tanúsítanak a genealógia iránt az ún. alföldi szlovákok is (Jugoszláviában). Ezen a különböző végzettségű és szociális helyzetű emberek hobbiból foglalkoznak genealógiával. Kisebbségi részüket alkotják azok, akiket a genealógiai kutatásra örökségre való jogosságuk, vagy társadalmi tekintélyük megalapozásához szükséges családfakutatás vezetett. A fellelkesült hazai- és külföldi genealógiai kutatók, valamint amatőrök alkotják összes levéltári kutatóink 30–50%-át, a Matica slovenská mellett működő Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság 90%-t, továbbá a Czechoslovak Genealogical Society International nevű egyesület teljes tagságát.

A tehetősebbek levéltárosaink, valamint a magán származáskutató cégek fizetett szolgáltatásait veszik igénybe. Míg 10 évvel ezelőtt ezeket a szolgáltatásokat inkább csak az USA-ban élő földijaink, vagy más fejlett országokból kérvényezők (akiket levéltáraink

előnyben is részesítettek) vették igénybe, addig az utolsó időben már a szlovákiai igénylők száma is megnőtt a genealógiai tanulmányok készíttetése iránt. A politikusok, jogászok és orvosok mellett elsősorban vállalkozók szerepelnek a megrendelők között. Genealógiai kutatást végeztetett többek közt Mečiar, V. volt szlovák miniszterelnök, továbbá több volt és jelenlegi szlovák miniszter és országgyűlési képviselő.

Levéltárak

A legtöbb genealógiai kutatást kétségkívül az állami levéltárak végzik Szlovákiában. Főleg az állami területi levéltárakról (Pozsonyban [Bratislava], Besztercebányán [Banská Bystrica], Nagybecsén [Bytča], Nyitrán [Nitra], Kassán [Košice], Eperjesen [Prešov] és Lőcsén [Levoča]), valamint a selmecbányai (Banská Štiavnica) Állami Központi Bányászati Levéltárról van szó. Az itt dolgozók évente 500 származáskutató tanulmányt állítanak össze. Az utóbbi évtizedben tehát az állami levéltárakban 5000 ilyen származáskutató tanulmányt készítettek.

A származáskutató tanulmányok készítéséről, az egyes levéltárakra nézve, a következő táblázat nyújt áttekintést.

A területi levéltárak mellett az állami járási levéltárak is készítenek genealógiai tanulmányokat (kb. 1820-tól rendelkeznek az anyakönyvi kivonatok másolataival). Az összetettebb genealógiai tanulmányokon kívül (családfakutatás stb.) a levéltárak intézik azokat a kérelmeket is, amelyek az anyakönyvi kivonatokkal kapcsolatosak. Az elmúlt 10 év alatt mintegy 8000 ilyen kérelmet intéztek el.

Sorrend /a tanulmányok készítésének szá- zalékos megoszlá- sa szerint/	Levéltár	A kidolgozott tanulmányok száma évekre lebontva			
		1991	1995	1999	Átlag
1. 26,2%	ŠOBA Eperjes	120	118	176	138
2. 18,7%	ŠOBA Pozsony	70	105	121	99
3. 17,4%	ŠOBA Kassa	52	64	159	92
4. 11,6%	ŠOBA Lőcse	49	64	71	61
5. 9,3%	ŠOBA N.biccse	39	57	51	49
6. 8,3%	ŠOBA Nyitra	18	59	54	44
7. 7,4%	ŠOBA Besztercebánya	22	32	63	39
8. 1,1%	ŠOBA Selmechánya	6	5	7	6
	összesen	376	504	702	527

Forrás: A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári és írnoki szakbizottsága

A levéltárak a gondozói a genealógiai források gyűjteményének is. A legjelentősebbek közülük – akárcsak mint más közép-európai országban – az egyházi anyakönyvek 1895-ig terjedő sorozata. 1991 január 10-én, hosszú tárgyalások után, a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári szakbizottsága szerződést kötött a mormon Jézus Krisztus Egyházzal (USA, Utah állam), miszerint engedélyt adott a szepességi egyházi anyakönyvek mikrofilmzésére. További megegyezések is születtek. Ezek alapján további anyakönyveket mikrofilmmeztek. Főleg kelet- és közép-szlovákiai (ŠOBA – Lőcse, Kassa, Eperjes és ŠOBA – Nagybicse, Besztercebánya) anyakönyveket vettek mikrofilmre.

1999-ben Nyugat-Szlovákiában (ŠOBA – Pozsony, Nyitra) is elkezdődött az egyházi anyakönyvek mikrofilmzése.

Az 1990-es évek végétől az anyakönyvek mellett fokozatosan filmre vették Sáros, Bars, Nyitra és Komárom megyék 1864-től fennmaradt lakossági névsorait.

A mikrofilmmásolatok a házi gyűjtemények mellett a Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovenskej národnom areróhive), Pozsonyban és a Salt Lake City-i genealógiai könyvtárban is megtalálhatók. Ez a könyvtár az utóbbi években – főleg magyar és osztrák

levéltárakból – több szlovák vonatkozású genealógiai forrás (anyakönyvek, lakosság- és telekösszcírások) mikrofilmmásolatához is hozzájutott. Az amerikai és más országok levéltáraiból szerzett adatokkal együtt 2000-tól az interneten is hozzáférhetővé tették az adatokat (www.familysearch.com).

A szlovák genealógiai kutatáshoz jelentősen hozzájárult a határon túli levéltárak segítsége is. Például a Magyar Országos Levéltár, amely önálló intézményt hozott létre a mikrofilmek tanulmányozására (ezt látogatták a szlovák kutatók is)². [Nem önálló intézmény, hanem a MOL Bécsi úti részlege. Szerk.]

A következő adomány a Hamburgi Állami Levéltártól jött, amely 2000 áprilisától a hamburgi kikötőn áthaladó migránsok névsorait az interneten is hozzáférhetővé tette (eddig az 1870–1890 közti adatokat hozták nyilvánosságra, www.hamburg.de). A következő adatbázist, amely a szlovák emigráns családok USA-ba és Kanadába vándorlásának kutatása szempontjából értékes, a New Yorkban székelő Emigráns családok történetének amerikai központja (American Family Immigration History Center) tette hozzáférhetővé. 2001. április 17-én közzétették azon utazók névsorát, akik 1892–1924 közt értek partot Ellis Island kikötőjében, vagyis New Yorkban (www.ellislandrecords.org).

A kutatások feltételeit is több szempontból javultak, több levéltár új épületbe költözött, amelyekben tágas olvasószobák állnak rendelkezésre, valamint mikrofilm leolvasó berendezésekkel vannak ellátva. A levéltárak egy részében megszűnt az eredeti anyakönyvek kiadása, a kutatók csak a már említett mikrofilmmásolatokkal dolgozhatnak. Sarmányová-Kalesná, J. publikációja mellett, mely az egyházi anyakönyvek elhelyezéséről szól (Egyházi anyakönyvek Szlovákiában a 16-19. században. Pozsony, 1991. 2. kiadás – Církevné matriky na Slovensku zo 16–19. storočia), több segédanyag is napvilágot látott, amelyek a genealógiai kutatásokat segítik a levéltárakban. Megjelent az első három, a négykötetesre tervezett, A Szlovák Köztársaság állami levéltárainak információs idegenvezetője c. kiadványból (Informatívna sprievodca štátnych arcivov SR. Bratislava 2000, 2001.) és az összefoglalóbb jellegű Szlovákia levéltárainak vezetője c. kiadvány (Sprievodca po slovenských archívoch. Prešov 1999). Eddig még csak egy levéltár készített internetes honlapot (ŠOBA Besztercebánya 2001 elején), amelyből tájékozódhatunk az ott őrzött forrásokról (www.archiveneusohl.sk).

Kereskedelmi származáskutató cégek

A szlovák (szlovák eredetű) genealógiai tanulmányok készítőinek következő csoportját a kereskedelmi céllal dolgozó magángenealógusok alkotják. Többen közülük már 1989 előtt Szlovákiában tevékenykedtek. Elsősorban az USA-ból, Ausztriából és Németországból érkezett kutatók voltak. Az 1990-es évek kezdetén fokozatosan kialakult mellettük a hazai (szlovák), cseh, magyar és kevert, a mi történelmi környezetünkben fizikailag is székelő vállalatokból álló konkurencia. Ezek a szlovák genealógusok részben egykori levéltárosok, részben más hivatásos kutatók. Némelyek szűk területre korlátozzák tevékenységüket, míg mások szélesebb területen kínálják szolgáltatásaikat (volt Csehszlovákia, Osztrák–Magyar monarchia stb.). Az utóbbi időben az együttműködésre irányuló törekvések a jellemzőek (pl. szlovák kutatók közt kölcsönösen, cseh és szlovák, amerikai és szlovák kutatók között). Szlovákiában jelenleg mintegy 20 genealógiával foglalkozó vállalkozás létezik. Néhány a mi genealógiai honlapunkon is fel van tüntetve (www.genealogy-heraldry.sk).

Tudományos kutatók és a tudományos kutatás központjai

A genealógiai kutatók kisebb részét alkotják a tárgykörrel tudományosan foglalkozók. Főleg a tudományos központok dolgozóiról van szó, akik céltudatosan támogatják a genealógiai kutatásokat (Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete/Historický ústav Slovenskej akadémie vied Pozsonyban, Szlovák Nemzeti Könyvtár Életrajzi Intézete/Biografický ústav Slovenskej národnej knižnice Túrőcsentmártonban). Hozzájuk tartoznak még az egyetemek oktatói, tudományos munkatársai, hasomlóan a levéltárak és múzeumok szakemberei.

Többnyire egyéni kutatókkal találkozunk, csoportos kutatások csak elvétve fordulnak elő. Ezek közé tartozik a „Nemesség a középkori Szlovákiában„, nevezetű kutatási program. Ezt Dr. Lukačka, Jan vezetésével az 1990-es évektől végezi a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete.

Az utolsó időben a genealógiai témák kutatói közül a termékenyebbek közé tartoztak, az idősebbek közül Horváth P. (Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete) és Spiritza J. (Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári szakbizottsága), a fiatalabbak közül Ďuriška Z. (Szlovák Nemzeti Könyvtár Életrajzi Intézete), Žilák J. (ŠOBA Besztercebánya). Az utóbbi időben Feder-mayer F. (Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete, Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Pozsony) és Rábik V. (Nagyszombati/Trnava Egyetem).

Elsősorban történelmi témájú származáskutatásokon dolgoztak, vagy dolgoznak kutatóink. Ilyen témákon pl. mint „a középkori nemesség Szlovákiában“, „nemesség az újkorban“, „polgári családok“, vagy „a szlovák nemzeti értelmiség családjai a 19. században és a 20. század elején“. Az érdeklődés periferiáján maradt a nemesség 1918 utáni és 1945 utáni kutatása. (Ezzel inkább a magyar genealógusok foglalkoztak.) Kevésbé feldolgozott a szlovák politikai, kulturális és társadalmi élet 20. századi személyiségeinek genealógiája. Feldolgozták több irodalmár származását, kísérletek történtek Tiso Jozefnek, az első szlovák (katonai) állam vezetője származásának a feltárására; kidolgozták, de nem hozták nyilvánosságra hozva a jelentős szlovák politikus, reformerkommunista, Alexander Dubček genealógiáját is.

E kutatások eredményeit különféle szak- és népszerűsítő rendezvényeken mutatták be. A jelentősebb-

bek közül említendő a Častá-Papierničkában megtartott konferencia, amelyet *A legrégebbi családok Szlovákiában*, címmel rendeztek meg. Ennek anyaga 1994-ben tanulmánykötetben is napvilágot látott (*Najštarsie rody na Slovensku*). Az egyes hozzászólásokat szintén publikálták szakfolyóiratokban (*Genealogicko – heraldický hlas*, *Biografické štúdie*, *Historický časopis*, *Slovenské archívstvo*) és más regionális történelmi monográfiákban. A szlovák genealógia kutatási és publikációs aktivitás Frederik Federmayer: *A szlovák nemesség címereinek lexikona I. Trencsén vármegye (Lexikón erbov šľachty na Slovensku. I. Trenčianska stolica)* c. művében csúcsondodik ki. (A 2000 decemberében megjelent kiadvány mára már elfogyott.)

Több szlovák vonatkozású genealógiai munkát publikáltak Csehországban is (pl. Pokluda Z. hozzászólásai a magyar nemesség Morvaországban megtelepedett ágairól), de főleg Magyarországon jelentek meg ilyen művek. A *Turul*³ folyóirat cikkei és tanulmányai mellett főleg egyes összefoglaló jellegű művek számíthatók ide. Pl. Gudenus János: *A magyar főnemesség XX. századi genealógiája. I–IV.*, illetve Szluha Márton: *Liptó vármegye nemes családjai*. Budapest 2000. Feldolgozásokként fontosnak számítanak a reprintben hozzáférhető klasszikusnak számító genealógiai művek, mint pl. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII.*

A képzés központjai

Bizonyos előrelépést az utolsó évtizedben a képzés területén is megfigyelhettünk⁴. A levéltártant, mint a potenciális professzionális származáskutatók számára kiindulásként használt egyetemi szakot, amelyet eredetileg csak a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán, Pozsonyban lehetett tanulni, az 1990-es évek elejétől már Eperjesen és Nagyszombaton is lehet hallgatni. Eperjesen ezt már 1973-tól oktatták a „segédtudományok a történelemtanuláshoz” tantárgy keretében (Bodnárová M., 1992-től ifj. Uličný F.)

Az 1990-es évek elején Pozsonyban, a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán szó volt a genealógia, mint önálló tantárgy bevezetéséről, de ezek a tervek nem valósultak meg. Zelenay R., az SGHS MS (a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság) elnöke, akinek vezetnie kellett volna az előadásokat, ugyanis 1993-ban meghalt. 2000-ben a levéltár szak

és a történelmi segédtudományok a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán Történelmi segédtudományok és levéltár néven (Katedra archívničtva a pomocných vied historických) önálló tanszékké alakult át, amelynek vezetője Sokolovský L. professzor lett. Még ebben az évben elhagyta a tanszéket a szlovák történelmi segédtudományok nesztora, a levéltártan nagy öregje, Novák Jozef professzor, aki hosszú éveken át tartott előadásokat a történelem segédtudományairól. (Ő szintén volt elnöke a SGHS MS-nek.) Helyére a tanszéken Federmayer Frederik lépett, aki 2000 óta oktatja a címertant.

A történelem segédtudományait a 90-es évek folyamán más humán tantárgyakon, elsősorban a történelmen belül is oktatták a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán, éppen úgy mint az új egyetemeken Nagyszombatban (Šimončič J., Rábik V.), Besztercebányán (Fremal K., Žilák J.) és Nyitrán (Zemene R., Zubácka I.). Az eperjesi és nyitrai tanárképzéshez e tárgykörben önálló jegyzeteket is kiadtak. A tanszégeken végzettek közül néhányan mint professzionális genealógusok helyezkedtek el levéltárainkban (Ragač R. – ŠOBA Bratislava).

A határontúli egyetemek közül már hagyományosan a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemnek szentelték a legnagyobb figyelmet, hiszen ez a mi történelmi közegünket is érinti. A 90-es években itt is megnőtt a genealógiai témák utáni érdeklődés.

Genealógiai társaságok

A szlovák genealógusok szakmai fejlődésére az elmúlt években legnagyobb hatással a genealógiai társaságok voltak Szlovákiában, részben Cseh és Magyarországon, valamint Jugoszláviában. 1991-ben alapították a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaságot, amely a *Matica slovenská* mellett működik. 1969-ben alapították a Cseh Genealógiai és Heraldikai Társaságot Prágában. 1982-ben újjították meg a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot⁵. A tengerentúlon főleg az amerikai, 1988-ban alapított, St. Paulban működő Czechoslovak Genealogical Society International játszik jelentős szerepet. Ezek a társaságok álltak az elmúlt évtizedben a genealógiai kutatások élén. Más intézmények levéltárak, tudományos intézmények, könyvtárak és kiadók mellett a genealógiai kutatások területén specializált információs, dokumentációs és módszertani feladatokat is elláttak.

Czechoslovak Genealogical Society International (CGSI) az 1990-es években igen nagy taglétszám-növekedést könyvelhetett el. Az 1988-as alapítás óta mára már mintegy 7500 tagja lett az egyesületnek. Ma ez a legnagyobb etnikai szervezet az USA-ban, mintegy 3800 fizető tagot számlál. Negyedüket szlo-

vák származású amerikaiak teszik ki. A CGSI a szlovák vonatkozású genealógia fejlődéséhez mindennek előtt a *Naše rodina* periodika kiadásával és nagy genealógiai és kulturális konferenciák szervezésével járult hozzá. Az utolsót 2001 október-november fordulóján Pittsburghban tartották⁶.

A CGSI-ben evidált tagok száma 1989-2001 folyamán

Év	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Tagok száma	160	784	1487	2131	2740	3461	4170	4994	5745	6420	6912	7347	7623

Az adatok 2001 január 1-jeiek. Forrás: CGSI (Paul Makousky)

A Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság (SGHS MS) is, habár kisebb mértékben, de szintén tagnövekedést regisztrált és megnőtt szolgáltatásai iránt a kereslet. Jelenleg mintegy 500 fizető tagunk van, internetes honlapunk, 1999-es megjelenésétől, mintegy 1800 látogatót regisztrált. A Társaság megalapítására főleg a laikus kutatók segítése céljából került sor. Ez a szervezet fokozatosan információstanácsadó központtá nőtte ki magát, amelynek szolgáltatásait úgy tudományos, mint kereskedelmi és amatőr genealógusok egyaránt igénybe veszik. A Társaság több szempontból is hozzájárult a szlovák genealógia fejlődéséhez: rendszeresen kiadja a *Genealogicko-heraldický hlas*-t, segédeszköz gyárt, vagy pl. a *Brother's Keeper* genealógiai szoftver szlovákosításával, amelyet jelenleg kb.500 használnak, ugyanakkor nagyszámú tudományos rendezvényt és versenyt is szervez. (Pl. *Genealógiai kutatások szóbeli forrásai és technikái* nevű szeminárium, 2 ciklusú gyakorlati genealógiai nyári iskola, *Legjobb genealógiai munka* elnevezésű verseny).

A társaság olyan adatbázisok létrehozásának is figyelmet szentel, amelyek felhasználhatók a genealógiai kutatásoknál, pl. sírfeliratok átírása, szlovák, szlovák kérdésekkel foglalkozó genealógusok címjegyzékének összeállítása⁷

Kilátások

Az elkövetkező időben további fejlődés várható a szlovák és szlovák vonatkozású genealógia terén. Fejlődés várható a mikrofilmmezésben és a genealógiai kutatások forrásainak digitalizációjában, az internetes ge-

nealógiában, az amatőr, a kereskedelmi és tudományos kutatásokban, valamint a képzés területén.

A Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság ehhez a fejlődéshez különféle on-line databázisok létrehozásával (sírfeliratok adatai, szakbibliográfiák), külföldi, szlovák vonatkozású genealógiai források felkutatásával és elérhetővé tételével, továbbá hagyományos és virtuális kiadványok kiadásával akar hozzájárulni. (Paleografikus olvasókönyv, genealógiai kutatás kézikönyve, genealógiai enciklopédia.) Pl. 2000-ben Alexy Zdenko feldolgozta a szlovákok által lakott magyarországi területeket és törekszünk egyházi anyakönyveiről készült mikrofilm csere útján történő megszerzésére.

Hangsúlyt fektetünk a világ minden részében élő szlovák, illetve szlovák vonatkozású genealógusok közötti összefogás fejlesztésére, természetesen a magyar kollégákkal fennálló kapcsolatok bővítésére is, továbbá a levéltárak, valamint a levéltárak – könyvtárak közti (belföldi és határon túli) kölcsönzések fejlesztésére, a genealógiai szolgáltatások minőségének javításására Szlovákiában, és többek közt a már létező genealógiai – információs-, módszertani- és dokumentációs – kutatóközpontok fejlesztésére. Ezek közül egy, a Genealógiai Kabinet, éppen most van születőben, hála a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság kezdeményezésének. A túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár (Slovenska narodna knižnica, Martin) keretében. Hivatalosan 2001. június 1-jén kezdte meg működését (www.snk.sk). Ez a munkaterület a közeljövőben fontos szerepet játszhat a genealógiai kutatások élénkülésében Szlovákiában és a szlovák vonatkozású határon túli területeken.

Šišmiš, Milan

JEGYZETEK

¹ A tanulmányban azokból az információkból indulunk ki, amelyekhez a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaságban való működésünkkor jutottunk (megj. a szerző a társaság titkára), vagy amelyeket a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári szakbizottságától (Odbor archivníetva a spisovej služby ministerstva vnútra Slovenskej Republiky) ill. Mgr. Júlia Ragačovától és a szlovák levéltáraktól és területi szervektől (Paul Makousky) szereztünk. A közreműködést minden kollégának köszönjük.

² A szlovák (szlovák vonatkozású) genealógia fejlődésében kétségkívül nagy szerepet játszott néhány magyar, főleg megyei levéltár. 1999-ben ezek a levéltárak bekapcsolódtak abba a kérdőíves felmérésbe, amely a szlovák genealógiai források előfordulásához kapcsolódott, és amelyet a Matica Slovenská mellett működő Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság szervezett. Ezúton is köszönjük az érintett levéltárak vezetésének és dolgozóinak az együttműködést. Hozzáállásukat és konkrét segítségüket nagyra értékeljük.

³ A szlovák kutatók, érdeklődők állandó jelleggel, rendszeresen tájékozódhatnak a Turulról az 1991-től megjelenő Genealogicko-heraldický hlas c. folyóirat hasábjain.

⁴ Ehhez a problémához bővebben: *Genealogicko-heraldický hlas 1997/2. sz. (VII. évf.)*, u.ott: **Pandula Attila**: Štúdium pomociých vied historických na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti. (Történelmi segédtudományok oktatása a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen.) 22–24. és 2001/1. sz. (XI. évf.)

⁵ **Kállay István** professzor erről a témáról hozzászólást publikált Szlovákiában: Mad'arská heraldická a genealogická spoločnosť. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.) In: *Genealogicko-heraldický hlas. 1993/1. sz. (III. évf.)* 39–40.

⁶ A CGSI mellett a szlovák vonatkozású genealógiával az USA-ban, a Kaliforniában működő, ma már sajnos nem létező Hungarian/American Friendship Society is foglalkozott, amely kiadta a *Régi Magyarország* című periodikát.

⁷ Az SGHS MS az utóbbi időben egy sor partnerszervezettel tartott élénk kapcsolatokat külföldön, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot is beleértve. Az összefogás főleg az információcserére, folyóiratok és publikációk cseréjére összpontosult. A magyar oldalról ennek a kezdeményezésnek a lelke Dr. Pandula Attila volt, aki a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára. Ezúton is szeretnénk neki köszönetet mondani mindazért az erőfeszítésért, amelyet a genealógia, a heraldika és a rokontudományok területén tett a szlovák-magyar kapcsolatok fejlődéséért.



A PREMONTREI REND MEGTELEPEDÉSE AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig II.

Jánoshida

A jánoshidai Keresztelő Szent János-monostort, amely fölött a váci püspök gyakorolt lelki joghatóságot, a késő középkori hagyomány szerint III. Béla király idejében alapították,¹ s ezt a lehetőséget az időközben barokk stílusúra átépített templom műemléki feltárása sem zárta ki. A többszörösen átalakított formában ma is álló épület kőfaragványai a III. Béla korabeli esztergomi palotaépítkezések hatását mutatják: elsősorban a Fehér-torony és a hozzá csatlakozó várkapolna anyagával állíthatók párhuzamba. A királyi székhely reprezentatív épületeinek faragványait készítő, francia iskolázottságú műhely tagjai minden bizonnyal III. Béla és Capet Margit 1186-i esküvője táján érkeztek az országra: ez a dátum jelenti az egyetlen *terminus post quem* a jánoshidai építkezések megindulására, és így az alapításra is.² A monostornak hazai említése nemcsak korszakunkból, de a későbbi Árpád-korból sem ismert. Az 1235-i Második ninivei katalógus szerint Kőkényes leányegyháza volt.

Jászó

A Keresztelő Szent János tiszteletére emelt jászói monostor, amelynek anyaapátsága a váradhegyfoki rendház volt, püspöki főhatósága pedig az egri egyházmegye, a 12. század végén vagy a 13. század elején létesülhetett.³ Ennél pontosabb dátumot csak filiáinak történetéből kiindulva határozhatnánk meg, de Jászónak a Második ninivei katalógusban szereplő leányegyházai közül Ócsának szintén az 1235-i monostorjegyzék jelenti az első írásos említését, a garábi prépostságot pedig nem Jászóról telepítették be, ha-

nem a lotharingiai Riévalból.⁴ A jászói rendház alapítója és alapítási ideje ismeretlen. Mivel a monostor oklevelei a tatárjárás során elpusztultak, IV. Béla király a prépost és a konvent kérésére megújította a rendház javára tett valamennyi korábbi adományt.⁵ Az alapítás körülményeiről ez az 1255-i oklevél semmit sem mond, ám abból, hogy a prépostság javait IV. Béla „*a nostris antecessoribus*” valóknak mondja, arra következtethetünk, hogy a jászói monostor *fundatio*ja is valamelyik korábbi uralkodó nevéhez köthető – talán III. Bélához vagy Imrééhez. Ugyancsak IV. Béla megerősítő leveléből tudjuk, hogy a tatárjárás idején elhalálozott Kálmán hereceg komoly adományt tett a jászói prépostság javára,⁶ sőt még új szerzetesház építésébe is kezdett, ám a munkálatok befejezését már nem érte meg.⁷ A monostor egykori épületeinek csak igen csekély maradványait tárta fel a régészeti kutatás, s azok is inkább későbbi építési fázisokhoz köthetők.⁸

Spilka Lőrinc Tibor meggyőzően bizonyította, hogy a jászói prépostság már a tatárjárás előtt is folytatott hiteleshelyi tevékenységet:⁹ az egri káptalan egy 1249-i irata szerint ugyanis amikor az Örsúr nemzetség tagjai eladták a Borsod megyei Szalonnában fekvő birtokrészüket Tekus sárosi ispánnak és testvéreinek, a határokat többek közt Péter jászói prépost oklevele alapján jelölték ki.¹⁰ IV. Béla már említett, 1255-i privilegiálisából viszont tudjuk, hogy a jászói prépost a tatárjárás alatt és a királyi oklevél kiállítása idején is Albert volt. Péter tehát csak a tatárjárás előtt, Albert hivatalviselését megelőzően állhatott a monostor élén.

Kökényes

A ma Nagykökényesnek nevezett faluban egykor valószínűleg az azonos nevű Kökényes nem alapított premontrei prépostságot. Korai történetéről semmit sem tudunk. A Második ninivei jegyzékben két filiája is szerepel: a jánoshidai és a sági rendház. A jánoshidai templomot régészeti párhuzamai a 12. század végére kelteznek; okkal feltételezzük hát, hogy a kökényesi monostor is ebben az évszázadban létesült. Mivel pedig Horváth Antal hitelt érdemlő módon bizonyította a kökényesi prépostság anyaházának, a garábi monostornak 1171 előtti alapítását, megvan a *terminus post quem* is.¹¹ A kökényesi prépostság a váci püspök lelki joghatósága alá tartozott, titulusa nem ismert.¹² Egykori épületének maradványaira épült Nagykökényes ma is álló, barokk stílusú templomának a tornya.¹³

Lelesz

A hiteleshelyi tevékenysége révén később országos hírnévre emelkedő leleszi prépostságot¹⁴ az a Boleszló váci püspök alapította a Szent Kereszt tiszteletére, akit forrásaink 1188-ban említenek először e főpapi cím viselőjeként. Egy 1214-re keltezett hamis irat szerint III. Béla maga adott az alapítást megerősítő levelet a püspöknek, ez azonban Imre király idejében elpusztult. Boleszló ugyanis András pártjára állt az uralkodó és öccse harcában, ezért aztán Imre fegyveresei elrabolták volna a váci székesegyházból a monostoralapításra szánt kegyzsereket.¹⁵ IV. Béla 1252-i hiteles oklevele szerint a prépostságot valóban Boleszló alapította, de csak II. András uralma alatt, királyi engedéllyel, a kegyuraságról pedig lemondott az uralkodó javára.¹⁶ A monostor közvetlenül Prémontré filiája volt. A Második ninivei jegyzék adata, amely szerint a jászói rendház az egri püspökség területén fekszik, földrajzi szempontból kétségtelenül helytálló, ám a lelki joghatóságot – *regalis ecclesiá*ról lévén szó – alighanem az esztergomi érsek gyakorolta az itteni premontreiek fölött. Korszakunkból egy jászói prépostot ismerünk név szerint: Jánost, aki 1210 előtt állt a rendház élén.¹⁷ 13. századi épületeit nem ismerjük.¹⁸

Majk

A Boldogságos Szűz oltalmába ajánlott majki prépostság, a váradhegyfoki apátság leányegyháza fölött a veszprémi püspök gyakorolt lelki joghatóságot. Alapításának időpontjára éppen az adja az egyetlen támpontot, hogy a Második ninivei jegyzék már említi. Alapítója és kegyurai valószínűleg a Csák nem tagjai

közül kerültek ki, mivel úgy tűnik, hogy a Vértes északi oldalán a 12–13. században kizárólag a Csákok birtokoltak.¹⁹ A prépostság épületének alapjait Csengel Péter tárta fel, s a régészeti nyomok alapján a 13. század elejére keltezte a templomot.²⁰

Meszes

Az egykor az erdélyi püspökség területén álló meszesi monostor első írásos említésével abban az 1165-i keltezésű oklevélben találkozhatunk, amelyben III. István király atyái és saját lelki üdvére adományt tett „*monasterio Almi ducis in honorem sancte Margarethe in Meches constructo*.”²¹ Alapítója az az Álmos herceg, aki másik jelentős egyházi alapítását, a dömösi társaskáptalant is Antiochiai Szent Margit patrocíniumába ajánlotta. Alapítási ideje a 12. század első évtizedére tehető.²² III. István idézett oklevelében elrendelte, hogy minden sószállító szekér, amely áthalad a Meszesi-kapun, adjon a szerzeteseknek egy kőst vagy ennek megfelelő értékű pénzt. III. Béla király első felesége, Châtillon Anna egy keltezetlen iratban a zilahi vámjövedelem egyötödét adományozta a Szent Margit-egyháznak.²³

A monostort eredetileg nyilván bencés szerzetesek lakták, s a rendkívül gyér forrásanyagból a történeti kutatás valószínűleg sohasem lesz képes megállapítani, hogy mikor vették át a meszesi egyházat a váradhegyfoki anyaapátságból érkező premontreiek. III. István király és Châtillon Anna idézett oklevelei egyetlen szóval sem utalnak arra, hogy az adományban részesített monostorban keltük időpontjában milyen szerzetbéli barátok éltek. Azt is legfeljebb csak valószínűnek mondhatjuk, hogy II. András keltezetlen, talán 1220 és 1235 között kiállított adománylevelének – amelyben a Szolnok megyei Kelewa birtokát juttatta a rendházat lakó szerzeteseknek²⁴ – már a fehér kanonokok voltak a kedvezményezettjei. A legkorábbi olyan forrásunk ugyanis, amelyben a meszesi *expressis verbis* premontrei szerzetesközösséggként fordul elő, a Második ninivei katalógus. Ebből tudjuk azt is, hogy az Álmos herceg által alapított prépostság a váradhegyfoki apátság filiája volt, és az erdélyi püspök lelki joghatósága alá tartozott. Mivel a későbbi rendi monostorjegyzékekben nem szerepel, igen valószínű, hogy a 13. század közepén a fehér kanonokok is elhagyták. Nem tudjuk, kik érkezhettek a helyükre, s kiknek a javára újjította meg valamikor 1264 után Châtillon Anna már tárgyalat adományát Mária, majd 1281-ben a magát Erzsébetként intituláló Izabella királyné.²⁵

A meszesi monostornak mára semmilyen álló építészeti nyoma nem maradt,²⁶ egykori létére ritka írásos említésein kívül csak a moigrad-pometi ásatások során felszínre került szórványos kőfaragványok utalnak, amelyek keltezését a II. Béla korától I. Lajos uralkodásáig terjedő időszakból származó éremleletek segítik.²⁷

Nagyolaszi

A Szent Kereszt tiszteletére alapított nagyolaszi rendház valószínűleg az első magyarországi premontrei monostorok egyike volt, ám mivel igen hamar tönkrement, és hazai oklevél egyáltalán nem említi, hosszú ideig még a létezéséről sem tudott senki.²⁸ Alapításának időpontját Horváth Antal az 1171 és 1179 közt eltelt évekre helyezi:²⁹ a lotharingiai Riéval premontrei apátságának birtokait megerősítő pápai oklevelek az előbbi időpontban még nem tesznek említést Nagyolasziról, utóbbi évben viszont III. Sándor többek közt „*locum Sancte Crucis de Marcia*” is felsorolja a fentebb mondott apátság javai közt, mint annak leányegyházát.³⁰ Két esztendővel később III. Lucius pápa oklevele is hasonlóképpen emlékezik meg a Szent Kereszt prépostságról:³¹ ez a rövid történetű nagyolaszi premontrei rendház utolsó ismert említése. 1231-ben már bencés apátsággént szerepel.³² Mivel a fehér kanonokok még 1235 előtt elhagyták, a Második ninivei jegyzékben nem tüntették fel. Anyaháza ismeretlen, püspöki főhatósága alighanem vitatott volt a kalocsai érsek és a pécsi püspök között.³³ Régészeti nyomait még nem találták meg.

Nagyszeben

A nagyszebeni női monostort, amely fölött az erdélyi püspök gyakorolt felügyeletet, Reinert szerint nagyjából ugyanakkor alapíthatták, mint a brassói rendházat: az 1210-es években, amikor a premontreiek női ágának veszfáliai, Rajna-vidéki és szászországi kolostorai egymás után néptelenedtek el.³⁴ Reinert felvetését helytörténeti adataink sem cáfolják, hiszen tudjuk, hogy Nagyszebenbe és környékére már 1150 körül sok német telepest ültetett II. Géza király.³⁵ A város jelentősége ezután gyorsan növekedett, így akár az sem elképzelhetetlen, hogy a szebeni apácakolostor már a 13. század legelején is állt. A Második ninivei jegyzék után egyetlen forrásunk sem említi; valószínűleg a tatárjárás pusztította el. A városon belüli helye ismeretlen, romjai mindmáig nem kerültek elő.

Nyulak-szigete

Az ismeretlen időpontban és ismeretlen adományozó által alapított margitszigeti Szent Mihály-prépostság, amelynek kegyura a 13. század közepétől dokumentálhatóan a magyar király volt, annak ellenére nem szerepel a Második ninivei jegyzékben, hogy már 1225-ben említi oklevél: a kutató itt tehát hasonló helyzetben van, mint a bényi prépostság korai történetének rekonstrukciója során. Elképzelhető, hogy a Nyulak-szigetén álló rendház 1235-ben még nem volt a premontreiek kezén, s csak később, ordóváltás révén került a fehér kanonokok tulajdonába, de ugyanígy elképzelhető az is, hogy egyszerűen csak kimaradt a Frigyes hamborni apát vizitációs útjának állomásait rögzítő oklevélből vagy annak mintegy kétszáz évvel később készített regesztájából. A Nyulak-szigetén élő premontreiek anyaháza a váradhegyfoki apátság volt. Közösségük – kegyuruk az uralkodó lévén – közvetlenül az ország első számú főpapja, az esztergomi érsek lelki joghatósága alatt állt. A monostor első ismert említése 1225-ből való: II. András király ekkor lelke üdvéért két mansiót adott a monostornak a Pilis megyei Jenő faluban.³⁶ Az egyház nevével másodszor egy 1227-i keltezésű iratban találkozhatunk, amelyben Béla ifjabb király Pazándnok falu mellett egy malmot adományozott volna a monostornak.³⁷ erről az oklevélről azonban Györffy kimutatta, hogy 1260 körüli hamisítvány.³⁸ Egykori templomának rekonstrukciója ma is látható a Margitszigeten.³⁹

Ócsa

A Boldogságos Szűz oltalmába ajánlott ócsai monostornak egyetlen olyan említése ismert, amely a tatárjárást megelőzően kelt, az pedig ismét csak a Második ninivei jegyzékből való. Így az 1235-i évszám jelenti az alapítás időpontjára vonatkozó legpontosabb *terminus ante quem*-et. A prépostság alapítója alighanem királyi személy lehetett, hiszen Ócsa környéke a 12–13. században királyi birtok volt. A Második ninivei katalógus szerint a váci püspök lelki joghatósága alá tartozó ócsai monostor a jászói prépostság leányegyháza volt. Egykori temploma, amely valószínűleg a 13. század első felében épült, többszörösen átépített és restaurált formában ma is áll, s a magyar romanika egyik legjelentősebb emlékének számít.⁴⁰

Pályi

Pályin az Árpád-korban premontrei prépostság létezett. Nagyjából ennyit mondhatunk el ennek a rejtélyes szerzetesközösségnek a korai történetéről anélkül, hogy találgatásokba kelljen bocsátkoznunk. Ábrány és Adony esetében már láttuk, hogy miféle nehézségek elé állítja a monastorokat lokalizálni kívánó érdeklődőt, ha egyazon püspökség, sőt egyazon vármegye területén több település is ugyanúgy hívtak. Márpedig Pályiból is kettő volt Biharban, sőt a jelek szerint az Árpád-korban mindkét Pályin állott kolostor is. A pápai tizedjegyzék az 1332-i évnél a „*Nirpali*”-i prépostot is említi, ez pedig egyfelől bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy Nyírpályiban valóban volt valamiféle rendház, másfelől – tekintettel az előjáró címzésére – arra utal, hogy ezt a rendházat premontrei szerzetesek lakták. Az érpályi monostor létezését ugyanakkor a régészeti kutatás igazolta többé-kevésbé meggyőzően.⁴¹

A két monostorra vonatkozó Árpád-kori okleveles anyagot a névazonosság miatt képtelenség elkülöníteni egymástól. Teljes bizonyossággal csak azokról az adatokról tudjuk, hogy a premontrei rendházra vonatkoznak, amelyeket a 13. századi monostorjegyzékek közölnek velünk. A katalógusokból pedig mindössze annyi derül ki, hogy a fehér kanonokok pályi prépostsága a váradhegyfoki apátság leányegyháza volt, illetve hogy a váradi püspök lelki joghatósága alatt állt. Titulusát egyértelműen közli Károly Róbert király 1322-i adománylevele, melyben az uralkodó Debreceni Dózsaának juttatja a hűtlenségen ért Mojs fia Mojs és Eleus, valamint Ákos nb. Erne fia István pályi birtokait, köztük a Keresztelő Szent János tiszteletére emelt egyházat.⁴² Alapítója és alapításának ideje egyetlen oklevelünkben sem szerepel. Utóbbira csak a Második ninivei katalógus ad biztos *terminus ante quem*-et, mivel abban már szerepel a prépostság.⁴³ A feltárt régészeti nyomok ennél jóval korábbi alapításra utalnak, s az a tény, hogy a pályi rendház egyetlen filiája, az ábrányi monostor már szintén felbukkan a ninivei jegyzékben, tovább erősíti ezt a gyanút. Egykori templomának csak az alapozása maradt fenn.⁴⁴

Ság

A sági prépostságot Hont-Pázmány nb. Márton bán emeltette Szűz Mária tiszteletére.⁴⁵ Az alapítás időpontját történészeink csupán a Ninivei katalógus által kínált *terminus ante quem*-mel határozzák meg.⁴⁶ pedig a rendelkezésünkre álló okleveles adatok alapján pontosabb keltezés is adható. A monostor temp-

lomának szentelésén IV. Béla állítólag már mint Magyarország királya jelent meg.⁴⁷ Amikor ugyanő 1245-ben, az időközben elhunyt Márton bán özvegyének kérésére megújította az alapító által a monostor javára tett birtokadományokat,⁴⁸ oklevelének szövege szerint azzal az Ipoly nevű nyitrai kanonokkal végeztette a határjárást, aki az alapításkor ugyanezt a feladatot kapta Jakab püspöktől. A nyitrai püspök 1214-ben még János volt; Jakab csak 1224-től szerepel okleveles anyagunkban ezzel a titullussal. Mindezek alapján a sági prépostság alapítását az 1214 és 1234 közötti évekre kell tennünk, azzal a megjegyzéssel, hogy a *fundatio* valószínűleg inkább az 1220-as évekre eshetett. Szintén IV. Béla idézett okleveléből tudjuk, a monostor eredeti alapítólevele a tatárjárás során pusztult el.⁴⁹ Mivel a középkori egyházak levéltárai általában a templom sekrestyéjében kaptak helyet, feltételezhetjük, hogy a mongol betörés komoly károkat okozott a prépostság birtokaiban és épületeiben. Árpád-kori temploma a második világháborúban csaknem teljesen elpusztult.⁵⁰

Türje

A türjei monostor védőszentje a Boldogságos Szűz volt. A rendház alapításának ideje ismeretlen, elsőként a Második ninivei katalógus említi.⁵¹ Az alapító IV. Sándor pápa 1260-i oklevele szerint az Türje nb. (Szentgróti) Dénes volt, aki IV. Béla király egyik legbizalmasabb emberének számított.⁵² A türjei premontreiek egyházi főhatósága a veszprémi püspök volt, anyaházuk pedig a csornai monostor. A prépostság ciszterci hagyományokat követő temploma, amely egyben plébániaegyház is volt, valószínűleg a 13. század második negyedében épült.⁵³

Váradhegyfok

A rendtörténeti hagyomány szerint a magyarországi premontrei cirkária legkorábban fundált monostora a váradhegyfoki, más néven a váradelőhegyi volt. Királyi alapítója Váradtól északkeletre, a Sebes-Körös jobb partján emeltetett egyházat Szent István első vértanú tiszteletére. Hugo az *Annales*-ben azt írja, hogy az alapítás és így a rend magyarországi meghonosítása II. István nevéhez köthető,⁵⁴ ám a monostort a magyar okleveles anyag csak 1213-ban említi először.⁵⁵

A váradhegyfoki apátság volt a magyarországi premontrei monastorok feje, az egyetlen hazai premontrei rendház, amelynek vezetőjét megillette az apáti cím, így nemcsak Váradhegyfok, de az egész magyar cirkária korai történetének kulcskérdése, hogy mikor

történt az első premontrei monostoralapítás Magyarországon. Mint említettük, Hugo szerint már II. István király behívta az országba a fehér barátokat, és mivel a rend pápai megerősítése 1126-i keltezésű, II. István pedig 1131-ben meghalt, ez a kor viszonyaihoz képest igen pontos datálást tenne lehetővé. Kérdés azonban, hogy mennyire megbízható kútfő az a rendi történetíró, aki az *Annales*t 1734-ben, mintegy hatszáz évvel a váradhegyfoki alapítás általa feltételezett időpontja után jelentette meg, és aki maga is beismeri műve előszavában, hogy a rend magyarországi történetéről nincsenek megbízható forrásai. Hugo adatait esztünkben egyetlen egy oklevél vagy krónikahely sem támasztja alá, s Pauler Gyula már a 19. század végén megfogalmazta a maga kételyeit a II. István korabeli alapítással kapcsolatban, mondván: hogyan lehetséges az, hogy a nyugati kereszténység peremvidékén öt évvel a *deliberatió*t követően már meg is jelenjék egy szerzetesrend, ha Henrik Zdik olmtüzi püspök csak 1137-ben, a Szentföldön hall először a rendalapításról?⁵⁶ Pauler véleményét később a hazai rendtörténeti kutatás egyik legnagyobb alakja, Horváth Tibor Antal szombathelyi premontrei is elfogadta.⁵⁷

Velük ellentétben Oszwald Ferenc Hugo álláspontja mellett szállt síkra, méghozzá a prémontréi anyamostor halottaskönyvének adataira hivatkozva. A központi Obituaréban elméletileg az összes rendtárs és adománytevő halálának hónapját és napját rögzíteni kellett, hogy aztán évente megemlékezhesenek róluk – az viszont, hogy ki melyik évben hunyt el, e szempontból nem volt fontos a szerzetesközösség számára. Az egyes rendtagok halálozási évéről így csak egyetlen módon nyerhetünk adatokat: ha ismerjük az adott napon a sorban előttük vagy mögöttük állók halálának időpontját. A 12–13. századi váradhegyfoki apátok közül az Obituare hétnek őrizte meg a nevét, s a halottaskönyv szövegkiadását gondozó Raphael van Waeffelghem így rekonstruálta ezek sorrendjét: Drogo, Tobias, Bata, András, Péter, Jónás és Warinus.⁵⁸ Drogo halálozási idejét közelebbről is meg tudjuk határozni, hiszen a nekrológban közvetlen előtte említett rendtag – *Lambertus praepositus Gratiae Dei* – 1160-ban halt meg. S mivel az Obituarenek ezt a részét 1175-ben írták, Drogo halála e két időpont közé kellett, hogy essen.⁵⁹ Abból, hogy Drogo neve mellett nem szerepel a „*primus abbas*” kitétel, Oszwald arra következtet, hogy nem ő volt Váradhegyfok első apátja. „*Így tehát még előbbi prépostokat is kell feltételeznünk, miáltal visszamenőleg könnyen eljutunk 1130-ig, mikorra a hagyomány Váradhegyfok alapítását helyezi.*” – állítja a ma-

gyar rendtörténész, meglehetősen furesza, hiányos logikával.

Amennyiben Hugo és Oszwald álláspontja a lehetséges legkorábbi alapítási dátumot jelöli ki, úgy Makk Ferencé az elképzelhető legkésőbbi. Makk névanalógia alapján III. István uralkodásához köti a premontrei szerzetesrend magyarországi megjelenését és térnyerését,⁶⁰ ám szellemes elméletét éppúgy nem támasztja alá semmiféle bizonyíték, mint ahogy Hugóét sem.

Sokkal könnyebb helyzetben lennénk, ha pontosan meg tudnánk határozni azt, hogy hova is temetkezett II. István király. Erről azonban a Képes Krónika szűkszavúan csak ennyit mond: „*sepultus est Waradini*”.⁶¹ Váradon belül nyilván csak két hely jöhet szóba: az ekkor még épülőfélben lévő székesegyház, ahol már volt egy királysír, benne Szent László Somogyvárról átszállított maradványaival, vagy az esetleg már megalapított, de fel még biztosan nem épített premontrei monostor altemploma. Pontos forrásutalások híján eldönthetetlen, hogy melyikben kellene keresnünk II. István végső nyughelyét. Még az sem szolgáltat elegendő támpontot, hogy korai Árpád-házi királyaink közismerten szívesen temetkeztek saját alapítású vagy építésű egyházakba,⁶² hiszen éppen II. István apja, Könyves Kálmán volt az, aki megszakította a sort, és a székesfehérvári bazilikát választotta ki végső nyughelyül – az újabb kutatások szerint nem pusztán azért, mert példaképét látta a szent királyban, hanem mert első koronás uralkodónkhoz hasonlóan ő is családi egyházának tekintette a Nagyboldogasszony-templomot.⁶³ Könnyen lehet, hogy II. István is hasonló megfontolásból kívánt Váradra temetkezni. Ha apja a magáénak érezte a székesfehérvári bazilikát, amelyhez tudunkkal legfeljebb egyszerű érzelmi kötődés fűzhetett, mennyivel inkább a sajátjának tekinthette II. István azt a várad székesegyházat, amelybe valószínűleg ő hozatta át Somogyvárról László király földi maradványait, s amelynek az építését éppen az ő uralkodása alatt fejezték be! Mindez persze fikció és elmélet, de a váradhegyfoki alapítás körülményeinek vizsgálata csupán ehhez hasonló teóriákból épülhet fel. S mindennek a tetejébe még afelől sem lehetünk bizonyosak, hogy korai premontrei monostoraink egy része, köztük akár a váradhegyfoki is, nem bencés közösségek számára létesültek-e eredetileg.

Azt mindenesetre biztosan tudjuk a központi Obituareból, hogy Váradhegyfokra már a 12. században megérkeztek a premontreiek. A magyarországi cirkária legtekintélyesebb monostora közvetlenül Prémontré filiája volt, s a várad püspökség területén

feküdt. Királyi egyház lévén, lelki joghatóságot az esztergomi érsek gyakorolt fölötté. Első okleveles említése 1214-ből való, amikor a rendház küldötte, Jónás testvér Rómában járt, és megszerezte a hazai monostorok számára III. Ince 1198-i „*In eminenti*” kezdetű bullájának másolatát, a premontrei rend kiváltságainak pápai megerősítését.⁶⁴ A váradhegyfoki az egyetlen magyarországi rendház, amely szerepel az Első ninivei katalógusnak nevezett regesztagyűjteményben. A Második ninivei katalógus kétszer is említi: először András váradhegyfoki kanonok Prémontreban tett 1234-i látogatása kapcsán, amikor a magyar szerzetes szerkönyveket kért és kapott monostorra számára,⁶⁵ másodsor pedig Frigyes hamborni apát vizitációs körútjának állomásai közt. Korszánkunkból kilenc váradhegyfoki apátnak maradt fenn a neve: köztük Konstantiné, aki a cuissyi apátság halottaskönyve szerint „*primus abbas*” volt⁶⁶ – nagy kár, hogy ez az Obituáré sem közli az elhunyt testvérek halálzási évét, hiszen az első váradhegyfoki apát életrajzi adatai alighanem sokat segítenének a monostoralapítás keltezésében. Az 1219-i oklevél keletkor Fülöp testvér állt a váradhegyfoki közösség élén. A rendház további hét, általunk ismert korai előjáróját már korábban felsoroltuk, Osvaldnak a *fundatio* időpontjára vonatkozó elméletét tárgyalva. Az apátság 1235-ben már kilenc filiája létezett. Régészeti nyomait még nem találták meg.

Zich

Az erdélyi püspök joghatósága alatt álló, ismeretlen patrocíniumú zich-i prépostságot nem tudjuk lokalizálni: Györffy Csicsón, Benkő Elek Széken, Jakó Zsigmond pedig Szécsen keresi az egykor volt rendházat,⁶⁷ ám okleveles adatokkal egyikük sem tudja alátámasztani a véleményét, mert Zich a Második ninivei katalóguson kívül egyetlen más forrásunkban sem szerepel. Bizonyos, hogy 1294-ben már nem létezett, hiszen amikor a mondott évben a generális káptalan az összes magyarországi rendházat cseh és morva apátok felügyelete alá rendelte, a zich-i prépostságot nem említették a döntéshez csatolt katalógusban.⁶⁸ Valószínű, hogy még 1270 előtt elpusztult: erre utal, hogy az egyébként rendkívül megbízhatatlan, *Vetus Registrum*-nak nevezett forráscsoport legkésőbb 1270 körül összeállított anyagában sem szerepel.⁶⁹ Osvald szerint a tatárjárásnak eshetett áldozatul.⁷⁰

Zsámbék

A zsámbéki premontrei rendházat Váradhegyfokról érkezett szerzetesek népesítették be, s közösségük fölött a veszprémi püspök gyakorolt lelki joghatóságot. A hatalmas, ma már csak romjaiban látható templomáról elhíresült monostor alapításának körülményeit egy 1258-i királyi privilegiális világítja meg, amelyben IV. Béla a Smaragd nb. Eynard szolgagyőri ispán és királynéi lovászmester, Smaragd fehérvári prépost, alkancellár és választott kaloesai érsek, valamint testvéruk, Gilét kérésére megerősítette az alapítóknak: Egyed és Smaragd comeseknek a zsámbéki monostor javára tett adományait.⁷¹ Smaragd nb. Egyed comes, az egykori királynéi udvarispán, 1198 után egyetlen oklevelünkben sem szerepel. A másik alapító, Smaragd, akit működésének évköre alapján általában Egyed fiának szokás tartani, legkorábban 1205-ben bukkan fel iratanyagunkban: akkor viszont már országbíróként és szolnoki ispánként említik, egy évvel később pedig ő az erdélyi vajda.⁷² Az Egyed és Smaragd comesek nevéhez fűződő zsámbéki alapítást mindezek alapján a 12–13. század fordulójára keltezhetjük.⁷³ Gazdag adományait – többek közt Szerdahely falut Pilis, Pátka falut Győr és Répás falut Veszprém megyében, két házat az Esztergom melletti Szentkirályiban, azon kívül földbirtokrészeket, szőlőket és malmokat több helyen – részletesen ismerteti IV. Béla király már idézett megerősítő levele,⁷⁴ melyből egyben az is kiderül, hogy a monostor védőszentje Keresztelő Szent János volt, és hogy az alapító Egyed comes felesége, Pena úrasszony éppen ebbe az egyházba temetkezett.⁷⁵

A zsámbéki prépostságot a rendi katalógusokat és az 1258-i királyi privilegiást leszámítva az egész Árpád-korban is csupán egyetlen irat említi: IX. Gergely pápa 1236-i oklevele, melyből az is kiderül, hogy a monostorban ez idő tájt húsz szerzetes élt.⁷⁶ A prépostság templomának romjai ma is láthatók. Ezt az épületet vélhetően a 13. század második negyedében emelték, ám falai közt sikerült feltárni egy lényegesen kisebb és valamivel korábbi egyház maradványait is: alighanem ez utóbbi lehetett a monostortemplom első fázisa.⁷⁷

Rövid összegzés

A premontrei szerzetesrend magyarországi történetének legkorábbi szakaszát utóljára Osvald Ferenc negyvennégy évvel ezelőtt megjelent, alapvető fontosságú tanulmánya foglalta össze. Azóta nemcsak a régészeti kutatás, de az írott források összehasonlító vizsgálata is fontos új adatokkal gazdagította ismeretanya-

gunkat. A legkorábbi monostoralapítások keletése egyelőre megoldhatatlan feladat – sőt a rossz hazai forrásadottságok következtében talán örökre az is marad. A csornai és a hatvani rendházak 1180. ill. 1170 körüli *fundatiójának* széles körben elterjedt teóriája mindenesetre okleveles bizonyítékok híján tarthatatlan, s a szaktudomány a váradhegyfoki monostor kezdeteit illetően is sötétben tapogatózik. Arra, hogy az épületrégészeti kutatás milyen harmonikusan egészítheti ki az írásos források használatára összpontosító medievisztika hagyományos eszköztárát, szép példa a jánoshidai rendház korai történetének régészek és művészettörténészek által végzett rekonstrukciója. A relatíve gazdagabb okleveles anyaggal rendelkező almási, bozói és meszesi monostorok eredetileg kétséget kizáró módon bencés szerzeteseknek adtak otthont, de

nem vethetjük el a Benedek-rendi előzmény lehetőségét a bényi és a nyúl-szigeti rendházak esetében sem. Ám a premontrei szerzetesrend hazai kezdetének vizsgálata, az egyes monostorok legkorábbi történetének rekonstrukciója a rendkívül gyér forrásanyag hiányosságainak következtében csakis akkor lehet sikeres, ha a kutatás a rendelkezésre álló adatok teljességét vonja görcsö alá, függetlenül azok eltérő jellegétől.

Körmendi Tamás*

*Itt szeretnék köszönetet mondani Emődi Tamásnak, a Nagyvárad Körösvideki Múzeum régészének, amiért Hozzászólásában a jelenleg is folyó érábrányi templomfeltárásnak eddig még publikálatlan eredményeit közölve gazdagította a dolgozatomban bemutatott adatbázist.

JEGYZETEK

¹ Vö. *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézkedésekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve I/2. Pest, 1870. 707. és *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp., 1890. 29. – utóbbi egy 1426-i keltű oklevélre hivatkozva

² Az egyhajós, két oldalkápolnával épült monostortemplom kőfaragványai, valamint a két oldalkápolna és a főapszis hispániai és francia hatásról árulkodó alaprajzi elrendezése három magyarországi épülettel mutatnak rokonságot: a stefantiták esztergomszentkirályi ispotályos templomával, amelyről tudjuk, hogy II. Géza király alapította (*Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ed.: Ferdinandus Knauz. I. Strigonium, 1874. 132–133.), továbbá a közelibbről keltezetlen, de éppen régészeti párhuzamaik alapján egyaránt 12. század végének mondott bényi prépostsági templommal és győri székegyházzal. (*Kozák Károly*: A jánoshidai r. k. templom [volt premontrei prépostság] feltárása. *Jász-kunság* 18 [1972] 2. sz. 88–89., *Uő.*: A jánoshidai r. k. templom, volt premontrei prépostság régészeti feltárása. In: *A Jász Múzeum jubileumi évkönyve*. Jászberény, 1974. 277–294. és *Uő.*: Jánoshida. Plébániatemplom. Veszprém, 1985. 4–7.)

³ Jászó ma Szlovákia területén fekszik, szlovák neve: Jasov.

⁴ *Antonius Horváth*: De fundatione praepositurae Grabensis. *Analecta Praemonstratensia* 4 (1928) (a továbbiakban: Horváth 1928.) 85. – Tehát Oszwald Ferenc teóriája, mely szerint a jászói prépostság alapításának lehető legpontosabb *terminus ante quem*-jét a garábi monostor 1171-i első említése adná meg (*Oszwald Ferenc*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 6 [1957] [a továbbiakban: Oszwald 1957.] 243.), nem tartható.

⁵ *Albertus praepositus et Conventus de Iazou ad nostram praesentiam accedentes nobis conquerendo significaverunt, quod privilegia et instrumenta, quibus vigorem et fortitudinem terrarum Ecclesie, et populorum suorum libertatem obtinebant, in fornacis fervore furor supradictorum impyrorum [sc. Tartarorum – K. T.] succendisset; supplicantes nobis humiliter et devote, ut summe retributionis*

intuitu omnes facultates Ecclesie, tam a nostris antecessoribus, quam a karissimo fratre nostro Colomano illustri duce collatas literis nostris renovare ... dignemur.” (A szépei káptalan 1392. február 17-i átírásában: Dl. 425. – Másolatai: Dl. 437., Dl. 16.087. és Dl. 25.751. Kiadása: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. [a továbbiakban: Fejér CD.] IV/2. 300–309.)

⁶ *... terras videlicet Pochym et Pochey, Moneykeddy, Neste, Pereche et Jeche a Colomano fratre nostro karissimo eidem Ecclesie collatas ... et terram Andree enticiam, quam Dux Colomanus eidem Ecclesie contulerat confirmamus.*” (Dl. 425.)

⁷ *... ipsum monasterium a Colomano fratre nostro karissimo nondum erat consummatum.*” (Dl. 425.)

⁸ A prépostság szerzetesházát a 14. század közepén gótikus stílusúra építették át, majd 1421–1436 között várrá alakították, ez azonban a 16. században elpusztult. Utolsó romjait a 18. században, az új monostor építése során bontották el. A régészeti kutatás csupán az egykori templom főapszisének maradványait találta meg a ma is álló, rokokó stílusú egyház szentélyében. (Süpis pamiatok na Slovensku. I–III. Bratislava, 1967–1969. [a továbbiakban: Süpis] I. 516–518.)

⁹ *Spilka Lőrinc Tibor*: A Jászóvári Prépostság hiteleshelyi levéltárának „B” jelzetű protocolluma. Pécs, 1938. 3.

¹⁰ Hazai okmánytár. *Codex diplomaticus patrius*. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghegy Dezső. I–VIII. Győr–Pest (majd Bp.), 1865–1891. (a továbbiakban: HOKm.) VI. 51.

¹¹ Horváth 1928. 85. p.

¹² Oszwald szerint a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelték (*Oszwald* 1957. 245.), Backmund szerint pedig talán Szent Miklóséra (*Norbertus Backmund*: *Monasticon Praemonstratense*, id est historia circiarum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis. I/2. Berlin–New York, 1983. 543.), de okleveles adat egyikük véleményét sem támasztja alá.

¹³ A középkori templomból mindössze az egyenes záródású szentély csekély romjai maradtak fenn. Kozák Károly az alaprajzi

clrendezésből kiindulva a tatárjárás utánra keltezi ezt az építési fázist. (Magyarország műemlékei topográfiája. Szerk.: Deresényi Dezső. I–IX. köt. Bp., 1948–1978. [a továbbiakban: MMT.] IX/3. 451.) ám tipológiai módszerét a régészeti szakma ma már általában elveti, mivel Kozáknak nem sikerült bizonyítania, hogy az egyenes szentélyzáródás csak tatárjárás utáni templomainkon figyelhető meg. Nagykökényesről ezen kívül néhány igen jó minőségű 13. századi kőfaragványt is számon tart a régészeti kutatás. Ezek pontos provenienciája ismeretlen, de mivel a faluban más jelentős Árpád-kori épületről nem tudunk, feltételezhetően a prépostság anyagából valók (F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. [Bp.], 2000. [a továbbiakban: F. Romhányi 2000.] 38.).

¹⁴ Lelesz ma Szlovákiához tartozik, szlovák neve: Leles.

¹⁵ Fejér CD. VIII/3. 734. – Regesztázva: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–III. Bp., 1923–1961. (a továbbiakban: RegArp.) 295. sz.

¹⁶ „... ius patronatus monasterii S. Crucis, quod quidem ius in ipso monasterio nobis cesserat venerabilis pater Bogvoislav, quondam episcopus Vacienensis, qui ipsum monasterium in predicta terra Lelez, que fuerat castrum de Žemlin, ex concessione felicis recordationis Andree regis, carissimi patris nostri fundaverat.” (Fejér CD. IV/2. 140. – Regesztázva: RegArp. 980. sz.)

¹⁷ Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi prépostság tagjai és hitelshelyi személyzete 1569-ig. In: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. (1134–1934). Fejezetek a magyar premonstreiek nyolcszázéves múltjából. Gödöllő, 1934. 26.

¹⁸ A napjainkban is látható, egyhajós templomot eredetileg a 14. század közepén emelheték, hiszen a torony építésére 1362-ben azok a Baksák kötötték szerződést a budai János mesterrel, akik csak 1329 óta bírták a kegyúri jogokat. (Súpis II. 180–181.)

¹⁹ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: Györfly ÁMTF.) II. 394. – Tudjuk, hogy a Csák nem beneés monostort alapított Vértesszentkereszten, sőt azt is, hogy ez a rendház már 1146-ban is állt, hiszen Fulco hospes a mondott éven az évben „monasterio Ugri comitis quod monti Wirthis adiacet” adta korábban négy márkáért vásárolt szántóföldjét (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrácz. I–XII/B. köt. Bp., 1902–1916. [a továbbiakban: PRT.] I. 599.). Csák nb. Miklós comes 1228-i és 1231-i végrendeletei szerint a Vértes-erdőbéli földeket a nemzetség közösen bírta, a Vértestől északra, az Által-ér bal partján elterülő Bokod falu pedig az örökhagyó személyes tulajdona volt (Györfly ÁMTF. II. 352. és Fejér CD. III/2. 227–228.). A Majkot környező többi falu, Gesztes, Csetke, Dad, Környe, Oroszlánkő és Semjénföldé birtokosaira az első adatunk 1326-ból való, amikor Csák nb. István fiai, István és Péter elcsérelték a mondott földeket Károly Róbert királlyal (Györfly ÁMTF. II. 356., 359., 386., 392., 398. és 417.). A Vértes északi részén – Majkot leszámítva – csupán a vitányi várról nem tudjuk bizonyítani, hogy a 13. században a Csák nem birtoka lett volna, hiszen első említésekor, 1324-ben már a király castellanusa ült benne (Tadeusz Smičklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. IX. Zagabria, 1911. 173–176.). Tovább erősíti a Csákok majki kegyuraságának tételét egy 1269-ből való oklevél adata, mely szerint „pruepositus de Moyk” Csák nb. Pous fia Ugriinnal együtt birtokolt a Komárom megyei Szomódon (Fejér CD. VII/2. 357.).

²⁰ A majki premonstreai monostortemplom háromhajós, kereszttház nélküli bazilika volt, nyugati toronypárral. Az egyházat a déli mellékszentély előterében feltárt sírban talált pénzlelet, II. András dénárja keltezi. Az egyszárnyas kolostorépület délről csatlakozott a hosszházhoz, és eredetileg minden bizonnyal kétszintes volt. (Csengel Péter: A majki premonstreai prépostság feltárása. In: Műemlékvédelmi Szemle 2 [1991] 2. sz. 44–46.)

²¹ A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő és Lukács Pál. I. Pest, 1871. 2.

²² Orbán Imre: Miért éppen Margit? Álmos herceg kolostoralapításairól. Aetas (1997) 2–3. sz. 47.

²³ Erdélyi okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Szerk.: Jakó Zsigmond. I. Bp., 1997. (a továbbiakban: Jakó CD.) I. 11. sz. – 1264–1270 közt készült átírását teljes egészében közli: Fejér CD. V/3. 94.

²⁴ Jakó CD. I. 114. sz. – Az oklevelet Jakó Zsigmond diplomatikai megfontolások alapján mondja a fentebb jelzett évközből valónak. Való igaz: az irat keresetlen egyszerű szerkezete annak az irányzatnak a hatását jelzi, amely Szentpétery szerint az 1220-as években hódított tért a királyi kancellárián, s később II. András halálával teljesen eltűnt onnan (Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. 109.). Az viszont, hogy a szövegben a király egyes számban beszél magáról, igazi diplomatikai érdekesség: ilyenre a 13. századi kancelláriai gyakorlatban alig-alig van példa.

²⁵ Fejér CD. V/3. 94. és Jakó CD. I. 253. és 389. sz.

²⁶ Bunyitay tévesen azonosította az egykor a Cikói-szoros közelében álló, ám napjainkra elpusztult templomromot a meszesi monostor egyházával. (Bunyitay Vince: Szilágy megye középkori műemlékei. Bp., 1887. 5–10.)

²⁷ Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL.) 454.

²⁸ Sörös Pongrácz pl. azt feltételezte, hogy Nagyolasziban kezdettől fogva beneés apátság állt. (PRT. XII/B. 431.) – Nagyolaszi ma Jugoszláviához tartozik, szerb neve: Mandelos.

²⁹ Horváth Antal: Melyik rendhez tartozott a szentkeresztői apátság Szerémszékben? Századok 66 (1927) 460–461. (Ugyanez latinul: De abbatia Francavillensi in Hungaria. Analecta Praemonstratensia 6 [1930] 363–366.)

³⁰ Regesta Pontificum Romanorum ab ecclesia condita usque ad annum post Christum natum MCMCVIII. Ed.: Philippus Jaffé. Editio 2-a. Correcta et aucta auspiciis G. Wattenbach, curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. I–II. Lipsia, 1885–1888. (a továbbiakban: RegPont.) II. 13.494. sz.

³¹ RegPont. II. 14.580. sz.

³² Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. XI. Bp., 1872. 218–227.

³³ Hervay Ferenc Levente A beneés és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Beneés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre. Pannónhalm, 2001. 439.

³⁴ Karl Reinert: Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster des Prämonstratensens Ordens in Ungarn und Siebenbürgen aus der Zeit vor dem Mongolensturm. Zeitschrift für Kirchengeschichte 15 (1966) 177–178.

³⁵ KMTL. 478.

³⁶ Fejér CD. III/2. 11. és VII/5. 234.

³⁷ Fejér CD. III/2. 117. és VII/5. 231. – utóbbi 1220-i keltezéssel.

³⁸ A hamisító minden bizonnyal IV. Béla egy hiteles oklevele alapján dolgozott, de nagyon ügyetlen munkát végzett. Azt, hogy a budai ispánnak tilos a barátokat a malom birtokában háborgatni, a megerősítő záradék kelős közepére írta be, és hogy a szöveg elférjen a hártján, a kancelláriai oklevelekre kivétel nélkül jellemző hitelesítést egyszerűen le hagyta. Végül a malom helyének pontos topográfiai meghatározását a dátum után szúrta be. (Nagy Tibor–Györfly György–Gerevich László: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Bp., 1973. 281. – a szóbanforgó rész Györfly György munkája.)

³⁹ A középkori prépostsági templomot az 1930-as évek elején építették újjá Lux Kálmán rekonstrukciója alapján. Az egyhajós épületet a feltáró 12. századnak mondja. Szentélyét félköríves apszis zárta. Két kápolnája közül az egyik valószínűleg már a 13. században is fennállt. A templomhajó közepe táján, az eredeti padozat alatt egy még régebbi, valószínűleg 11. századi kápolna maradványaira bukkant az ásató. A premontrai templomhoz esatlakozó kolostor maradványai legnagyobbbrészt ma is feltáratlanok. (*Kiss Kolos–Lux Kálmán: A margitszigeti Szent Mihályról nevezett premontrai prépostság története.* Bp., 1931. 5–14.)

⁴⁰ A háromhajós, kereszthajós bazilika nyugati toronypárral épült. Mindhárom szentélye a nyolcszög három oldalával zárul. A főszentélyben és a szentélynegyzet falának egy részén középkori freskókra bukkantak, ezek anyaga azonban, mint azt Nagy Emese megállapította, már „a 13. század második felének stílusú tükrözi”. (MMT. V/1. 575–83. és *Lukács Zsuzsa–Juan Cabello–Csengel Péter: Az ócsai premontrai prépostság kutatása. Műemlékvédelmi Szemle* 2 [1991] 1. sz. 16–19.)

⁴¹ A Kozák Károly és Módy György által vezetett herpályi ásatók az egykori falu határában emelkedő román stílusú rom, az ún. Csonka-torony kutatása során egy ahhoz esatlakozó háromhajós templom alapozását tárták fel. A két régész a tipológiai párhuzamok alapján a 12–13. század fordulójára keltezte ezt az épület. (*Módy György–Kozák Károly: A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás [1972–1975].* In: A Bihari Múzeum Évkönyve 1 [1976] 49–103., *Kozák Károly: A herpályi apátsági templomrom építéstörténete.* In: Berettyóújfalu története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 121–139., *Módy György: Berettyóújfalu és környéke a XIII. századtól a török hódoltság koráig.* In: Uo. 83–119. és *Uő: Berettyóújfalu. A herpályi Csonkatorony.* Bp., 1993.)

⁴² „... possessiones ... Moyspaulia et Ernefastephanpaulia vocatas in comitatu de Byltor existentes ecclesiam in se in honore Beati Johannis Baptiste continentis.” (Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. II. Bp., 1880. 45.)

⁴³ A Váradi Regestrumban ugyan van egy korábbi, 1222-ből való bejegyzés, amely szerint az aradi prépostság egyik szolgáját a pályi egyház ajkai birtokán ölték meg (Az időrendbe szedett váradi tüzevaspróba-lajstrom az 1550-i kiadás hí hasonlóval együtt. Regestrum Varadiense examinum ferri candidis ordine chronologico digestum descripta elligie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboribus Ioannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum. Bp., 1903. [a továbbiakban: VR.] 279–280.), de további adatok híján nem tudjuk eldönteni, hogy ebben az esetben melyik pályi monostorának javairól van szó.

⁴⁴ *Rácz Zoltán: Szempontok Monostorpályi Árpád-kori templomának értékeléséhez.* In: A Bihari Múzeum Évkönyve 3 (1982) 69–77.

⁴⁵ Dl. 287. Ennek 1270-ben készült – a monostor birtokait felsoroló passzusában hamisított szövegű – átirását kiadta: Fejér CD. IV/3. 276–282. Regesztázva: RegArp. 818. sz. – Ság modern magyar neve Ipolyság. A település napjainkban Szlovákiához tartozik, szlovák neve: Šahy.

⁴⁶ Oszvald 1957. 248., Györfly ÁMTF. II. 238., *Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt.* Bp., 1971. 385. és KMTL. 590.

⁴⁷ Az erről tudósító, 1268-i keltezésű oklevelet, amely csak 1270-ben készült átirásában (Fejér IV/3. 433–434.) maradt ránk. Györfly „gyanusnak” nevezi. Koszta László pedig hamisnak tartja (Györfly ÁMTF. II. 239. és KMTL. 590.).

⁴⁸ Fejér CD. IV/3. 276–282. – Az oklevél leírja Ság határait, közli, hogy a monostornak Szöllösön, Almáson, Dalmadon, Egegen, Palojtán és Nyéken voltak birtokai Hont megyében, Dobán, Iván és Hacakon Heves megyében, Hosszúajon, Pogányon és Gényen Bars megyében, és a Tobold-szigeten Esztergom megyében.

⁴⁹ „... privilegium quod... tempore persecutionis Tartarorum fuisset amissum” (Fejér CD. IV/3. 277.)

⁵⁰ Egyetlen eredeti maradványa a esücsíves, oszlopbéletes nyugati főkapu, melynek legközelebbi párhuzama a eschországi Hradiště nad Jizerou ciszterci templomának észak felé néző portálja. (*Ernö Marosi: Die Anfänge der Gotik in Ungarn.* Bp., 1984. [a továbbiakban: Marosi 1984.] 124.)

⁵¹ Mallyó irreálisan korai időpontra, 1184-re keltezi az alapítást, mégpedig valószínűleg egy 1548-i vagyonösszeírás 1719-i másolatából kiindulva (*Kovács Imre: A türjei Premontrai Prépostság története.* Zalaegerszeg, 1991. [a továbbiakban: Kovács I. 1991.] 6.). Am a mondott évben nemhogy a türjei monostor nem állhatott, de valószínűleg még anyaháza, a csornai sem. Valter Ilona Türje nb. Miklós végrendeletének 1230-i keltét tekinti a türjei alapítás terminus ante quemjének (*Ilona Valter: Romanische Sakralbauten Westpannoniens.* Eisenstadt, 1985. [a továbbiakban: Valter 1985.] 260.), csakhogy az általa idézett oklevél (Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I. Bp., 1886. 4.) keltezése hamis: Karácsonyi szerint a dátumot más kéz, más tintával vezette rá az eredeti pergamenre, mégghozza valószínűleg 1266–69 között (*Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és kelteztelen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Bp., 1902. 33. sz.).

⁵² „... nobilis vir. Dionisius comes Sancti Gerardi ... monasterium vestrum in fundo suo de bonis propriis construxit pariter et dotavit ac procuravit monachos Premonstratensis ordinis in dicto monasterio introduci.” (HOkm. VII. 81.) – Kovács Imre kételkedik abban, hogy a pápai oklevél közlése egyértelmű bizonyíték lenne a Türje nb. Dénes által történt alapítás mellett (Kovács I. 1991. 7.). A türjei prépostság történetéről szóló kiváló monográfia szerzője a jászói konvent 1297-i oklevelére hivatkozik, amely szerint a monostorukat „olim clare memorie Bela rex et quidam Colomanus dux Sclavonie ... fundaverunt” (Fejér CD. VI/2. 64.), holott korábban maga IV. Béla jelentette ki 1255-i privilegialisában, hogy a jászói egyházat már elődei is gazdagon megajándékozták (Dl. 425.). Kovács Imre feltevését azonban nemesak a pápai oklevél rendkívül körültekintő és egyértelmű megfogalmazása cáfolja, amennyiben még külön is kitér arra, hogy Dénes comes volt, aki „procuravit monachos Premonstratensis ordinis in dicto monasterio introduci”, hanem az a régészeti tény is ellene szól, hogy a 13. század második negyedére kelteztetett, átépített formában ma is álló monostortemplom környékén semmiféle olyan nyomot nem találtak, amely korábbi templomépületre, és így korábbi alapításra utalna. – A nádori címet 1245-től 1246-ig és 1248-ban is viselő Türje nb. Dénes hi-

vatali pályafutására ld. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–III. Bp., 1900–1901. (a továbbiakban: *Karácsonyi 1900–1901.*) III/1. 221–222.

⁵³ A türjei prépostság háromhajós, keresztház nélküli, nyugati toronypárral épült temploma alaprajzi elrendezését tekintve leginkább a jáki bazilikára hasonlít, ám annál jóval kisebb, és mivel fő építőanyaga a téglá, sokkal kevésbé díszített. Hosszházát két pár nyolcszögletű pillér tagolja, melyeknek fejezetőnját a kőfaragók himbós levelekkel, ill. apró karéjos levelek és indák szövevényével díszítették. Hasonló motívumokat figyelhetünk meg a gyulafirátóti kolostorépület, az óbudai vár és a veszprémi Gizella-kápolna kőanyagában. (Marosi 1984. 126., Valter 1985. 260. és *D. Mezey Alice: Türje. Plébániatemplom*. Bp., 1997. 6–8.)

⁵⁴ *Carolus Ludovicus Hugo: Sacri Ordinis Praemonstratensis annales*. II. Nanceii, 1736. 751.

⁵⁵ Ebben az évben a monostor udvarispánja, Bothsa egy bizonyos Lőrinc két jobbágját perli ökrök miatt (VR. 162.), míg 1216-ban Pousa feleségének két szolgáját követeli a kanonoktól. (VR. 212.)

⁵⁶ *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. Bp., 1899. 665–666.

⁵⁷ *Antonius Horváth: Ad bibliographiam monasteriorum ex Hungaria. Analecta Praemonstratensia* 8 (1931) 183–201.

⁵⁸ „*Kal. Febr. dom. Tobias abb. S. Stephani in Hung. – VI. Kal. Martii dom. Batae abb. S. Stephani in Hungaria – V. Kal. Martii fr. Petri sac. can. S. Stephani Prothomartyris in Hung. – II. Kal. Martii domini Jonae abb. S. Stephani prothomartyris in Hung. – X. Kal. Maii domini Warini abb. S. Stephani in Hungaria – VI. Idus Julii piae memoriae domini Andreae abb. S. Stephani in Hungaria – IX. Kal. Dec. ... et domini Drogonis abbatis Sancti Stephani in Hungaria – VIII. Kal. Jan. domini Petri abb. Sancti Stephani in Hungaria.*” (*Raphael van Waefelghem: L’Obituaire de l’abbaye de Prémontré*. Louvain, 1913. 54.)

⁵⁹ Oszvald 1957. 234.

⁶⁰ KMTL. 293.

⁶¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 445.

⁶² Szent István az általa alapított székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilikába temetkezett. Orseolo Péter az ő idejében felépült pécsi székesegyházba, I. András a nevéhez fűződő tihanyi apátság altemplomába, I. Béla hasonlóképpen Szekszárdra, I. Géza az uralkodása alatt befejezett váci székesegyházba, Szent László pedig szintén saját monostorába, Somogyvárra (bár ez utóbbi első sírhelyét a Krónikakompozíció szöveghagyományja nem őrizte meg) (SRH. I. 332., 343., 357., 360., 403. és 420.).

⁶³ *Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legendá datálásának kérdéseihez*. In: „Magyaroknak elcíről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szerkesztőtárs: Szabados György. Szeged, 2000. 580–581. 45. jegyz.

⁶⁴ A bulla teljes szövegét közli: *Carolus Ludovicus Hugo: Sacrae Antiquitatis Monumenta*. I. Stivagii, 1725. 5–9. és ennek alapján Oszvald 1957. 236. – Jónás Prémontré érintésével utazott Rómába. Gervasius, a rend főapátja a következő szavakkal ajánlotta be a váradihegyfoki szerzetes a pápánál: „*Specialiter latorem presentium Jonam canonicum Sancti Stephani Varadiensis in Hungaria Sanctitati Vestre commendo, supplicans humiliter et devote, quatenus in suis iustis petitionibus obtineat exaudiri, sed in hoc precipue, ut ad sue et altorum ecclesiarum Praemonstratensis ordinis,*

que sunt in Hungaria, defensionem generale privilegium dudum a Vobis concessum ordini habeat innovatum.” (Oszvald 1957. 234–235.)

⁶⁵ *Norbertus Backmund: Monasticon Praemonstratense. id est historia circariorum atque canonicarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*. I–III. Straubing, 1949–1956. (a továbbiakban: *Backmund 1949–1956.*) III. 397. ill. ennek alapján Jakó C.D. I. 176. sz.

⁶⁶ *Necrologium Cuissaciense. Bibliothèque Municipale*. Nancy, MS 995/III.B.

⁶⁷ F. Romhányi 2000. 7.

⁶⁸ Oszvald 1957. 237–238.

⁶⁹ *Backmund 1949–1956*. 412–413.

⁷⁰ Oszvald 1957. 238.

⁷¹ A budafelhévízi konvent 1342-i hiányos átírásának Rozgonyi György pozsonyi ispán által készítettett 1436-i átírása Horváth Antal Tibor és Kumorovitz Lajos Bernát olvasatában: *Győrffy György: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő* 5 (1956) (a továbbiakban: *Győrffy 1956.*) 280–281. – Kivonatolva: Oszvald 1957. 252. Az 1258-i eredeti 1520 körül készített tartalmi átírásának kivonata: *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai*. Kézirat. Gyűjtötte: Gyéressy Béla. Szerk.: Tóth Melinda. I–III. Bp., 1970–1978. (a továbbiakban: DAP.) III. 300–301.

⁷² Győrffy 1956. 281.

⁷³ Oszvald 1957. 252.

⁷⁴ Rozgonyi György pozsonyi ispán 1436-ban a zsámbéki prépostságnak csupán egyes meghatározott birtokaira vonatkozó részeket írt át az 1342-i oklevélből: „...videlicet comes Eynardus duo predia, unum Zerdahel [= Szerdahely], quod aliter Kenezrekegy vocatur, et alius nomine Potka [= Pátka, Győr vármegye] sita circa Hodholm, cum servis et ancillis ac libertinis, que domina Pena uxur eius, cum eadem nuptii traderetur, secum attulerat, donavit ecclesie Beati Johannis Baptiste iamdite ipsas terras cum omnibus utilitatibus suis et pertinenciis ... Item Smaragdus comes bone memorie contulit sepedicto monasterio Johannis Baptiste villam Repas [= Répás, Veszprém vm.] cum libertinis.” (Győrffy 1956. 280–281.) Az Egyetemi Könyvtár „*Copiae Bullarum et privilegiorum ordini Heremitarum S. Pauli concessorum*” c. kódexének 85. lapján olvasható, 1520 körül készített tartalmi kivonat ezt a következőkkel egészíti ki: „...item donavit [sc. Smaragdus – K. T.] terram Zewren [= Szörény] cum silvis, pratis et feneto ac servis ... item dedit terciam partem totius terre Zambok et medietatem silve eiusdem cum vineis, quarum una vocatur Rodws, aliam fratres fecerunt propriis manibus. Item cultores vinearum narratur ibidem, similiter piscatores. Preterea in terra Perbar [= Pərbál] duo aratra terrarum cum prato. Item medietatem totius terre Moroth [= Marót] cum libertinis, servis et ancillis. Item medietatem terre Saagh [= Ság]. Item medietatem terre Seregnehws [= Seregélyes] cum prato et duobus libertinis. Item is Strigonio duos situs curie iuxta domum cruciferorum [értsd.: Esztergom-Szentkirályiban, mivel csak ott székelt keresztes konvent. – K.T.]. Item in Crisio [= Körös (?)] comes Egidius partem, quam habuit in terris donavit eidem, preter locum curie sue et locum unius molendini in fluvio Crisy. Item in fluvio Peyth [valószínűleg a Veszprém vm.-i Pét falu környékén] duo molendina.” (DAP III. 300–301. – A helynevek azonosítását Győrffy AMTF. IV. 714. alapján végeztem. A Pest vármegyében fekvő falvaknál a megyét külön nem jelöltem.)

⁷⁵ „...domina Pena ... in quaquidem ecclesia eiusdem domine corpus requiescit.” (Győrffy 1956. 280.)

⁷⁶ *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia maximam partem nondum edita. Ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I. Roma, 1859. 149. és Monumenta Romana episcopatus Vespriensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. III. Bp., 1904. 260. – Oszwald szerint a húszerzetesből álló közösség már „tekintélyesebb monostort” sejtet (Oszwald 1957. 252.). Azonban arról, hogy ezt a 13. századi Prémontréban korántsem így gondolták, mindennél ékebben tanúskodik a rend 1234–1238 közt összeállított statútuma: „Nec ullum locum accipiemus ad abbatiam faciendam, nisi habemus quadraginta clericos [sc. in ecclesia maternali – K.T.]” (Frédéric Lefèvre: Les statuts de Prémontré sur les ordres de Grégoire IX et d’Innocent IV à XIII^e siècle. Louvain, 1946. 92.)*

⁷⁷ A zsámbéki bazilika körül az 1980-as évek végén egy 11. századi keresztény temetőt találtak, s előkerültek egy korai templom igen csekély maradványai is (Valter Ilona: Újabb régészeti kutatások a zsámbéki premontréi prépostsági romban, 1986–1991. Műemlékvédelmi Szemle 2 [1991] 2. sz. 24–28.). Ezt válthatta fel a 12. század végén az egyhajós, félköríves szentélyű, nyugati karzat-

tal épült egyház, amely talán a premontréi monostor első temploma lehetett. A romjaiban ma is látható bazilikát, a IV. Béla kori magyar építőművészet talán legismertebb emlékét a 13. század második negyedében emelheték. A monostortemplom e második fázisának első-sorban ausztriai párhuzamai ismertek: a szentélyfej alaprajzi elrendezése és ablakai a kremsmünsteri bazilikának a 13. század második negyedében épült főapszisével mutatnak rokonságot, míg a zsámbéki főhajó ablakaihoz hasonlókat Kremsmünsteren kívül az 1230–1263 közt épült lilienfeldi templom és az 1259-ben felszentelt bécsújhelyi székes-egyház hosszaházán láthatunk. A nyugati karzat elrendezése a bécsi és a bécsújhelyi dómban köszön vissza. A keleti és az északi kolostorszárny valamivel később, de még a 13. században épülhetett a templom északi oldalához. A régészeti nyomok tanúsága szerint a kolostor-négyszöget nyugat felől az Árpád-korban még csak egy kerítésfal zárta le. (MMT. II. 480–516., Magyarország régészeti topográfiája. Főszerk.: Gerevich László. VII. Pest megye régészeti topográfiája. A Budai és Szentendrei járás. Bp., 1986. 358–360. és 363–366., *Deresényi Dezso*: Zsámbék. Templomrom. Bp., 1982. és *Buzás György*: IV. Béla és udvarának építkezései a tatárjárás előtt. Előadás. Elhangzott: ELTE BTK Régészettudományi Intézete, 1999. december 10.)

HOZZÁSZÓLÁS

Az alábbi szöveget a Turul 74. kötetében (2001. 3–4. füzet) megjelent rendtörténeti tanulmány (Körmendi Tamás: A premontréi rend megalapozása az Árpád-kori Magyarországon I.) Ábrány címszavának kiegészítéseként mellékeljük, tekintettel arra, hogy a szerző által is hangsúlyozott módon a szóbanforgó kolostorokat megcélzó régészeti kutatások eredményei jelentős mértékben egészítik ki a reájuk vonatkozó történeti forrásokat.

Érábrány, (korábban Monostorosábrány, vagy Felsőábrány, Bihar megye, rom. Abram – nem összetévesztendő Vedresábránnyal/rom. Abrămut-) **premontréi kolostortemplom**

Az először a premontréi rend *Catalogus Ninivensis*-ében (1234) említett ábrányi kolostor alapításának időpontja és kegyurai ismeretlenek, hasonlóképpen megszűnésének körülményei és momentum is.

Az egyhajós, poligonális szentélyzáródású, jelenleg romos állapotú kolostortemplom helyett a 20. század harmincas éveiben új épületet emeltek. Még ezt megelőzően bontották le az egykor két nyugati tornyosra tervezett homlokzatnak a hajótól különálló délnyugati párját (a korábbi állapotról ismertek a

Rómer Flóris és Bunyitai Vince által készített rajzok: Storno Ferenc rajzát az OMVH kézirattárában őrzik, utóbbi a váradi püspökség története II. kötetének 406. oldalán található). 1999-től kezdve a Nagyvárad Körösvidéki Múzeum és a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Ókor és Régészet Tanszéke – utóbbi magyar csoportjának hallgatóival – folytat feltárást s ennek során a műemlék építéstörténetének számos részletét sikerült tisztázni. A 12. században épült félköríves szentélyzáródású legelső templomhoz északról egy keskeny emeletes, boltzott kolostorszárny simult, amelyet keleten egy szintén félköríves záródású kápolna zárt le. Az egyhajós templomot nyugat felé több fázisban bővítették, ezek egyikét egy friesachi dénárlelet keltezi a tatárjárás előttre. A tatárjárást túlélő kolostor, megszűnése előtti állapotban a nyugati karzatos keskeny hajót egy háromszakasznyi szélességű térrész kötötte össze a kéttornyos homlokzattal, ennek tengelyében állt a főkapu. Az alaprajzi elrendezés Bényel, részben János és Kána templomával függ össze.

Emődi Tamás (Nagyvárad)

KÖNYVISMERTETÉS

MOLNÁR ANDRÁS szerk.: ZALA MEGYE ARCHONTOLÓGIÁJA 1138–2000.

Zala megye tisztviselőinek cím és névtárát összeállította: BILKEI IRÉN (1138–1596),

TURBULY ÉVA (1597–1750), KAPILLER IMRE (1750–1810), MOLNAR ANDRÁS (1810–1849),

HALÁSZ IMRE (1849–1861), FOKI IBOLYA (1861–1909), KÁLI CSABA (1910–2000).

Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. Zalai Gyűjtemény 50.

Terj.: 524 o., 11 db fekete-fehér térképmelléklet.

ISBN 963 7226 397

A maga nemében egyedülálló kézikönyvet üdvözölhetünk a Zala Megyei Levéltár által a már eddig is számos jelentős művet magában foglaló Zalai Gyűjtemény 50. köteteként megjelentetett megyei archontológiában. Egyedülálló mind a feldolgozott korszak, az archontológia feltüntetési a 2000. július 31-én, a kézirat lezárásakor hivatalban lévő tisztviselőket is (!), mind a feldolgozás módja tekintetében.

Az egységes koncepciót jól tükrözi, hogy a bevezető tanulmányok, amelyekben a témában jártas szerzők saját korábbi kutatásaikra is támaszkodhattak, majdnem azonos felépítésűek. Közös elemek: a megye feladatai, a megye tisztségviselői, a megyei közigazgatási beosztása, a címtár forrásai és a közlés módja, kiegészülve a korszakonként eltérő sajátosságokkal. Ilyenek például az első korszak, a kezdetektől 1541-ig, szükségszerű fogalmi tisztázásai, várispánság és királyi vármegye, nemesi vármegye, a későbbiekben például a területi változások, Mária Terézia és II. József reformjai illetve reformkísérletei, a tisztújítások végrehajtása a reformkorban, a neoabszolútizmus igen sajátos közizgatási rendszere (1849–1860), az 1870 és 1886. évi törvényhatósági törvény, a polgári közigazgatás bevezetése, vagy akár a tanácsrendszer (1950–1990) korában az addigitól sokban eltérő új hivatalszervezet bemutatásával.

A nemegyszer igen bonyolult és változó igazgatási szervezet könnyebb áttekinthetőségét jól szolgálják a

különböző ábrák (az igazgatási struktúra a Bach-korszak elején 95., megyei igazgatás a Bach-korszakban 99–101) táblázatok (97.) a megyegyűlés különböző típusainak generális, particuláris congregáció elkülönítése (49.).

Remélhetőleg a fenti, jellemzőként kiragadott példák is kellőképpen meggyőznek afelől, hogy a szemre is tetszetős kötet módszertanilag is igen sokrétű, a történettudomány jelenlegi fegyvertárának, a klasszikus segédtudományoktól az oral history-ig, szinte teljes felhasználásával készült, tekintettel a különböző korszakok egymástól eltérő forrásadottságaira, feldolgozottságára és feldolgozhatóságára.

A tulajdonképpeni archontológia első része a címtár, amely az archontológiai anyagot közigazgatás-történeti korszakokra bontva: 1138–1849, 1849–1861, 1861–1872, 1872–1950, 1950–1990, 1990–2000, tárgyalja. Ezek a határok természetesen nemegyszer egybeesnek az ország történelmének köztörténeti fordulópontjaival, ám a bevezető tanulmányok korszakolásától szükségképpen eltérnek. Az egyes korszakokon belül a főbb tisztségek (például a segéd, kezelő, szolga már nem tartozik ide) rendjében haladunk, a rangsorban fentről lefelé. A tisztségek neve csak magyarul szerepel, amelyeknek korabeli latin, német megnevezését a bevezető tanulmányok (leginkább Bilkei Irén, Turbuly Éva, Halász Imre) szövegéből vehetjük ki. A névegyesítés problémákat

megoldandó a személyneveket egységes helyesírással, latinból is magyarra fordítva, ma is használatos alakban adják meg.

Igen hasznos és jól használható a Névtár 1138–2000., amely A Címtár teljes anyagát egyesítve, az egy személyre vonatkozó adatokat összevonva, az összes korszak tisztségviselői szoros betűrendjében közli a szolgálati időt, és a tisztség megnevezését. A mű célkitűzéseiből következően a Címtárhoz hasonlóan csak a megyei tisztségeket hozza, akkor is, ha az illető többi, például országos, tisztsége is ismert.

Éppen a munka színvonala teszi kötelezővé számomra, hogy néhány vélt vagy valós hiányosságra rámutassak.

Bár megértem, mégis hiányolom, az intézmény iránti nem is titkolt elfogultsággal, hogy a hivatkozások tanúsága szerint a szerzők a Magyar Országos Levéltár, e tekintetben is meglehetősen gazdag, anyagában rendszeres kutatást nem folytattak, hiányolom annak ellenére, hogy köztudott, az archontológia,

természetéből fakadóan, bármikor bővíthető, kiegészíthető néhány újabb fontos vagy kevésbé fontos adattal, így lezártnak sohasem tekinthető.

A térképmelléleteket tartalmazó rész kezdetét címlap nem jelöli így az a Névtárral egybefolyik, a melléletek számozatlanok, leginkább zavaró azonban a nyomtatott térképek némelyikének gyenge minősége, sőt olvashatatlansága („Zala megye a reformkorban” (505).

Mindent egybevetve, a több mint egy évtizedes munka eredményeként született művet nyugodt szívvel nevezhetjük úttörő, követendő, mi több műfajteremtő vállalkozásnak, amely a történettudomány szinte valamennyi ága és a Zala megye múltja iránt érdeklődők számára egyaránt nélkülözhetetlen kútforrás, és csak remélhetjük, hogy a történeti Magyarország egyre több megyéjéről készül hasonló feldolgozás.

Sunkó Attila

PITI FERENC szerk.: *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387. (1340) Budapest–Szeged, 2001.*
ISBN 963 482 526 6. 478.

Az 1990-ben megindított sorozat előtt két nagyobb forráskiadvány volt, amelyekből a korszakra vonatkozó forrásokról tájékozódni lehetett. Fejér György Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis címmel adta ki okmánytárát, melynek jó néhány kötetében találunk Anjou-kori okleveleket. Az Anjou-kori Okmánytár hét kötetében addig ki nem adott forrásokat is találunk, de csak 1359-ig.

Az Anjou-kori oklevéltár célja minden 1301. január 1. és 1387. március 30. közötti, a királyi Magyarország területére vonatkozó forrás összegyűjtése és kiadása, attól függetlenül, hogy kiadták-e már. Munkájuk során felhasználták a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai levéltárában (DI) és Diplomatikai fényképgyűjteményben (Df) található okleveleket, valamint a csak nyomtatásban megjelent okmányokat is. Nem tartalmazza az Anjou-kori oklevéltár a dalmát tengerparti városok belügyeivel foglalkozó iratokat és a magyar pénzek külföldi előfordulásait sem.

Az okmánytár XXIV. kötetének elején a rövidítések jegyzéke (index abbreviationum) található, amely nem teljes. Az itt nem szereplő rövidítések feloldásáért az okmánytár korábbi kötetéhez kell fordulni. A jelekről az I. kötet (Anjou-kori okmánytár I. Buda-

pest–Szeged, 1990. Szerk.: Kristó Gyula), 39. oldalán a Signa (Jelek) című részben kapunk tájékoztatást. A köz- és tulajdonnevek rövidítéseit ugyanezen kötet 36–38. Oldalán találjuk meg.

A XXIV. kötetben az 1340-re keltezett oklevelek kapnak helyet kronológiai rendben, összesen 777 darab. A 746. számú dokumentumtól kezdve szerepelnek a csak éves keltezésű források. Az okleveleket regeszta formájában közlik, magyar nyelven. Latinul csak a keltezésre vonatkozó részt és bizonyos szakki-fejezéseket közölnek. A formulás részeket elhagyták, az arrena meglétére a regeszta végén található A. utal. A személy- és földrajzi neveket eredeti és modern formájukban egyaránt szerepelnek, így pl. Drugeth Vilmos neve Vyllermus Drugeter alakban is szerepel. A regeszta előtt a sorszám, az oklevél dátuma és a kiadás helye olvasható. Alatta kapott helyet az apparátus, ahol tájékozódhatunk az oklevél esetleges átíratairól (A), tartalmi átírásairól (Ta), másolatairól (Ma), modern kiadásáról (K), a róla készült regesztákról (R), regisztrumokról (Reg), fényképfelvételekről (Fk), modern fordításokról (F), valamint a dokumentum esetleges említéseiről (Eml). A megjegyzések rovatban (M) a pecsétani leírásokról, a

másolatok kiadásáról és az oklevélen található későbbi jelzésekről tájékozódhatunk. Az eredeti oklevél őrzési helyét is közlik (E). A Magyar Országos Levéltár Középkori Gyűjteményében őrzött dokumentumok esetében a D1 és Df számot, valamint a régi jelzeteket is megadják. Részletes pecsétlani leírásokat is ebben az esetben kapunk. Az oklevéltár kiadói az oklevelek hátlapján található jelzésekre is figyelmet fordítottak.

Az okmánytár 351 és 475 oldala között igen részletes névmutatót (index nominum) találunk, mely hi-

vatkozik az okmányban tételesen nem jelölt nevekre is. Például Anjou István herceg nevére több olyan helyet is hoz, ahol a regeszta szövegében a királyi hercegek kitétel szerepel. A névmutatóban is eredeti és modern alakban szerepelnek a nevek, például Besztercebánya Byztricia alakban is megtalálható. A kötetet a 477. oldalon tartalomjegyzék zárja.

Az Anjou-kori Okmánytár teljességre törekvő, hiánypótló munka. Egyetemi hallgatók és kutatók egyaránt nagy haszonnal forgathatják.

Halász Éva

ZACHAR JÓZSEF szerk.: *A magyar huszár. Corvina kiadása Budapest (2000) (A képanyagot Ságvári György állította össze) 129 oldal, nagyszámú színes és fekete-fehér illusztrációval.*

ISBN 963 13 4453 3

A kötethez Fodor Lajos vezérezredes, a Magyar Honvédség parancsnoka, vezérkari főnök írt „Ajánlás”-t. /5–6./

Az egyes részek különböző szerzők munkái. Kelemen József „A magyar csapatnem.” /9–25./, Zachar József „Habsburg-hadakban.” /28–59./, „Idegen zászlók alatt.” /62–85./, Szabó Péter „Útban a mulandóság felé.” /62–85./, Ságvári György „Mozaikok.” /26–27., 60–61., 86–87., 128–129./

A címmel ellentétben kissé túlzott a magyar vonatkozásokon túli, idegen témák taglalása.

A kötet többféle, történelmi segéd tudományi aspektusból (is) használható, illetve ajánlható az érdeklődőknek. Így árnyalt képet kapunk, a különböző időszakokban felállított (magyar, illetve magyar vonatkozású) huszáralakulatok vezetőiről, jelentősebb személyiségeiről. Mindez a genealógia-, archontológia szempontjai alapján jól hasznosítható anyag. Részletesebb bemutatást kap a fegyverzet-, egyenruházat fejlődése, változása, esetenként erőteljesebb heraldikai vonatkozásokkal. A szerzők érintik egyes huszáralakulatok zászlóinak kérdését is.

Nagy problémát jelent viszont (és ez a mű tudományos felhasználhatóságát gyakorlatilag lehetetlenné teszi), hogy az olvasó semminemű apparátust nem talál benne. Pedig a szerzők több helyen közölnek érdekes forrásrészleteket. A szövegek azonban ellenőrizhetetlenek, nem kereshetők vissza. Nyilvánvaló, hogy a művet szélesebb olvasóközönségnek szánták,

mint ahogy az is, hogy nem tartozik az ún. „látványkönyvek” körébe. Mindez tehát nem indokolná a hivatkozások (valamilyen formájának) az elmaradását.

Fontos lett volna (ugyancsak valamilyen formában) a közzétett – igen gazdag – illusztrációsanyag őrzési helyének, és minimális alapinformációkat tartalmazó jegyzékének közlése. Megítélésem szerint nem elegendő csupán annak megjegyzése, hogy a „A képek eredetije zömmel a Hadtörténeli Múzeumban található. Ezenkívül felhasználunk illusztrációkat a Magyar Nemzeti Múzeum, a Heeresgeschichtliches Museum, Wien, a Wallraf-Richartz Museum, Köln, és magángyűjtemények anyagából.”

Sajnos az illusztrációk aláírásai nem egységesek, ismert darabok esetében sem olvashatjuk a szerző nevét. Pl. 102. ill. „Huszárok hegymenetben.” c. kép szerzője Ginzery Sándor, s az érdekes színes fénykép eredetileg a Rózsás József és Béry László stb. által szerkesztett, 1941-ben megjelent „Erdélyünk és Honvédségünk.” című kötetben látott napvilágot. /56. utáni lapon/

Egyes képaláírások pontatlanok, pl. a szatmárnémeti bevonulás 1940-ben volt, s nem 1939-ben. /105. ill./ A 9. és 10. kép aláírásai feleselődtek. A 61. oldalon látható „Tiszti dolmány és tölténytáska” ábrázolása (sajnos) megfordult.

Pandula Attila

HEGEDŰS ANDRÁS szerk.: *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból.* (Mudrák Attila fényképfelvételeivel) *Prímási Levéltár kiadása Esztergom 2000. 181 oldal, nagyszámú színes- és fekete-fehér illusztrációval.*
ISBN 963 00 4739 X

A nagyszerű (azonos című) esztergomi szakmai kiállítás kísérőköteté-katalógusa.

A mű két fő részre tagolódik. Az első két szfragisztikai tanulmány: Hegedűs András „A tornagallér használata I. Károly király pecsétjén.” /6–10./ és Veszprémy László „Lovaspecsétek Magyarországon.” /11–17./

A második rész, tudományos katalógus /18–175./ Hegedűs András, Lővei Pál, Takás Imre, Wehli Tünde által írt pecsétleírások.

A kötetben /hasznos történelmi-szfragisztikai bibliográfiaként is használható/ rövidítésjegyzék /176–180./ és képjegyzék /181./ is olvasható.

A műben, az ország második legnagyobb középkori oklevélgyűjteményét őrző Prímási Levéltár és az Esztergomi Főkáptalani Levéltár anyagából 138 pecsétet közölnek a szerzők. A bemutatott anyagban 32 /+ 1/ pecsét mindezeig közöletlen volt. A XII. és a XVI. századok között keletkezett pecsétlenyomatok (pecsétek) túlnyomó része (egyres fontos, korai daraboktól eltekintve), igen jó állapotban maradt korunkra. A közölt pecsétek (néhány fém példány kivételével) viaszpecsétek (természetes viasz, vörös viasz, zöld viasz).

Az egyes pecséteknél a szerzők részletes leírást (amennyiben van a hátlapét is), elemzést közölnek, a vonatkozó részletes szakirodalommal.

A matériát kilenc fejezetre bontva mutatja be a munka.

I./ Uralkodói pecsétek. (Magyar királyi-, királynéi-, kormányzói pecsétek.) /1–48. szám/ 48 db (Közülük 2 arany, 1 ólom/. (Az 1158–1524. közötti időszakból.)

II./ Pápai pecsétek. /49–51. szám/ 3 db (mind ólom) – valamennyi külföldi – (Az 1188–1465. közötti időszakból.)

III./ Bírói pecsétek. /52–86. szám/ 34 db (Az 1237–1527. közötti időszakból.)

IV./ Főpapi pecsétek. /87–106. szám/ 19 db – közülük 4 külföldi – (Az 1335–1510. közötti időszakból.)

V./ Kisebb egyházi személyek pecsétjei. /107–117. szám/ 10 db – közülük 1 külföldi – (Az 1365–1459. közötti időszakból.)

VI./ Káptalani és konventi pecsétek. /118–126. szám/ 8 db (Az 1332–1420. közötti időszakból.)

VII./ Városi pecsétek. /127–131. szám/ 4 db (Az 1299–1357. közötti időszakból.)

VIII./ Intézmények és méltóságviselők pecsétjei. /132–135. szám/ 4 db – közülük 3 külföldi – Közülük 2 ólom. (Az 1345–1522. közötti időszakból.)

IX./ Pecsétnyomók. /136–138. szám/ 3 db (A XIV–1462. közötti időszakból.)

A közölt darabok nagyon sokrétű megközelítésből használhatók fel, pl. heraldikai-, epigráfiai-, paleográfiai-, ikonográfiai-, inszigniológiai-, viselet- és fegyvertörténeti-, egyháztörténeti-, művészettörténeti stb. szempontokból.

Fontos hangsúlyozni, hogy lényegében ez az első olyan magyar nyelven kiadott könyv, ahol kvalitásos, viszonylag nagy méretű, színes fényképeken, nagyszámú történelmi pecsét tanulmányozható.

Pandula Attila

SPIRA GYÖRGY: *Vad tűzzel. Osiris Kiadó kiadása Bp., 2000. 628 oldal, 31 illusztrációval.*
ISBN 963 379 6768.

A jeles szerző 50 – 1989. után keletkezett – tanulmányát foglalták kötetbe. Ebből 7 ún. első közlés. A többi – esetenként valamilyen változatban – magyarul, illetve idegen nyelveken már napvilágot látott. Az anyag egy része korábban újságokban (így „Beszélő”, „Budapest”, „Kritika”, „Magyar Ifjúság”, „Múlt és Jövő”, „Népszava”, „Világosság”), más ré-

szek szakfolyóiratokban (így „Budapesti Könyvszemle”, „Századok”, „Történelmi Szemle” jelent meg).

A legkülönbözőbb 1848–1849-es vonatkozásokról, illetve esetenként a tárgykör utóéletéről olvashatunk a műben. Pl. „Kéjhölgyek a negyvennyolcas forradalom hónapjaiban.” (1996) 44–57./: „Egy hajdani fegyverszállítási botrány.” (1991) /137–143./

Az egyik tanulmány elolvasása mindenképpen ajánlandó olvasóinknak, tekintettel heraldikai témájára. „Az úgynevezett Kossuth-címerről.” (1990) /538–551./

A szerző Püspöki Nagy Péternek, 1989-ben, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságban, „A Kossuth-címer sohasem létezett, nem más puszta legendánál” címen elhangzott előadásával kapcsolatosan fogalmazta meg ellenvéleményét. Áttekinti az ún. korona nélküli kis címer előzményeit, változatait, s (természetesen) részletesen bemutatja annak 1848–1849-es történetét – több a tárgykört érintő – illusztráció kiegészítésével megtoldva.

Az egykori előadó, illetve a későbbi szerző is egyaránt tárgyalták a magyar államcímer (különösen) 1849. április 14. (trónfosztás utáni) változatait. („kosszorús”, „kardos”, „pennás”, „Kossuth-kalapos”). Kitértek azok használatára nyomtatványokon, egyenruházati-, szfragsztikai-, vexillológiai emlékeken egyaránt. Így pl. Spira György bemutatja a „Magyar külügyminiszter” pecsétjét 1849-ből, a korona nélküli címerrel, illetve utal arra, hogy hasonló (címeres) pecsétnyomokat használtak a Honvédség egyes tábornokai is.

Részletesebben szól ennek a címerváltozatnak 1848-ban használatos alakjairól. Az előzményeknél bemutat pl. (19. századi) sokszorosított grafikai anyagot („Magyarország Geniusza” – Aurora /1824/, mel- lén a címer korona nélküli variánsával), illetve numizmatikai példákat. Sőt ismerteti a legkorábbi olyan

pecséten megjelenő címet, amelyen a magyar állam- címer két alapmotívumát először ábrázolták egy pajzsban. (I. Ulászló – 1444.) Ez is korona nélküli ábrázolás.

A recensens megjegyzése ezzel kapcsolatban any- nyi, hogy – saját tapasztalatai alapján is – a tanul- mányban felvetett példákon túl is, nagy számban találkozott, különböző időpontokban készített kor- na nélküli államecímerváltozatokkal. Ezek „a magyar államcímer történetének fő áramlatába” be nem so- rolt címerek további kutatásokat, megfelelő ren- dszerre érdemesnek. Vizsgálatuknál – lényegében – a koronás címerrel párhuzamos használatuk figyelhe- tő meg.

Azonban mindezzel kapcsolatosan megemlítendő, mind ahogy azt Bertényi Iván (a szerző által is hivat- kozott) 1999-es, részletesebb tanulmányában („A ún. Kossuth-címer 1848/49-ben”) írja, az adott állam- címer-változat, korabeli „Kossuth-címerként” való következetes használata abszolút nem egyértelmű.

Ez az elnevezés, a második világháborút követően, az 1946-os köztársasági címer körüli tárgyalások, vi- ták során (az 1848-as centenáriumra való lázas ké- szülődés hangulatában) vált „Kossuth-címerré”. A modern időkben meghonosodó elnevezés pedig az 1956-os forradalom során vált általánosan népszerű- vé. 1956. felkelői nevezték így ezt a címerváltozatot.

Pandula Attila

MARIO KRAMP (kiadó) – ANETTE FUESING (szerk.):

Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos. (Katalog der Ausstellung in zwei Bänder).

I–II. Verlag Philipp von Zabern Mainz 2000.; Band I. – XXIX., 458 oldal,

174 színes- és 86 fekete-fehér illusztrációval; Band II. – 463. oldal /459–921./, 213 színes- és 170 fekete-fehér illusztrációval.

ISBN 3 8053 – 2617 – 3.

A Nagy Károly császárrá koronázása 1200. évfor- dulójára rendezett – nagyszabású – kiállítás kísérőkö- tete, illetve katalógusa.

A jeles évfordulón, az aacheni Városháza, az aache- ni Dómkinctár-, illetve Dóm történelmi falai között az aacheni Vereins Aachener Krönungsgeschichte írá- nyításával, számos közreműködővel pazar kiállítást rendeztek. Az európai összefogással, 2000. június 11. és október 3. között nyitvatartott kiállítás, az „év kiállít- ásának” számított. Európaszerte igyekeztek a tárgy- körre, s annak szélesebb összefüggéseire, utóéletére

stb. vonatkozóan is mindent felkutatni, bemutatni. A kiállítók között szerepeltek a budapesti Magyar Nem- zeti Múzeum, illetve a Szépművészeti Múzeum is. Sok anyag szerepelt Ausztriából, Belgiumból, Csehorszá- gból, Franciaországból, Olaszországból.

936. (I. Ottó) és 1531. (I. Ferdinánd) időszakában koronáztak német-római császárokat Aachenben.

A kötetben, különböző bevezetések, előszók, mu- tatók, jegyzékek mellett, egyes főbb témakörök köré csoportosítva jelennek meg a tanulmányok, ezeket – a kiállítás vonatkozó részének részletes, tárgyankénti

tudományos katalógusa követi. Összesen 65 tanulmány került publikálásra.

A kötetben szereplő főbb témacsoportok a következők: Bevezető rész; Korona és koronázás; Nagy Károly és Aachen, Renovatio Imperii és a beiktatási viszályok, Sacrum Imperium, a Stauferek Birodalma és I. Barbarossa Frigyes; Kettős választások, európai konfliktusok; Bajor Lajos és IV. Károly. A XIV. század; A Habsburgok Aachenben; Tradíció és örökség; Királygilkosság és császárkultusz. Francia forradalom és Napoleon; A nacionalizmus kora; Függetlenség.

A nagyszámú, igen érdekes anyag a legkülönbözőbb történelmi segédtudományi területeket (illetve rokon ágazatokat), illetve más tudományterületeket érint. Így inszigniológia, történelmi ikonográfia, numizmatika, diplomatika, szfragisztika, genealógia, heraldika, vexillológia, viselettörténet, fegyvertörténet, művészettörténet, könyvtörténet, stb.

A tanulmányok sokszínűségét érzékeltetve, kiemelnek néhányat: Kramp, Mario „Koronázások és királyok Nagy Károlyt követően.” /2–28./; Werner, Ferdinand Karl „Charlemagne – Nagy Károly egy francia–német hagyomány.” /25–33./; Müller, Silvinus „Aacheni koronázások” /49–58./; Mikenberg, Georg „Az aacheni dómkincs és az ún. koronázási ajándékok.” /59–68./; Miltzer, Klaus „A kölni érsekek és a német királyok koronázása.” /122–130./; Dierkens, Alain „Koronázás, felkenés és uralkodói hatalom a karoling államban és az azt követő államokban.” /131–139./; Fillitz, Hermann „A birodalmi jelvények.” /141–149./; Petersohn, Jürgen „A birodalmi jelvények a koronázási gyakorlatban és uralkodói ceremóniák a középkorban.” /151–160./; Schieffer, Rudolf „Az európai világ 800 körül: Bizánc – Róma – iszlám és a római császárkoronázás.” /185–193./; Schütte, Sven „Az aacheni trón.” /213–222./; Fried, Johannes „Az Ottók politikája a koronázási ordók tükrében.” /252–264./; Nilgen, Ursula „A Staufer-időszak uralkodóképe és uralkodói genealógiája.” /357–367./; Schenkluhn, Wolfgang „A királyság monumentális reprezentációja Franciaország és Németországban.” /369–378./; Groten, Manfred „Richard von Cornwall /1257–1272/.” /433–439./; Marksches, Alexander „IV. Lajos, a bajor /1314–1347/, korona és koronázások.” /469–476./; Kavka, František „IV. Károly /1349–1378/ és Aachen.” /477–484./; Fajt, Jiří „IV. Károly – Uralkodó Prága és Aachen között.” /489–500./; Rotthoff-Kraus, Claudia „A római–német királyok koronázási díszbédői.” /573–582./; Holländer, Hans „Emlékezet és reprezentáció a koraujkorban.” /583–591./; Duchhart, Heinz „Koronázások Aachenen kívül: A Habsburgok 1806-ig.” /636–

642./; Gundermann, Iselin „Via Regia – Poroszország útja a koronához.” /643–648./; Leniaud, Jean Michel „A francia királyok második halála, vagy a damnatio memoriae.” /690–698./; Kraus, R. Thomas „Napoleon – Aachen – Nagy Károly – Vizsgálódások a napoleoni uralmi legitimitáció körül.” /699–707./; Cortjaens, Wolfgang „Franz Bock kanonok és a „Kleinodien des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation” /1864/.” /765–773./; Bringmann, Michael „Az Új Német Birodalom és a császári korona – realitás és mitosz.” /795–808./; Thamer, Hans-Ulrich „Középkori birodalmi és királyi hagyományok a nemzetiszocialista-időszak történelemképében.” /829–837./.

A mű igen sokrétű megközelítésben foglalkozik középkori – s esetenként későbbi – császári-, uralkodói koronákkal, jelvényekkel, jelvényegyüttesekkel, a koronázási szertartásokkal, ezek jog- és egyháztörténeti vonatkozásaival.

A kötetben nagy számban közölnek igen jó minőségű fényképeket a témakörrel kapcsolatos anyagokról. Az egyébként csak nagyon szűrtan fellelhető matéria, így egybegyűjtve igen szemléletesé teszi a kötetben írtakat.

Megjegyzendő, hogy a kötetben (természetesen ezt külön megjelölve), nagyobb számban szerepelnek – különleges eredeti darabok helyett – ún. nemesmásolatok (pl. az aacheni Városházán látható sorozat a német-római inszigniákról, illetve a wuppertáli, Abeler Korona- és inszigniagyűjtemény másolataiból).

E mellett több, igen érdekes, eredeti koronát, inszigniát, illetve koronázásnál használt tárgyat mutat be a kötet. Pl. III. Henrik halotti inszigniái (1056 után) – Speyer; Cornwalli Richard jogára (1220 körül) – Aachen; Přemysl Ottokár halotti inszigniái (†1278) – Prága; gótikus koronarészlet (13. sz.), – Párizs, I. Rudolf ausztriai és stájer herceg halotti inszigniái (1307) – Prága; V. Károly (francia) király jogára (1380 előtt) – Párizs; Luxemburgi Zsigmond halotti inszigniái (1437) – Budapest; Yorki Margit koronája (1461) – Aachen; ún. Nagy Károly jogar (15. sz. vége) – Berlin; választófejedelmi kard (15. sz.) – Köln; cseh koronázási ornátus (16–17. sz.) – Prága.

Végezetül nem érdektelen utalni a kötetben közölt rendkívül sokrétű anyag esetleges magyar vonatkozásaira, párhuzamaira. Pontosabban arra, hogy a kötet elolvasása után, esetleg a magyar koronázási inszigniák, a koronázási szertartás, s más kapcsolódó kérdések is (helyenként) újragondolhatóak lehetnének.

Pandula Attila

THOMAS W. BREYETTE – ROGER JAMES BENDER: *Tank Killers. History of The Tank Destruction Badge. R. James Bender Publishing kiadása San Jose 2000. 144 oldal, igen gazdag (kisebb részt színes) illusztrációval.*
ISBN No. 0-912138-83-1.

A kötethez Spranz Bodo (egykori százados) a Német Vaskereszt lovagkeresztje tölgyfalombbal, illetve 4 Harckocsimegsemmisítő Jelvény tulajdonosa írt előszót.

1942. március 9-én alapították a német Harckocsimegsemmisítő Jelvényt. (Panzervernichtungsabzeichen). Olyan katonák kaphatták meg, akik 1941. június 20. után – rendkívül veszélyes feladatként – ún. közelharcos fegyverekkel, illetve eszközökkel semmisítették meg, vagy tettek harcképtelenné ellenséges harckocsit. A sajátos, karpaszományon elhelyezett ezüstsínű harckocsijelvény járt egy ellenséges harckocsi elpusztításáért. Aranyszínű jelvényt öt ellenséges harckocsi kilövéséért adományoztak.

A történelmi előzmények – I. világháborús harcokcsielhárítás – áttekintése /6–9./ után a szerzők ismertetik a Harckocsimegsemmisítő Jelvény történetét /12–15./.

Részletes bemutatást kap a jelvény (alakváltozataival egyetemben) /16–21./, annak hímezett változata /22–23./, tábori körülmények között készített szükségpéldányai /24–25./, a hamisítványok, másolatok /26–28./, illetve az 1957-től kezdődően a Német Szövetségi Köztársaságban viselhető variánsok /33–35./.

A kötetben szerepelnek a különböző jelvényviselési módok, lehetőségek /29–32./.

Részletesen bemutatják a Harckocsimegsemmisítő Jelvény adományozási okmányait, változatok témakörét, /36–42./, illetve az adományozásoknak a katonák zsoldkönyvébe, katonakönyvébe való bevezetésének gyakorlatát /43–46./.

Röviden kitérnek – a háború legvégén – a Haditengerészet tagjainak /47–49./, illetve a Hitler Jugend tagjainak /50–52./ történő adományozásokra is.

A kötet gerincét 74 életrajz alkotja. Ez a Harckocsimegsemmisítő Jelvény jellegzetes tulajdonosairól szól. Az I jelvényt elnyert Ludwigh Barht Stabsfeldwebeltől, a 21 harckocsimegsemmisítésért jutalmazott Günther Viezenz főhadnagyig.

A jelvény tulajdonosai között nagyobb számban szerepelnek tisztések, tiszthelyettesek, tisztjelöltek, illetve alacsonyabb rendfokozatú tiszték, akiknek módjuk, és lehetőségük volt – közelharcban – a Jelvény megszerzésére. Hans Siegler vadásztól (3 kilövés) Ernst-Günther czedesig (aki a háború utolsó

napján vezérőrnagyként halt meg sebesüléseibe) (1 kilövés) terjed „a rendfokozati skála”.

Megjegyzendő, hogy a feldolgozott jelvény tulajdonosai között nagy számban voltak más magas, akár a legmagasabb katonai elismerések birtokosai is. Pl. Joachim Peiper, SS-Standartenführer (1 kilövés) megkapta a Német Vaskereszt lovagkeresztjét tölgyfalombokkal és kardokkal, Christian Gottlieb Braun tisztjelölt (4 kilövés) a Vaskereszt lovagkeresztje tölgyfalombokkal, továbbá Friedrich Anding főhadnagy (18 kilövés) a Vaskereszt lovagkeresztjét birtokolta. Az Arany Német Kereszt tulajdonosa volt pl. Hans Georg Borck főhadnagy (4 kilövés).

A váltakozó részletességű életrajzokban leírják a Harckocsimegsemmisítő Jelvény elnyerését lehetővé tevő hőstettet. Az adott személy katonai tevékenységével kapcsolatos legfontosabb adatokat – így rendfokozat, beosztás, további kitüntetései – lehetőleg adományozási időpontokkal, stb.

A szerzők végül bemutatják az adott korban, a német oldalon használt harcokcsielhárítási fegyvereket, eszközöket, módszereket. /112–143./ Az anyagot, rövidebb bibliográfia zárja. /144./

A kötetben a közölt személyi életrajzok kapcsán majdnem mindenkiről nagy számú, minőségi, nagyjából korabeli illusztráció került közlésre. Az illusztrációkon tanulmányozni lehet, a Jelvény, sajátos viselési gyakorlatát. De találhatóak a kötetben páncél-elhárítási felvételek is. Az adott jelvényekről, azok elő- és hátlapjáról, felerősítéséről stb. minőségi képanyag került bemutatásra.

A kötet jellegzetes „Bender minőségben” került kiadásra. Ez több évtized alatt – nemzetközi összehasonlításban is – megszokott, vezető szint a hadtörténelem – különösképpen a XX. századi hadtörténelem – történelmi segédtudományi vonatkozású (pl. falerisztikai, egyenruhatörténeti, inszigniológiai) szakirodalmában.

Az ismertett mű, egy – sajátos –, rövid ideig adományozott kitüntetés, mintaszerű feldolgozása.

Pandula Attila

MAKAI ÁGNES: „Hű vitézségért...” Osiris Kiadó. Budapest. 2001. 224. illusztráció.

A gyéren megjelenő magyar falerisztikai szakirodalom minden tekintetben kiemelkedő alkotása a magyar és nemzetközi tekintetben egyaránt méltán elismert szerző, Makai Ágnes „Hű vitézségért...” című könyve, amelyet „Az 1848–1849-es magyar szabadságharc hőseinek emlékére” írt.

A kilenc fejezetből álló könyv minden olyan adatot tartalmaz a szabadságharc kitüntetéseiről és kitüntetettjeiről, amely a több évtizede folyó kutatás során vált ismertté, sőt újabb érdekességekkel is szolgál.

Nem tudom, hogy jelenik-e meg újabb falerisztikai kiadvány a 2001-es millenniumi évben, de ha igen, akkor is bátran állíthatom, hogy az Osiris Kiadó által megjelentetett könyv méltó a magyar történelem ezen embert próbáló nagy eseményéhez, és annak nagy becsben tartott relikviáihoz az ideiglenes érdemrendekhez. E könyv egyben összegzése az 1848–49-es magyar szabadságharc falerisztikai anyagát több mint két évtizede kutató szerző munkásságának, Makai Ágnesnek a Magyar Hadtörténeti Múzeum ny. igazgató-helyettesének.

Az első fejezet a magyar katonai kitüntetések terveiről, Mészáros Lázár hadügyminiszter ilyen irányú kezdeményezéseiről, majd az 1849 tavaszán megvalósult ideiglenes érdemrendekről szól.

A következő részben olvashatjuk az ideiglenes érdemrendek alapszabályát és az első adományozását, majd tudósít „a katonai érdemjelekkel feldíszített egyének” vitézségéről, melyért megkapták e kivitelükben szerény, de becsében jelentős relikviákat. Végül e fejezet a kitüntetések gyártásával ismerteti meg az olvasót, bemutatva benne a Jósika Miklós szerepét, megemlítve a Laky nevű ötvöst, akinek debreceni műhelyében készült a kitüntetések többsége, kivéve a III. osztály különböző változatainak egyes darabjait.

Vannak e dicső napoknak olyan falerisztikai emlékei is, amelyekről keveset tudunk. Ilyen a Szenttamási Emlékérem, melyből maradtak fenn példányok, és ilyen a perlaszi ütközet (1848. szeptember 2.) emlékeresztje, amelyet csak Woroniecki Micislaw, a halálra ítélt és kivégzett lengyel herceg, szabadsághős, haditörvényszék előtt tett vallomásának jegyzőkönyvéből ismerünk, melyet Palóczy Edgár publikált először. Említhetnénk itt, a csak terv szintjén fennmaradt Erdélyi Hadsereg Kitüntető Jelvényének tervét, amely a Magyar Országos Levéltárban található, vagy

a csak Vécsey Károlynak adományozott, egyetlen példányban fennmaradt Általános (Hadi-Polgári) érdemrendet. A könyv harmadik fejezete részletesen tárgyalja a felsorolt emlékeket.

A negyedik fejezetben Titokzatos aranykeresztek címszó alatt a szabadságharc kitüntetéseinek utóéletét ismerteti a szerző. Az 1860-es évek elején, többnyire külföldön készített, s talán amiatt sokszor durva helyesírási hibával a feliratában, kitüntetések veszi számba. E falerisztikai és történelmi érdekességet képviselő relikviák Kossuth Lajos leírása alapján készültek, s az eredeti érdemrendek tervei szerint kerültek megvalósításra.

Az ötödik fejezet adattár, amely tartalmazza az érdemrenddel kitüntetett személyek és alakulatok jegyzékét több történész eddigi kutatásaira építve, de megtalálhatjuk itt a kitüntetésre felterjesztettek listáját is, akik minden bizonnyal a fegyverletétel miatt nem kapták meg kitüntetésüket. Itt az adattárban olvashatjuk a Magyar Katonai Érdemrend közgyűjteményekben őrzött példányainak jegyzékét is. A szerző 83 jelvényt sorol fel, amely a közgyűjteményekben megtalálható, de megjegyzi, hogy tudomása szerint a sepsiszentgyörgyi Városi Múzeum (Románia) és a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum (Románia) gyűjteményében e relikviák további példányait őrzik.

A következő fejezet Források címszó alatt az irodalomjegyzéket tartalmazza, amely ugyan lényegretörő, de néhány munka még talán megérdemelte volna, hogy felkerüljön a listára.

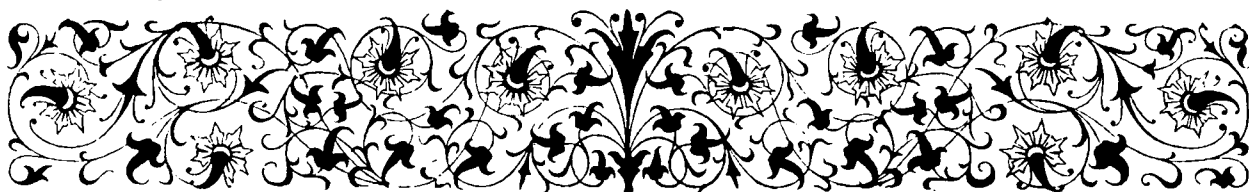
A Mutatók című fejezet életrajzi adatokat tartalmaz, de a csaták és ütközetek is szerepelnek abc sorrendben, majd névmutató zárja a sort.

A nyolcadik fejezet angol és német nyelvű összefoglalót tartalmaz, amely lehetővé teszi a könyv nemzetközi szinten való megjelenését is.

A képmelléklet a kilencedik, utolsó fejezetbe került. Huszonkét színes és fekete-fehér kép egészíti ki a könyvet és teszi teljessé. A kitüntetések fényképein túl adományozási okiratok és a kitüntetések viselő, a szabadságharcban jelentős szerepet játszó személyek is helyet kaptak.

A könyv a Historia Militaris sorozat 2. darabjaként látott napvilágot, mely valószínű, hogy meghatározta a könyv borítójának anyagát, mert e minden tekintetben értékes könyvet más (nem puha fedéllel) borítóval is el tudtam volna képzelni, ízléses kivitele ellenére.

Hadobás Pál



HÍREK, TUDÓSÍTÁSOK

Megjelent

BERTÉNYI IVÁN szerkesztésében

A történelem segédtudományai.

A történettudomány kézikönyve. I.

Budapest, 2001. 320,

ISBN 963 389 145 0, ISSN 1218-9855

A kiadvány címében jelzi, hogy egy sorozat első kötetét vehetjük a kezükbe. A Magyar Történelmi Társulatnál 1920-ban körvonalazódott egy olyan kiadványsorozat terve, amelynek első kötete a történettudomány elméletét és forrásait, a második a történet segédtudományait, a harmadik a magyar történelem rész tudományait tárgyalta volna. A tervezet munka eredeti formájában nem valósult meg, mindössze egy-egy fejezet jelent önálló füzetekben. A jelen kiadvány módosított koncepció alapján, szintén három kötetre tervezett. A második kötet az iratok őrzésével foglalkozó társtudományokat, a harmadik a történelem rokontudományait kívánja ismertetni. A

kiadvány az azonos címen 1998-ben megjelent munka újra szerkesztett változata.

SZLUHA MÁRTON:

Bács-Bodrog vármegye nemes családjai.

Heraldika Kiadó, Budapest, 2002., 460,

ISBN 963 85645 7 1.

6 színes táblával, fekete-fehér szövegközi képekkel és genealógiai táblákkal.

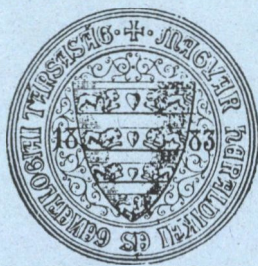
A szerző e tárgykörben harmadikként megjelent kötetében (korábbi művek: *BALOGH GYULA-SZLUHA MÁRTON: Vas vármegye nemes családjai. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.; SZLUHA MÁRTON: Liptó vármegye nemes családjai. Heraldika Kiadó, Budapest, 2000.*) ismét jelentős mennyiségű genealógiai táblával egészítette ki a korábban megjelent, azonos tematikájú szakkönyvet, jelentős forrásbázist biztosítva ezzel a család és társadalomtörténészek részére.

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL,
SOÓS ISTVÁN



HETVENÖTÖDIK KÖTET
2002/3–4. füzet

BUDAPEST

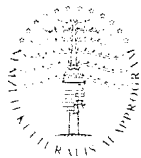
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMII

E számunk szerzői

Alexy, Zdenko G., Slovanská genealogicko– spoločnosť heraldicko, alelnök (Pozsony/Bratislava)
Berényi László, ny. igazgató (Kismarton)
Gerics József, dr. egy. tanár, ELTE BTK
Graus, Igor, ŠOKA (Állami Kerületi Levéltár) igazgató (Besztercebánya / Banská Bystrica)
Kovács Ágnes, egy. docens (Debrecen)
Körmendi Tamás, Phd ösztöndíjas, ELTE BTK
Nagybákay Antal Zelmós, ny. kutató
Négyessy András, dr., bíró, Kecskemét
Négyessy dr. Bodó Marianna, dr., ügyész, Kecskemét
Négyessy László, dr., főügyészségi tanácsos, ügyvéd, Kecskemét
Nyulásziné Straub Éva, dr., levéltáros, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főttkára
Rainer Pál, régész–múzeológus (Veszprém)
Skornyákné Török Mária, középiskolai tanár, Miskolc

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült



TURUL

LXXV. évfolyam

2002/3-4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Gerics József: Adatok a magyarországi rendiség történetéhez.....	65
Nagybákay Antal Zelmós: A szovátai Hajdú család rövid története és leszármazása	71
Alexy, Zdenko G.: Gemeindecymbole in der Slowakei	87
Graus, Igor: Zur ältesten Gestalt des Wappens von Neusohl(Besztercebánya / Banksa Bystrica)	92
Berényi László: Egy történelmi hétvége	98

2. Kisebb rovatok

Konferencia

Beszámoló a XXV. Genealógiai és heraldikai világkongresszusról. (Körmendi Tamás).....	106
Kérdés	109
Rácz István (1929–2002) (Kovács Ágnes).....	110
Nagybákay Péter (1921–2002) (N. A.)	112

Könyv-, CD-ROM ismertetés

Gózszy Zoltán–Gózszy Gáborné: A Somogyi Levéltár üvegablakai. (ism.: Pandula Attila)	113
Kollega Tarsoly István szerk.: Magyar könyvek – magyar századok. (ism.: Pandula Attila)	114
A makfalvi Dósa nemzetség járszági ágának válogatott levelezése és fontosabb iratai. (Összgyűjtötte Muhoray György). (ism.: Rainer Pál)	114
Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. (ism.: Pandula Attila)	115
Rainer Egger–Peter Jung–Robert Rill: Unter Österreichs Fahnen. (Katalog zur Ausstellung „200 Jahre Kriegsarchiv“ vom 18. Oktober 2001. bis 28. Februar 2002.) Militärgeschichtliche Kostbarkeiten aus sechs Jahrhunderten. (ism.: Pandula Attila).....	117
Alena Kredatushová: Probstnerovci z Novej L'ubovne e Jakubien. (ism.: Pandula Attila)	117
Bessenyei József: Lettere di principi – Litterae principum ad papam (1518–1578) – Fejedelmi levelek a pápának (1518-1578). (ism.: Skornyákné Török Mária).....	118
Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. (ism.: Négyessyné Bodó Marianna).....	119
Szabó Tamás: Kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák. (ism.: Négyessy András)	120
Szabó Tamás: Újabb kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák. (ism.: Négyessy László)	121
Erdős Ferenc–Kelemen Krisztián–Vitek Gábor: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. (ism.: Rainer Pál).....	123
Zednko Ďuriska: Paulinyovci s sloneskij kultúre. (ism.: Pandula Attila)	124
Julia Hautová–Ladislav Vrtel (kiadó), Julia Hautová–Milan Šišmš (szerk.): Občianska heraldika. (ism.: Pandula Attila).....	124
Siebmacher Wappenbuch – Nagy címerkönyv CD-ROM – Arcanum 2002. (ism.: Nyulásziné Straub Éva)	125
Turul – a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883-1900. CD-ROM – Arcanum 2002. (ism.: Nyulásziné Straub Éva).....	126

Hazai és nemzetközi hírek

A Magyar Heraldikai és Genealógiai társaság 2002. Őszi félév előadásai	126
Előfizetési felhívás.....	109
Zusammenfassung 2002/1–2	127
Zusammenfassung/Összefoglaló 2002/3–4	128



ADATOK A MAGYARORSZÁGI RENDISÉG TÖRTÉNETÉHEZ

Fontos terminusa volt a középkori hazai jogéletnek a „membrum regni” és a „pars regni”. A következőkben jelentésüket és alkalmazásukat szeretnénk legalább részben megvilágítani, és középkori rendi gyűléseink történetének pontosabb megértését elősegíteni.

A „pars regni” (ország része) kifejezéssel sokat mondó összefüggésben az 1298. évi törvény 21. cikke ismertet meg. Eszerint „ha az ország valamelyik részét a király akármilyen jogon vagy címen elidegenítette, a király úr tartozik azt a királyi jogra visszaszerezni, hogy Magyarország, mint valamely egész jog, részének sértetlenségét élvezhesse... (Et si aliqua pars regni quocunque titulo vel colore per quemcunque regum alienata extitisset, tencatur revocare et idem Dominus Rex ad jus regium, ut regnum Hungariae quasi quoddam jus totum suarum possit partium integritate gaudere...)”. A törvény ama megfogalmazásának értelmét, hogy Magyarország *egész jog (jus totum)*, III. András koronázási esküjének szóhasználata világítja meg. Ebben egy kortársi szemtanú német nyelvű feljegyzése szerint András arra is megesküdtött, hogy „mindig gyarapítja a magyar jogot (ungrischez reht)”, és „hogy ami a Boldogságos Szűz birtoka, vagyis Magyarországból ami idegen kézre, német fejedelmekhez került (daz unser frouwen eigen. daz ist Ungerlant, waer ze fremder hant an Tiutsche furs-ten komen), visszaszerzi és visszaállítja régi jogába”. Ebben az esküben tehát a „magyar jog gyarapításáról” és Magyarországnak, mint Mária tulajdonának, birtokának a régi jogáról van szó. Magyarországot, mint Mária hereditas-át, örökségét – Szent István Pannoniát a Szent Szűz tulajdonává tevő cselekményének megörökítése alapján – már 1080 tájban említi István Nagyobb Legendája, s ez azóta töretlenül élt a középkori magyar hagyományban. István személyes

hitbuzgalmát és egyéni Mária-tiszteletét messze meghaladó tett volt ez, sok évszázadra ható jogi következményekkel. Az ősi, 11. századi tradícióból a 13. századi római jogi műveltségű hazai főpapság vonta le a római és kánoni jog alapján adódó konzekvenciát, vagyis azt, hogy Magyarország „teljes jog (jus totum)”, vagy ami ennek szinonimája: „javak összessége (universitas bonorum)”.

A római jog terminológiájával Magyarország Mária hereditas-aként volt *jus totum*-nak minősíthető, mert a római jog szóhasználata szerint a hereditas „nem más, mint abban az egész jogban való utódlás (successio in universum jus), amely az elhunyté volt” (Dig. 50, 17, 62), vagy két más római forráshelyet idézve: „A javaknak, miként a hagyatéknek az elnevezése (bonorum appellatio, sicut hereditatis) bizonyos összességet, valamint utódlási jogot (universitatem quandam ac jus successionis), nem pedig egyes dolgokat (et non singulares res) jelent” (Dig. 50, 16, 208), vagy a jogsérelem helyrehozásáról szóló interdictum „a javak összességére (ad universitatem bonorum) és nem egyes dolgokra vonatkozik”. (Dig. 43, 2, 1).

A bemutatott szóhasználat Magyarországot, mint materiális-földrajzi értelemben vett javak összességét jelöli,¹ amely részeinek sértetlenségét élvezzi.

Egészen különös értelemben használja a kifejezést annak a glosszának a prológusa, amelyet Marino da Caramanico készített a 13–14. század fordulóján körül a szicíliai Constitutiones-hez. Eszerint az egész ottani királyság olyan *universitas*-t alkot, „amely a neki alárendelt városokból, várakból és falvakból” áll. A meghatározás a lakosságot egy szóval sem említi. A glossza szerint azoknak a római jogi előírásoknak az értelmében, amelyek valamely hagyaték egészének vagy *universitas bonorum*-nak a helyzetét szabályozzák, a szicíliai állam főhűbérurának, a pápának a jo-

gai az *universitas*-ra, mint egészre vonatkoznak, de nem annak egyes alkotóelemeire. Fölöttük ui. a király megtartja a „teljes és sértetlen tulajdont és birtoklást (totum et integrum dominium et possessio)”.²

1298. július 28-án addig ismeretlen hang szólal meg egy magyarországi oklevélben: 11 név szerint felsorolt érsek és püspök és 24 név szerint felsorolt nagyúr, valamint *universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Comanorum* előadja, hogy Morosini Albertino hervadhatatlan érdemeket szerzett az egész *regnum* érdekében András úr felnevelésével, megérdemli tehát, hogy az ország részéről (ex parte regni) legalább valamelyes hálát és viszonzást tapasztaljon. Ezért „Albertino urat ... és általa minden leszármazottját felvesszük universitas-unk közösségébe (nostrae universitatis coetui aggregare), s mint oda felvettek, együtt élvezzék a nemességnek azt a kiváltságát, amelyet Magyarország minden bárója és nemese régtől fogva szokott élvezni (et aggregatos congruere nobilitatis privilegio, quo universi barones et nobiles regni Ongarie consueverunt ab antiquo gratulari)”.³

Ebben az oklevélben *testületként* cselekszik és szóval meg az ország minden nemesének *universitas*-a, s nyilvánítja ki: az ország minden bárója és nemese régtől fogva élvezzi a nemesség kiváltságát. Itt először mondják ki ennek a kiváltságnak az együttes, közös élvezetét, s itt találkozunk az országos nemesi *universitas* első önálló ténykedésével. Itt tehát a *regnum* és az *universitas* nem materiális-földrajzi fogalomként, hanem *emberi kollektíva* jelentésben fordul elő és cselekszik.

Figyelemre méltó annak az appellációnak a szóhasználatát, amelyben a váradi püspök prokurátorként fordul a pápához 1299-ben Gergely esztergomi választott érsekkel szemben.

Az appellációt a váradelőkönként konvent és prépostja foglalta közhitelű oklevélbe. Ebben azoknak a megnevezése, akiknek prokurátoraként a váradi püspök eljár, a következő változatokban fordul elő, Imre püspök, „András ... királynak, János kalocsai érsek úrnak és káptalanának, az esztergomi és kalocsai két érseki tartomány minden más püspökének és székeskáptalanának, Magyarország báróinak és nemeseinek (Baronum atque Nobilium Regni Hungariae) megbízásából és nevében készített appellációt tett közzé”, írja az oklevél.

Az appellációban Imre püspök a fentebb felsoroltak prokurátorának írja, illetve mondja magát, meg-

bízóinak megnevezésénél annyi a változtatás, hogy „egész Magyarország minden bárója és összes nemese (Baronum omnium ac universorum Nobilium totius Regni Hungariae)” áll.

A szövegben ez a formula ismétlődik a fentebbi-vel váltakozva. Megemlítendő, hogy az oklevél szerint a „főpapok (praelati) ... a királlyal és az országlakosokkal tanácsot tartva (comunicato consilio cum Rege et Regnicolis)” küldtek követeket Gergelyhez, a választott esztergomi érsekhez.

Eljárásával Gergely súlyos sérelmeket követett el a „király, az összes főpap és káptalana, minden báró és országlakos (Regem, Praelatos universos et capitula eorundem, necnon omnes Barones et Regnicolas)” ellen. Ezért a prokurátor „András urat, Magyarország királyát, a főpapokat és az előbb mondott káptalanokat, a bárókat és az egész országot (barones necnon totum regnum)” a pápa különleges apostoli védelme alá helyezi.⁴

Az oklevélben a *regnum* emberi kollektívaként tűnik fel, amelynek egyes csoportjait: főpapokat, bárókat, nemeseket, országlakosokat különböztetik meg. Az oklevél egyik helyén a *regnum*-ot szűkebb jelentésben a főpapokon és bárókon kívüli nemességre vonatkoztatva használja, egy másik helyen *országlakosoknak* (regnicolae) nevezi a nemességet.

A vizsgálandó másik kifejezés, az *ország tagja* (membrum regni) érdekes összefüggésben tűnik fel egy pápai oklevélben 1219-ben. A pápa ez alkalommal az esztergomi és a kalocsai érseket nevezte „az ország fő tagjainak (principalia membra)”.⁵ 1318-ban Károly király a főpapokkal és bárókkal elhatározott országgyűlésre hív parancsával „mindenkit és egyeseiket, aki országunk tagjának tartja magát (omnes et singulos, qui se Regni nostri membra existimant)”.⁶

Az „ország tagja” és az „ország része” földrajzi értelmű, egyidejű használatának jó példáját adják Raguza levelei az 1450-es évekből, szinonimákat is mutatva bc. 1450-ben azt kéri Hunyadi János kormányzótól: a törökkel kötendő békébe „... méltóztassék ... minket és városunkat joghatóságával és tartozékaival Magyarország fő tagjaként különlegesen beleértetni és belefoglaltatni ... ezt a várost, amely azon a területen egyetlen tagja annak az országnak”.⁷ 1454-ben azt nyilvánítja ki a városállam: „ez a város összes tartozékaival a békés megegyezés jótéteményét igyekszik elérni és élvezni, mint Magyarország többi tagjai, városai, földjei és helyei fogják tenni (come faranno li altri membri, città, tenute e luogi del ditto regno de Ungaria)”.⁸

A terminológia szempontjából különösen érdekes a „tagjai, városai, földjei és helyei” egy sorba állítása. Ebben az összefüggésben is rendkívül figyelemreméltó Raguza meghívása a királyi tanácsba, azaz hogy 1455-ben, „amikor László őfelsége rendelkezésére ... Magyarország előkelői Budára készültek összegyűlni annak megtárgyalására és elintézésére, ami az ország boldogulásával és a törökkel kapcsolatos, mi szintén, mint az ország tagja (membrum regni), a szokás alapján a királyi felségtől és az előkelőktől (ab ... proceribus requisiti) megkerestetvén, követet küldtünk”.⁹

Az „ország tagja” és az „ország része” kifejezés egyidejűleg alkalmazott, kettős értelme érdekesen tűnik elénk II. Ulászlónak Sopront 1505-ben országgyűlésre hívó okleveléből. A gyűlésre eszerint „az ország minden főpap és báró ura, többi előkelője meg nemese, de a szent koronának alávetett minden tagból és összes részből követek és szószólók teljes felhatalmazással tartoznak összejönni (universi domini prelati et barones, ceterique proceres et nobiles, sed et de quolibet membro et de quibuslibet partibus sacre corone subiectis nuncii et oratores cum plena facultate convenire debeant...). Mivel ti ennek az országnak a tagjából valók vagytok (Cum igitur vos de membro huius regni sitis), s annak java és megtartása azonos módon érint titeket és országunk más lakosait, azt akarjuk ... hogy ti szintén legyetek kötelesek magatok közül néhány tekintélyeset egyhangú szavazattal kiválasztani, s őket Szent Mihály ünnepének mondott napjára ide hozzánk teljes megbízástokkal és felhatalmazástokkal (cum plena vestra facultate et auctoritate) minden esetre elküldeni, mert ahogyan elvégeztetett és eldöntetett, úgy akarjuk mi is mindenképpen, hogy ti is, miként többi libera civitasunk, amelyhez szintén írtunk, küldjétek el az országgyűlésre követeiteket és polgártársaitokat (nuncios et concives vestros ad dietam), hogy minden regnicolánk közös tanácsával és megfontolásával azt, ami ennek az országnak és mindnyájatoknak üdvösebbnek és javára valóbbnak tűnik, idejében megtárgyalhassuk, lefolytathassuk és el is határozhassuk (quo communi omnium regnicolarum nostrorum consilio et deliberacione id, quod salutaris utilisque huic regno vobisque omnibus visum fuerit, in tempore deliberare et peragere et eciam concludere valeamus).”¹⁰

A 13. századi és Károly-kori szókészletet alkalmazva, a 15. századi szövegek főpapokat, bárókat és nemeseket, mint egyedeket neveztek meglehetősen gyakorisággal az „ország tagjainak”, sőt jóval későbbi gyakorlat bevezetőjeként 1441-ben a Cilleieket „Ma-

gyarország koronája igaz és törvényes tagjainak (veris atque legitimis membris corone regni Hungarie)”¹¹ írják.

Figyelembe véve az „ország tagja” kifejezés használatát, alkalmazásánál aszerint kell különbséget tenni: fizikai személyre vonatkozik-e vagy sem. Ha *nem* (mint pl. Raguza szóhasználatában, vagy a Sopronnak küldött 1505. évi meghívóban), akkor a *regnum* területi jelentéséhez kapcsolódik, és hasonló jelentése van, mint a *pars*-nak, vagyis a *terület* értelmű ország testének tagját, részét fejezi ki.

A fizikai személyekre alkalmazott „membrum regni” főpapot, bárót és nemeset jelöl, mint egyedet. Őket a király az 1505. évi országgyűlésre is személyenként, mint összesség egyedeit hívta meg, akár fejenként jelentek meg, tömegesen, akár képviselőik útján.

Róluk írja meg Werbőczy, hogy a „nép (populus) neve és elnevezése alatt egyedül a főpap és báró urakat és egyéb mágnásokat, s a többi nemeseket kell érteni, de nem a nem-nemeseket (ignobiles)” (II. rész, 4. cím).¹²

Előadása szerint a magyarok „minekutána a katolikus hitre tértek és magoknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak mind bármely birtok adományozásának és minden bírászkodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással az ország szent koronájának ... joghatóságára, és következésképpen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át. És így ettől fogva a királyok a törvényeket a nép összehívása és megkérdezése mellett kezdték alkotni, amint ez napjainkban is történni szokott.

A fejedelem mindazonáltal egyedül a maga akaratából és önkényesen ... az egész magyar nép régi szabadságának ártalmára semmit nem rendelhet, hanem össze kell hívnia és megkérdeznie a népet: ha vajon neki az ilyen törvények tetszenek-e, vagy sem?, s kik ha igennel felelnek, azontúl az ilyen végzéseket ... törvényekül tartjuk meg.

Többnyire pedig közös megegyezéssel maga a nép is elhatároz valamit, amit a közjóra hasznosnak ítél, és írásban terjeszti a fejedelem elé, kérvén, hogy erre nézve neki törvényt adjon, és ha maga a fejedelem az ilyen végzéseket elfogadja és helyben hagyja, akkor az törvényerőre emelkedik, s azonnal törvénynek kell tekintenünk. Mégis mindezeket nem a nép, hanem a fejedelem statutumainak mondjuk, azért, mert ha a fejedelem beleegyezése és megerősítése mindkét esetben azokhoz nem járul, eme rendeleteknek semmi ereje nem leszen.” (II. rész, 3. cím).

Az itt a törvényhozásról előadtak nem Werbőczy leleménye, s nem is egyszerűen az ő korának jogalkotási gyakorlatát rögzíti. Mindez sok évtizedes, sőt több évszázados történeti előzményekre tekint vissza.

Az 1298. évi országgyűlésen a királytól és a báróktól kapott előzetes felhatalmazás alapján a püspöki kar a nemességgel „statutumokat” alkotott, amelyeket a megerősítés jeléül a király, a bárók és a püspöki kar pecsétjei emeltek törvénné.¹³

Az 1397. szeptember 29-ére Temesvárra összehívott országgyűlés törvénye szerint Zsigmond azt foglalta oklevelébe, amit a megjelent főpapok, bárók és nemesek „egymás közt eldöntöttek és határoztak (inter se duxerunt disponendum et ordinandum)”.¹⁴

Az országgyűlések alkalmával lehetséges egyezkedések érdekes példája Mátyás 1486. évi törvényének megjegyzése: „...ide Budára országgyűlést hirdettünk minden főpapnak, bárónak, előkelőnek és nemesnek, ahol is velük együtt és a minden egyes megyéből választott, és ezt az egész országot képviselő többi nemessel (... dietam... cunctis prelatibus, baronibus, proceribus et aliis nobilibus instituimus, ubi cum eiusdem una ceterisque de quolibet comitatu electis nobilibus et universum hoc regnum representatibus) mindenkinek az azonos és egybehangzó akaratával, tanácsával és egyetértésével a törvényként és írott jogként örökre szóló és tiszteletben tartandó fejezetekben és cikkelyekben egyeztünk meg és értettünk egyet (convenimus et concordavimus)”.¹⁵

Mindhárom szöveg szerint – Werbőczyvel összhangban – a törvényalkotásnál a király partnerei a főpapok, bárók és nemesek voltak, de a városok követői nemcsak a fenti három törvénytől nem, hanem olyan országgyűlések esetében sem, amelyekre a városok meghívását erre vonatkozó, fennmaradt oklevelek bizonyítják. A törvényhozásban a városok bármiféle szerepéről középkori magyarországi törvénytörvényeink említést nem tesznek. A jelenséget analogikusan lehetne a legtalálhatóbban magyarázni.

1459. január 5-én Mátyás törvénye előadja, hogy Szegeden országgyűlést tartván, „a főpapok, bárók, nemesek és minden megyéből választott, teljes felhatalmazással küldött négy-négy nemes az ország képviselőiben ... egyetértően bemutatta nekünk és elénk hozta az alábbi cikkelyeket, kérve, hogy azokat és tartalmukat méltóztassunk érvényesnek tartani, azoknak helyt adni és megtartásukat megígérni”.¹⁶

Erre az országgyűlésre a király városoknak is küldött meghívót a következő szöveggel: „korábbi oklevelünk szerint küldjétek magatok közül annyit és

olyan számút, akikre ... becsülettel rá lehet bízni civitas-tok pecsétjét, városok pecsétjével egyetemben a velünk és többi atyátok fiával az előbb mondotokról való tárgyalás és döntéshozatal végett Szeged civitas-unkba”.¹⁷

A városok teljes hatalmú küldötteinek és pecséteiknek az országgyűlésre hívását nem a törvényhozásban való részvételük királyi szándéka indokolta.

Magának a meghívásnak Ladányi Erzsébet által észrevett, igen lényeges korai párhuzama az 1405. április 2. előtt keletkezett városi törvénynek az a részlete, ahol Zsigmond kifejti: „...minden királyi civitas-unknak, oppidum-unknak és libera villa-nknak imént tartott általános gyűlésén az e tárgyban folyt tanácskozás után ... jönnek láttuk és elhatároztuk (...nunc facta generali congregatione quarumlibet civitatum, opidorum et liberarum villarum nostrarum regalium habito superinde consilio visum et consultum extitit)”. A törvénytörvényből kitűnik, hogy a királyi tanács ülésén kívül Zsigmond külön gyűlést tartott civitas-ai, oppidum-ai és libera villa-i számára, és döntését a velük való tanácskozás alapján hozta, anélkül, hogy azokat a királyi tanács tagjainak számították volna.¹⁸

Kétségtelen, hogy a középkori társadalom bármely kiváltságolt kategóriájától olyan szolgálatot vagy terhet, amelytől privilégiuma mentesítette, csak saját beleegyezésével lehetett követelni. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a fejedelem által kért beleegyezést vagy hozzájárulást belátás, tetszés szerint meg is lehetett tagadni, főként akkor nem, ha súlyos, nyomatékos okra hivatkozva kívánták. Az bizonyos, hogy a beleegyezés alakítása nem volt fikció, és az alkotmánytörténetben nagyon reális jelentősége volt: kötelezettségvállalást jelentett a teljesítésre. Ezt világosan mutatja pl. II. Frigyes császárnak 1231-ben Seinához intézett parancsa: „küldjétek communitas-tokból körültekintő, gondos embereket jelenlétünkhöz, teljes felhatalmazást adva nekik általánosságban, hogy amit az ő és más jelenlévők tanácsára helyesnek látunk elhatározni, ...azt magukra nézve elfogadhassák, és hogy nektek is el kelljen fogadnotok és teljesítenetek, amit ők ígérnek”.¹⁹ Hasonló szellemben szólította fel I. Edward angol király a northamptoni sheriffet: hasson oda, hogy „a grófság közössége és a saját nevében két lovag teljes és megfelelő felhatalmazást kapjon, (a grófság minden civitas-ából) két civis, (minden burgus-ból) pedig két burgensis a civitas-ok és burgus-ok közössége nevében egymástól függetlenül annak a megtételére, amit közös tanácskozással el fognak rendelni, úgy hogy az

ilyen felhatalmazás hiányossága miatt valamiképpen elintézetlenül ne maradjon (az ország veszedelmének dolga”.²⁰

Érdekes elgondolást fejtett ki még II. Edward (1307–1327) korára nézve is a képviselők szerepéről az amerikai Strayer: elvitatja, hogy a parlamentek alkalmával ezek a képviselők más ügyekben is részt vettek volna, mint az adó megajánlásában.²¹

W. A. Morris megítélése szerint ugyanekkoriban a magnates és a kommunitas belegegyezésének, egyetértésének (consensus) csak az adózás megszavazásánál volt rögzített szerepe, minden más tárgyban inkább alkalmi volt és kivételes, mint állandó.²²

Ennek a kivételes jelentőségű consensus-nak a szerepét az a királyi ígéret adta meg 1297-ben a Confirmatio Cartarum-ban, hogy az akkori szükséghelyzet kényszerében megszavazott adó után ilyent többé nem szed „az egész ország közös hozzájárulása nélkül (fors que par commun assent de tout le royaume)”.²³

Magyarországon ilyen értelmű törvényt a rendkívüli adó szedéséről, illetve országgyűlési megajánlás nélküli megfizetésének tilalmáról csak 1504-ben hoztak, ám a magyarországi városok adójának képviselőik útján való bármilyen megajánlásáról nem tudunk.

Az 1459. évi országgyűlésre a városokhoz intézett királyi meghívóban a pecséteik elküldésére vonatkozó utasítás talán a II. Frigyes sienai meghívójában és az Edwardok teljes meghatalmazású megbízottak küldésére vonatkozó kívánságának analógiáival magyarázandó hazai jelenség, amely a városok feltehető önelkötelezésének magában álló példája.

A városoknak a középkori magyar országgyűlések törvényalkotásától való távolmaradása rendkívüli

fontosságú honi alkotmánytörténeti tény mutat: országrendiségük hiányát. Vegyük röviden szemügyre a rendi gyűlés két közismert meghatározását.

Az egyik a Cadiertől megfogalmazott insztitucionalista definíció. Ez az adómegajánlást tartja a rendi gyűlés fő jogosítványának. A másik a Lousse-ra és Marongiu-ra visszavezetendő korporatista koncepció. Eszerint a rendi gyűlés kritériuma az universitas-ként való, testületi fellépés és meghatározott kérdésekről érdemi döntések hozatala.

Azonban a rendelkezésünkre álló adatok szerint az országgyűlésre meghívott városok egyike sem vett részt egy alkalommal sem megbízottai vagy képviselői útján az adó megajánlásában és a jogszabályalkotásban.²⁴ Nincs a szakirodalomban a rendi gyűléseknek olyan meghatározása, hogy arra hivatkozva a középkori Magyarországon a városoknak a nemességhez fogható értelemben országrendiséget tulajdoníthatnánk.

A hazai városok legrangosabbjai, legelőkelőbbjei is saját jogaik szerint éltek, mindegyikük külön-külön universitas-t alkotott. Ezért nagyon lényeges Mátyás 1459. évi utasítása: a várost ne csak követői, hanem legfontosabb közös tulajdona, a pecsét jelenléte is képviselje. Az uralkodó ezzel nyomatékosította azt a tényt, hogy a város helyzete alapvetően más, mint a meghívott nemeseké. Ezek a tények annak következményei és bizonyítékai, hogy 1526 előtt Magyarországon az országos nemességtől eltérően a városok országrendiségéről nem beszélhetünk, mint ahogyan nem élt egységes, országos városi jog sem.²⁵

Gerics József

JEGYZETEK

¹ Az egészre lásd további irodalommal Gerics József–Ladányi Erzsébet: Nemesi jog – királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban. *Agrártörténeti Szemle* 30 (1988) 4–5.; továbbá Ladányi Erzsébet: Tulajdon és közszabadság. In: Várkonyi Ágnes-émlékkönyv. Bp., 1998. 44–45. – András koronázási esküje: *Catalogus fontium historiae Hungariae ...* Ed. A. F. Gombos. Bp., 1938. 1868.

² Michaud–Quantin, P.: Universitas. Paris, 1970. 33.

³ Zimmermann, F.–Werner, C.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I.* Hermannstadt, 1892. 192–193. Az oklevél keletkezéséről és jelentőségéről: Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. (továbbiakban: Gerics i. m.) 260–261.

⁴ A váradelőfoki konvent oklevele: Kovachich, M. G.: *Supplementum ad vestigia comitiorum...* Buda, 1798. I. 226–230. (továbbiakban: Kovachich: Supplementum).

⁵ Fejér, Georgius: *Cod. dipl. regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* 1829–1844. III/1. 282.

⁶ Károly oklevele: Kovachich: Supplementum: 266.

⁷ „dignetur ... nos et civitatem nostram cum eiusdem iurisdictione et pertinentiis veluti membrum precipuum regni Hungariae specificice intelligi et includi facere ... civitatem istam, que in partibus istis unicum regni illius membrum est.” Idézi: *Eckhart Ferrer*: A szentkorona-eszme története. Bp., 1941. (továbbiakban: Eckhart i. m.) 184. 73. j.

⁸ Eckhart i. m. 185. Magyar fordítása uo.

⁹ Eckhart i. m. 185.

¹⁰ Kovachich, M. G.: Vestigia comitorum apud Hungaros... Budae, 1790. 331.

¹¹ Mátyusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp., 1958. 98–99.

¹² Magyar Törvénytár. Werbőczy István Hármaskönyve. Bp., 1897. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása. II. könyv 3. cím. 229. (továbbiakban: Werbőczy i. m.).

¹³ Kovachich: Supplementum I. 138.

¹⁴ Gerics József: Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. évf. (1998) 622.

¹⁵ Decreta Regni Hungariae. Ed.: G. Bónis, F. Dóry, G. Érszegi, S. Teke. (továbbiakban: DRH) 1458–1490. Bp., 1989. II. 267–268.

¹⁶ DRH II. 109–110.

¹⁷ Idézi DRH II. 108. 1. j. A megyékhez Mátyás a rokon szövegű, következő meghívót küldte: „korábbi oklevelünk szerint küldjétek magatok közül négy vagy több tekintélyesebbet teljes felhatalmazástokkal a velünk és többi atyátok fiával az előbb mondottakról való tárgyalás és döntéshozatal végett Szeged civitasunkba”. Idézve uo.

¹⁸ DRH I. 199. A kérdéskörrel: *Ladányi Erzsébet: O vzniku dvoch Žigmundo vých zákonov z roku 1405. Slovenská Archivistika* 1984/2. 115–118. *Uő.*: Zsigmond törvényhozása és a városok 1405-ben. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok ... Gerics József ... tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp., 1994. 111–114.

¹⁹ MGH Const. II. nr. 152. 186. Idézi: *Ladányi Erzsébet: Beitrag zur Geschichte der Stadt Esztergom (Gran) des 13. Jahrhunderts. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio historica.* tom. XXV. 1987. 255.

²⁰ Stubbs, W.: Select Charters ... of English Constitutional History. Oxford. 1890⁷. (továbbiakban: Stubbs i. m.) 486.

²¹ Strayer, J. R.: The Statute of York and the Community of the Realm. In: *American Historical Review.* 47 (1941) 16–18. és 21–22.

²² Morris, W. A.: Magnates and Community of the Realm in the Parliament 1264–1327. In: *Medievalia and Humanistica.* 1943. 84.

²³ Stubbs i. m. 495.

²⁴ A középkori rendiség külföldi kutatási fő irányainak, s köztük Cadier, Lousse és Marongiu munkásságának áttekintése: *Gerics* i. m. 15–27.; a „városiak (civitatenses)” rendkívüli alkalommal összehívott országgyűlésen jelen lehettek ugyan, az i. v. szövegnek mind az intitulatio-ja, mind a corroboratio-ja igazolja, de csak mint tagolatlan sokaság, itt még képviseltről nincs szó a törvényben: 1445. május 7. DRH I. 339. és 348.

²⁵ A középkori Magyarországon a „libera villa, civitas, oppidum” kifejezések használatát és a király, valamint más urak tulajdonában lévő településekre való alkalmazását a hazai történetírásban először Ladányi Erzsébet tanulmánya tárgyalta 1977-ben (*Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio Historica.* tom. XVIII. 1977. 3–43) és uő.: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. *Az oppidumok joglete. Levéltári Szemle* XLII. évf. 1992/4. 3–12. Mindkét munka, tehát az 1977-ben megjelent, behatóan foglalkozik a jobbágyköltözés 1514. évi szabályozásával és a libera civitas-ok létevel, ahol a paraszti költözés 1514 után is megmaradt. A két tanulmány eredményeit a szakirodalom elfogadta és alkalmazza, magukra a tanulmányokra való hivatkozás nélkül.



A SZOVÁTAI HAJDU CSALÁD RÖVID TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA

Erdélyi, marosszéki székely család. Genealógiai irodalmunk klasszikusai igen mostohán bánnak el vele. Nagy Iván¹ egyetlen mondattal intézi el: „Vannak még szovátai Hajduk is, kik közül Mózes 1847-ben Marosszék házi számvevője.” Kempelen² ugyan négy helyen is hozza, de többször helytelenül:

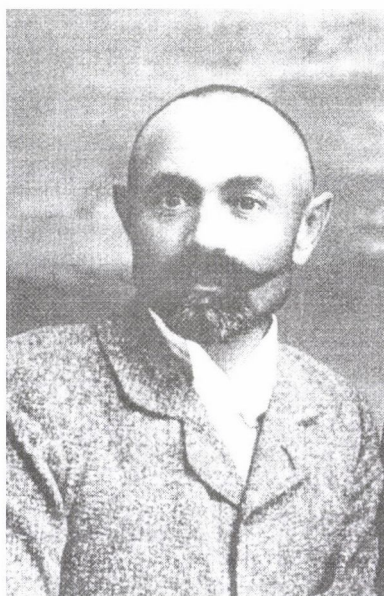
- Hajdu (csókfalvi és szovátai)
- Görbe (alias Hajdu, csókfalvi és szovátai)
- Hajdó (szovátai)
- Hajdu (szovátai)



Szovátai Hajdú Mózes
1818–1891

Marosszék utolsó választott Törvényszékének utolsó elnöke

Az első két esetben elírta a Sándor-féle Genealógiai Füzetekben³ Köblös Zoltán tollából megjelent Erdélyi Nemességigazolók perék között szereplő csókfalvi (és nem csókfalvi!) előnevet, bár kijavította az



Szovátai Hajdu Gábor
Maros-Torda megye főlevéltárnoka
1860–1917

ott helytelen szováthi előnevet a helyes szovátaira. Pálmayra is hivatkozik, de nem vette észre, hogy a felsorolt négy család egy és ugyanaz. A sokszor felületesnek bizonyult Pálmay⁴ viszi el a „pálmát”, mert az ő adatai a legbővebbek. Adatait szovátai Hajdu Gábortól, Maros-Torda vármegye akkori főlevéltárossától kapta. A lábjegyzetben megjegyzi, hogy az „összes iratok Hajdu Gábor megyei főlevéltárnok őrizetében”. Mint később kiderül, nem minden iratot nézett át tüzetesen. Ezt a családi levéltárat Hajdu Gábor egyetlen fia Hajdu István (1887–1924) marosvásárhelyi ügyvéd, újságíró és politikus örökölte, majd az ő korai halála után özvegye és leányai birtokába került, ahonnan idősebbik leánya, Erzsébet ke-

zével együtt sikerült legnagyobb részét 1947-ben Magyarországra átmentenem. A két világháború, a két menekülés, a többszöri impériumváltás alaposan megritkította a levéltárat, bár némileg növekedett is a 20. század új anyagával. Feldolgoztam az Országos Levéltárból, az Erdélyi Főkormányzók irataiból az 1818. évi nemességigazolók per teljes anyagát.⁵ Ezen túlmenően 1947-ben még alkalmam nyílt a csíkfalvi református és a nyárádszentmártoni unitárius anyakönyvekben kutatni, valamint a Maros-Torda vármegyei levéltár néhány fondját átnézni, végül a csíkfalvi temető családi sírjainak feliratait és a családi biblia családtörténeti beírásait is kijegyeztem. Felhasználtam továbbá az általam elért nyomtatott források: könyvek, folyóiratok, újságcikkek anyagát is.



Szovátai Hajdu István dr.
1887–1924
ügyvéd

Az Erdélyi Magyar Párt Országos Tanácsának tagja

Származási hely és családi név. A származási helyet megadja a nemesi előnév: szovátai. A csíkfalvi előnév is előfordul a későbbiekben, de csak annál az ágnál, amelyik a 18. század elején Szovátáról átköltözött Csíkfalvára. Pálmay az átköltözést egy általam már nem talált okiratra hivatkozással 1803-ra datálja, de ez minden bizonnyal elírás, mert a kezeim között levő okiratok közül több is csíkfalvi lakosokként jelöli meg a család egyes tagjait már a 18. század első felében is. Az igazi családi név a Hajdu (igen sokszor Hajdó) és nem a Görbe, mivel a Hajduk már a

primipiláris levél előtt szerepelnek a marosszéki, szovátai lustrákban és összeírásokban. A Görbe név különben megkülönböztető ragadványnévként a nemességszerző Jánosra vonatkozott, és így került a nemesi levélbe, ahogyan azt egy 1774. december 21-i esketési jegyzőkönyvben szereplő első három tanú egyöntetűen vallja, amikor kijelentik, hogy azért hívták Görbe Jánosnak a címerszerzőt, mert „tzípóka hátú” volt⁶. Azt is közlik a tanúk, hogy a nemességszerző magát „Hajdu alias Görbe” néven íratta be a nemesi levélbe. Ettől kezdve a Hajdu és Hajdó név vegyesen szerepel az okiratokban, de az 1818. évi igazolás után kizárólag a Hajdu név szerepel.

A családra vonatkozó első adat 1603. február 7-éről való, amikor összeírták a Básta György generális által a császár hűségére esketett marosszéki nemeseket, lófőket, darabontokat és szabadosokat Marosvásárhelyre,⁷ kifejezetten katonai célokra. Szovátán ezen összeírásban két Hajdu családbeli található: „L. Paulus Haidu és L. Andreas Haidu”. Az L. itt libertinust, szabad székelyt jelent. A második összeírás Báthori Gábor fejedelem alatt készült 1614. február 17–23. között Szovátán. Itt már a libertini debiles (elnyomrodottak) közt találjuk Haidu Pált, mint vén embert és mankón járó. A iobagiones subiuigati, vagyis a jobbágyá tettek közt szerepel egy éppen akkor meghalt Gergely és az előbbi összeírásban még szabadszékely Haidu András, aki segítségért és oltalomért lett a Derzsi János jobbágya. Valószínű, hogy a katonáskodás alól kívánt így megszabadulni.⁸

A következő adatot a családi levéltárra hivatkozva Pálmay adja. E szerint Hajdu Simon és atyja Gergely 1633. január 2-án együttesen eladnak egy darab jószágot.⁹ Ez az oklevél azóta elveszett. Helyességét viszont alátámasztja az 1635. november 21–27. között, I. Rákóczi György fejedelem részére összeállított marosszéki lustra,¹⁰ ahol a hadköteles székelyeket vették számba. Ebben ugyanis a „recentes” vagyis az újonnan feltaláltak között szerepel Haidó Gergely és Haidó Simon a Mihály nevű infáns (kiskorú) fiával együtt. Ezt követően Pálmay újfent a családi levéltárra hivatkozással közli, hogy 1655. június 28-án Hajdu Simon és fia János primipiláris levelet nyert.¹¹ Sajnos ez az okirat sem található ma már a megmaradt levelek között. Hiteles szövege azonban megvan a gyulafehérvári Káptalan 1805. december 6-án kelt átíratában, amely szerint Hajdu Simon Szovátáról és kilencvenöt marosszéki székely pixidárius társa, pl. Hajdu Péter Göcsről kiváló szolgálataiért a primipilusok közé vétetik fel.¹² Ebből azonban az is kiderül, hogy

Pálmay megint csak tévedett, mert az oklevél nem tartalmazza Simon fia Jánosnak a nevét, ami ilyen csoportos rangemeléskor nem is volt lehetséges. Viszont nem tartom helyesnek Vass Miklós A királyi könyvek székely oklevelei c. munkájában az erre az oklevélre megadott július 28-i dátumot, mivel a Sándor Imre Címerlevelek. II. füzetében közölt címeradományozások között van egy a Ploesti táborból pontosan június 28-áról, míg egy másik július 11-éről már a Do/i/mbovicai táborban került kiadásra.¹³ Itt kell megjegyezni, hogy Kempelen idézett nagy munkájában az ebben az oklevélben szereplő marosszéki székelyek keresztnévét igen sokszor elteszti. Így a szovátai Hajdó Simon neve helyett Andrászt hoz. Ugyanekkor a göcsi Hajdó Péter helyett szintén Andrászt.¹⁴ A család egy későbbi tagja által összeállított leszármazási táblán ugyanez így áll: „Szovátai Nagy Hajdó Simon, aki Ao 1655. 28. junii Rákóczi György fejedelemtől primipiláris nemeslevelet impetrál”.¹⁵ Ez pedig tökéletesen egyezik a káptalan hiteles másolatában található adatokkal.

Ezután a címeres nemeslevél következik Apafi Mihálytól, amely Radnóton kelt 1668. június 13-án, kihirdetve ugyanott július 19-én az országgyűlésen. Eredetije a Magyar Országos Levéltárban található,¹⁶ és rajta a címer helye üres. Valószínűleg vagy anyagi, vagy sürgősségi okból nem történt meg a kifestés. A nemeslevél igen égett állapotban maradt fenn, lehet, hogy 1771-ben, Hajdu Mihály házának leégésekor sérült meg. Teljes szövegében olvasható az 1818. június 2-i marosvásárhelyi keltű szovátai Hajdu János és fia Hajdu Márton részére kiállított nemességigazolásban.¹⁷ Ebben valószínűleg a régebbi 1655-i lófőtség miatt a fejedelem már nemesnek mondja id. Hajdu alias Georbe Jánost és fiát Jánost.

Id. János előzőleg Lemhényben Háromszéken élt, ahol megnősült. Onnan Brassóba települt. Innen hívta udvarába I. Apafi Mihály fejedelem, ahol is Bornemissza Anna fejedelemasszony asztalnoka lett. Neve nem szerepel a fejedelemasszony gazdasági naplójában, nyilván azért, mert szolgáló nemes volt és nem alkalmazott. Innen hazaköltözött Szovátára, apja birtokára, és ott másodszor is megnősült Siklódról.

A címer leírása az eredeti latinból fordítva a következő: „Égszínkék álló katonai pajzsnak alján egy természetes színű egész szarvas a pajzs jobb oldala felé szökellve ágaskodik, melynek nyakát nyíl fúrja át. A pajzs felett zárt sisak koronával, melyet két oldalról különböző színű foszlányok ékesítenek.” Tehát a szokásosnak mondható sisakdísz nélküli ún. er-

délyi címer. Érdekes, hogy az egyes családtagok ezt a címet, legalábbis a birtokomba került okmányok egyikén sem használták. Fennmaradt két Hajdu Mihálynak és Hajdu Mártonnak a csíkfalvi ágból több vörös viaszpecsétje. Ezekon legtöbbször a HM monogram szerepel. A remetei Hajdu József pedig egyszerűen ujjja lenyomatát adta a viaszpecséten. A címerrajzot a birtokomban levő kis bekeretezett festményen kívül csak Pálmay fekete-fehér ábráján és Hajdu György csíkfalvi, 1876-ban készült síremlékén láttam, mikor 1947-ben ott jártam.



Továbbmenve mind a családi 19. századi leszármazás, mind Pálmay tud az id. Jánosnak, a címerszerzőnek egy Tamás nevű testvéréről, aki a gyalakutai gróf Lázár családnak lett a jobbágya, hogy ezáltal meneküljön a katonáskodástól.¹⁸ Ennek utódai Szovátán jobbágyokként éltek tovább, de később törvényes úton felszabadultak. Simonnak az 1635-ben említett kiskorú fia, Mihály többet nem jön elő az okmányokban, valószínűleg korán elhalt. A nemesi ágat így az id. János családja vitte tovább a nemeslevélben említett ifj. János fián kívül még három fiúval: Lukáccsal, Pállal és Péterrel. Ezek közül János két fiával Sámuellel és Dániellel a remetei és köszvényesi ágat alapította. Pálnak, mivel egyik fia Mihály elesett a holdvilági csatában,¹⁹ másik fiát, Pétert pedig „gonoszságáért lefejezték a radnóti kastélyban”,²⁰ csak egyetlen leánya maradt Kata, aki gyergyóalfalvi, majd később szovátai Pál Péterné lett. Leszármazói többször jönnek elő a Hajdu-oklevelekben. Lukács ága ottmaradt Szovátán, míg Péter ága a 18. század elején átköltözött Csíkfalvára, mivel fia, ugyancsak Péter oda nősült.²¹ A család így elkülönült ágai azért nem veszítették el egymást szem elől, főleg ha a szovátai közös örökség ügye, vagy egy-egy nemesi igazolás megkívánta, rögtön felvették egymással a kapcsolatot.

Az időrendben legközelebbi adat egy lustrális kivonat 1762-ből²² közli „az 1685-ben a felséges római császár Leopoldus és fia a felséges József király kegyelmes Uraink ő felségek hűségére homagiumokat megtett Marosszéki vitézlő rendek neveit”. Szóvátáról Hajdó Pál és Hajdó Balázs. Ugyanezen kivonat tartalmaz egy 1691-es összeírást, ahol a meg nem jelent vitézlő rendek között szerepel Hajdó Pál, Hajdó Lukács és Hajdó Balázs. Ezt a Balázst egyelőre nem tudom a családfán elhelyezni. Végül egy 1711. június 13-i specifikáció Csíkfalváról az egyházi szabad nemesekről. Ezek közt van Hajdu Péter. Az 1818-i nemességigazolás szövege tartalmaz egy másik családi oklevelet is 1711. augusztus 23-áról. Ebben a Szóvátán lakó Hajdu Lukácsnak szóvátái Kis Benedek elzalogosít egy darab földet az ún. Hosszúmező helyen. Érdekes, hogy Pálmay erről az oklevélről nem emlékezik meg.

A következő oklevél, ami úgy látszik szintén nem került Pálmayhoz, a Csíkfalvára költözött Hajdu Péter feleségének Földi Druziánna vagy Duris asszonynak halála után készült, 1742. november 30-án, amikor is az özvegyen maradt Péter, fia Mihály és leánya Annók csíkfalvi Farkas Pálné megosztottak a feleség, illetve édesanya után maradt csíkfalvi ingatlan hagyatékon.²³ Erről a Péterről szó van még egy 1744. évi marosszéki jegyzőkönyvben, amit Benkő Károly Marosszék ismertetése c. munkájában idéz, hogy ti. „A mikházi Tsztes Pater Franciskánusok instantiájokra resolváltatott... Item azon három exemptusok, úgymint Mikházi Kovács Tamás szakács, Demiéhnázi Balog György faragó, csíkfalvi Hajdu Péter kádárjok ezután is mostan is meghagyatik...”²⁴

Az 1818. évi nemességigazolási iratok közt található egy rövid, 1747. október 25-én kelt testimoniális levél. A Remetén lakó 66 éves Hajdó Sámuel és 64 éves Hajdó Dániel testvérek ebben megerősítik, hogy a Csíkfalvában lakó Hajdó Péter fia volt néhai Hajdó Péternek, Hajdó Péter pedig testvére volt Hajdó Jánosnak, az ő édesapjuknak, „akinek neve Aranybötűvel fel van írva Anno 1668 datált Nemes Levelünkben, akárki is megláthatta”.²⁵

Csíkfalvi Hajdu Péter fiáról Mihályról Pálmay háromszor is megemlékezik három olyan oklevélre támaszkodva, amelyek a családi levéltárból azóta elvesztek. Az egyik szerint Mihály 1747-ben igazolta nemességét. Lehetséges, hogy ez alatt a fent említett testimoniális levelet értette 1747-ből. A másodikban, amely az 1818. évi nemességigazolás iratai közt megtalálható, Mihály 1751-ben újra igazolja nemességét

köszvényesi, remetei és mikházai tanúkkal.²⁶ A harmadikban Keresztúri Miklós marosszéki alkirálybíró a nemesek közé rendeli íratni 1753-ban. Birtokomban van azonban ugyanezen alkirálybíró és két marosszéki assessorának oklevele, melyben birtoknagyság, azaz sessiók szerint rendezik 1755-ben Csíkfalva „korcsomállási” jogát.²⁷ A felosztásban Hajdu Mihály neve a szabad renden levők között szerepel. Viszont az 1755. évi csíkfalvi adóösszeírás szerint: Nob.i Sessionis: Michael Hajdó.²⁸ Mihály háza 1771 őszén „hamar a szüret után” leégett. A következő év november 18-án 37 tanú kihallgatása után úgy néz ki, hogy bosszúból való gyújtogatás történt.²⁹ Feleségét, Antalfi Borbálát Pálmay nem hozza, de a fenti tűzzel kapcsolatos jegyzőkönyvben is benne van, sőt egy 1783. március 3-i csereszerződésben is megtalálható,³⁰ amelyet fiuk, Hajdu János és felesége Siklódi Erzsébet kötnek Sipos Istvánnal és feleségével, Mikola Máriaival. A cserébe adott nyárádszentmártoni jószágot ugyanis Hajdu János és felesége Siklódi Erzsébet még Hajdu Mihály és felesége Antalfi Borbála asszonnyal együtt szerezték. Mihály a csíkfalvi ref. anyakönyv szerint 1793-ban halt meg 77 éves korában, felesége pedig 1795-ben szintén 77 évesen.

1759-ben a Szóvátán „resideáló” ág is szükségét érezte egyfajta nemességigazolásnak. Erről tudósít egy 1759. október 25-i tanúvallatás Köszvényes és Remete községekből. A köszvényesi Hajdó Mojses – ekkor 59 éves – vallja, hogy a szóvátái „exponens Hajdó Mihály és Márton édesfiai Hajdó Simonnak, aki édesfia volt néhai szóvátái Hajdó Lukácsnak, akit jól esmert, igen öreg világtalan ember vala. Az atyám, aki most betegen fekszik, édesattyja ifj. János, Hajdó Péter, az exponensek néhai nagyattyja Hajdó Lukács és Hajdó Pál egy testvérek voltak, néhai szóvátái Görbe Hajdó János fiai, akinek az Armalist első Apaffy Mihály fejedelem atya volt”. Ugyanezt vallják a Remetén lakó Hajdó György 50, Hajdó Márton 46 és Hajdó Pál 49 éves tanúk, mindhárman az ifjabb Hajdó János unokái.³¹

Az itt igazolt szóvátái Hajdó Mihály és Márton születési sorrendjét Pálmay és az említett családi összeállítás is helytelenül hozza. Az 1785. évi szóvátái úrbéri összeírás ezt teljesen tisztázza, amikor is közli: „Michael Hajdu Annorum 69, Martinus Hajdu Annorum 57, Hi singuli Primipili.”³²

Csíkfalvi Hajdó Mihálynak a tűzeset jegyzőkönyve szerint két fia volt, Mihály és János. Mihály később nem kerül elő az oklevelekben, valószínűleg nőtlenül elhalt. János a szóvátái ágból származó má-

sik János és unokatestvére Józseffel együtt 1802-ben igazolta nemességét.³³ Az erre vonatkozó tanúvallatási jegyzőkönyv megtalálható az 1818-as nemességigazolási iratok között.³⁴

János 1789–90-ben a csíkfalvi református eklézsia kurátoraként köt csereszerződést a Demeter családdal az egyház egy darab földjéről.³⁵ Pálmaynál ezen Jánosnak és Siklódi Erzsébetnek mindössze két gyermekét találjuk: Györgyöt és Mihály assessort. A birtokban levő okmányok és anyakönyvi adatok szerint azonban hat fiúgyermekük volt, sorrendben a következők: Márton, János, Zsigmond, István, Mihály, György, és minden bizonnyal egy leány, Mária, Sikó Mihályné. A fiúk közül csak Mártonnak és Györgynek nem voltak leszármazottai.

A legidősebb közülük Márton volt, 1775–76 körül született. 1802-ben ő váltja vissza az ükapja, Péter által elzálogosított szovátai részirtokokat a Pál család tagjaitól.³⁶ 1804-ben gr. Toldalagi Krisztina székelymosoni udvari tisztje. 1816-ban 500 vonásforintot vesz fel váltócédulában szovátai Pál Péter bátyjától és fiától Pál Andrásról, amiért leköti a Szovátán levő birtokrészeit, 1818-ban pedig apjával, Jánossal együtt ő igazolja nemességét a marosvásárhelyi királyi tábla előtt.³⁷ 1825-ben megint hallunk róla, amikor testvéreivel együtt pereskedik néhai csíkfalvi Demeter István utódaival a földjükön átfolyó Malomárok ügyében. A Demeter utódok ugyanis a hivatalos felszólításra nem jelentek meg, így a „Hajdufiak” a Malomárkáról „a vizet eldugták”. 1825. április 29-én sikerült a feleknek megegyeznie a használatért oly módon, hogy a „Hajdufiak a mai napon a vizet a Malomárkára reá bocsátani kötelesek”. A malombéli birtokosok pedig egy évre „kötelezik magukat, hogy adnak minden forgó malomkő vagyis kerék után négy-négy véka gabonát, melynek fele jó kenyérnek való közvám-búza, fele pedig török búza legyen, még pediglen törvényes 16 kupás vékával fizetve”. Márton 1826-ban assessor, 1829. április 14-én pedig házassági tanú Nyárádszentmártonban az unitárius templomban, unokahúgának, a református Hajdu Annának és az unitárius Szabó Pálnak az esküvőjén. 1830-ban írásban igazolja, hogy 200 ft adósságát gr. Haller Zsigmondnének még 1823-ban kifizette, 1832-ben pedig elvállalta a „Remetén lakó de szovátai Hajdu József és részesei”, a marosvásárhelyi táblán 1827-ben indított produkcionális perének lefolytatását 40 ft költségtérítés ellenében.³⁸ Valószínűleg ez az a nemességigazolás, amely az erdélyi Főkormányzatszéknél 1836-ban nyert befejezést 8390. sz. alatt.³⁹ 1837-ben a

Marosszéki Derékszéken tárgyalják a „Márkodban resideáló” Siklódiak és részeseik, valamint Hajdu Jánosné Siklódi Erzsébet fiainak Hajdu Márton, Zsigmond, Mihály és többi részeseiknek a „márkodi közönség appellata Pars elleni osztályos ügyét”.⁴⁰ Halálozási idejét nem tudtam megállapítani.

A második fiú János, akit helyenként ifj. Jánosnak is írnak, még apja életében elhunyt 29 évesen, 1807-ben. Rövid életében azonban kétszer is nősült. Első felesége az unitárius Intze Anna volt, akivel 1799-ben kelt egybe, és akitől két leánya ért meg felnőtt kort: Susánna, Kis Ferencné és Borbála, Szabó Zsigmondné. Intze Anna valószínűleg Zsigmond nevű alig két évet élt kisfia születését követően halt meg, még 1805-ben, mert férje 1806-ban már második házasságot kötött Mihály Borbálával, akitől egy leánya Sára származott, később Pécsi Pálné. Ifj. János és édesapja id. János megtalálható az általam átnézett csíkfalvi adóösszeírásokban az 1802., 1806., 1807. évben, mint nemesi sessiók birtokosai.⁴¹

A harmadik fiú Zsigmond, aki Csíkfalván született 1781. április 17-én, a ref. anyakönyv szerint. 1802-ben ugyanott lépett házasságra Adorján Krisztinával. A csíkfalvi adóösszeírásokban az 1806., 1807. és 1808. évben szintén nemesi birtokos.⁴² 1825-ben ő is részt vesz a „Hajdufiak” Malomárok eldugási ügyletében és az azt követő szerződés megkötésében. Ő az egyetlen az aláírók közül, aki nem tud írni, helyette öccse, György ír alá, ő csak keresztet tesz a neve mellé. Gyermekai közül Zsigmond, Borbála és Júlia kiskorukban hunytak el. Anna, mint fentebb már láttuk, Szabó Pálné lett.

Fiának, Jánosnak lett ugyan két fia, József és Mihály, de 1892-ben mindkettő utód nélkül meghalt. Mint egy 1864-beli földeladási szerződésen látható, Zsigmond gyermekei sem tanultak meg írni, sőt bátyja, János leányai sem.⁴³

A negyedik fiú, István 1783 körül született. 1807-ben megnősült: Mihály Sárát vette nőül. 1808-ban született Mózes nevű fia, aki gyermekkorban halálozott el. Ő maga is a csíkfalvi református anyakönyv szerint korán, 28 éves korában halt el 1811-ben.

Az ötödik fiú, Mihály 1787-ben született. Meghalt 1863. február 5-én, 76 éves korában, 52 évi házasság után. Ennek megfelelően 1811-ben nősült. Elvévén kálnoki Bedő József nyárádszentmártoni unitárius lelkész és felesége, pákéi Vida Kata leányát, Sárát, aki 1783. január 1-jén született és 1865. december 24-én halt meg. Mihály később áttért az unitárius vallásra, fia Mózes azonban református maradt, míg leá-

nyai anyjukat követve unitáriusok lettek. Mihály írástudó ember volt, aki Marosszék assessora, később hitestáblabírája. Részt vett a Malomárok ügyében a szomszédsággal folyt perben. Ezen túlmenően számtalan birtokcseréről és vásárlásról szóló szerződés maradt utána. Így 1819 és 1848 között cserélt Kövendi Józseffel, Demeter Istvánnal, Hajdu Borbálával és Susánnával, a nyárádszentmártoni Varga Jánossal, Jakabházi Pálnéval, Csók Jánossal, báró Bálintit Károlylyal, Szentiványi Jánossal. Földet is vett. Így Áts Mártontól, Jakabházi Páltól kétszer is. Legtöbbször feleségével Bedő Sárával együtt.⁴⁴ Három gyermekük lett: Júlia, Mária és Mózes, akik 1813-ban, 1816-ban és 1818-ban születtek. Őket Pálmay is már pontosan hozzá férjeikkel, illetve Mózes feleségével együtt. Júlia háromszor ment férjhez: előbb Vitályos Dénes unitárius lelkészhez, majd Nagy József birtokoshoz, végül Kelemen István unitárius lelkészhez, Mária pedig Boér Lajos birtokoshoz. Mózes vitte tovább a családot, így róla majd később. Síremlékük 1947-ben még megvolt a csíkfalvi református temetőben. Felirata:

Itt nyugosznak:

Szováthai Nemes és Nemzetes helybeli birtokos és lakos

Ns. Maros Szék volt Hites Tábla Bírája

Tkts. Hajdu Mihály úr

ki született 1787ik évbe meghalt 1863ik év február

5ik napján

élt 76 évet

és neje

Született Bedő Sára Úrasszony

ki született 1783ik év január 16 napján

elhalt 1865ik év december 24ik napján

élt 83 évet

Csendes nyugalom örök üdv

és béke lengjenek poraik felett.

Csíkfalva 1876.

A hatodik fiú György volt, aki 1790-ben született és 1864. január 6-án halt meg nőtlenül. 1825-ben ő is benne volt a Malomárok-ügyben. Bérelte Jakabházi Pál és neje, Demeter Borbála malmát. 1842-ben megveszi Antalfi György csíkfalvi belsőségét. 1850 áprilisában unokaöccsével Hajdu Jánossal együtt a Hajdu Mózes unokaöccsével közösen bírt Gábor földé nevű jószágreszeiket eladják 60 v.rhénes forintért Hajdu Mózesnek. Hagyatékán 1864-ben az osztozó atyafiak úgy egyeznek meg, hogy valamennyien átadják örökrészüket Hajdu Mózesnek 125 forintokért osztrák ér-

tékben.⁴⁵ Síremléke 1947-ben szintén állott a csíkfalvi református temetőben.

Felirata, a szöveg felett címerajzzal:

Itt nyugszik

Szováthai nemes és nemzetes helybeli birtokos és lakos

Hajdu György úr

Született 1890ik /1790!/ évbe – meghalt 1864ik évbe január 16-án

Élt nőtlenségbe 74 évet, a községi életbe – ugysis mint első gazda – kitűnő tevékenységgel

Örök üdv, béke és nyugalom lengjenek porain.

Csíkfalva 1876 június 24-én.

Úgy tűnik mind a szülei (Hajdu Mihály és Bedő Sára), mind a nagybácsi, György síremlékét a hálás fiú és unokaöccs, Hajdu Mózes állíttatta fel egyazon időben. 1876-ban.

Hajdu Mózes Csíkfalván született 1818. március 28-án. Alsóbb fokú iskoláit a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte. Birtokomban van egy iskolai névsor 1831. március 22-éről, ahol a 102 grammatista neve közt ott található Hajdu Moses. Tanítójuk Péterfi Elek. Van egy értesítőlap is, igaz év nélkül, amelyen a „poéták” nevei vannak felsorolva. Köztük van Hajdu Moses. További életfolyására kitűnő forrás pályázati folyamodványa,⁴⁶ amelyet 1871-ben Magyarország igazságügyi szervezetének újjáalakítása-
kor nyújtott be a következő szöveggel: „Pályázati folyamodványa maroszéki alkirálybíró és törv.széki elnök Hajdu Mósesnek a szervezendő marosvásárhelyi királyi elsőfolyamodású törv.székhez elnökké leendő legfelsőbb kinevezése megnyerhetése iránt.

Curriculum vitae

1844. június 21. ügyvédi vizsga

1848 ügyvédi oklevél

1845. jan. 7.–1848 Marosszék táblabírája és a felsőkerület honi számvevője

1848 nemzetőr százados

1849 szolgabíró

1861. április 22.–1862. február 2. dullóbiztos (szolgabíró)

1867. július 17.–1869. augusztus törvényszéki elnök

1869. augusztus–1871 törvényszéki elnök

Sajnos az óhajtott állást nem nyerte el, csupán a nyárádszeredai járásbíróssággal kellett megelégednie. Mindenesetre ő volt a megyerendszer bevezetése előtti Marosszék utolsó választott törvényszékének elnöke.

Ő is szerző ember volt. Mint fentebb láttuk 1864-ben magához váltotta Hajdu György nagybátyja teljes örökségét, Jobbágyfalván, Csíkfalván, Csíkszentmártonban (Nyárádszentmárton) és Májában volt ingatlanait a többi Hajdu-örököstől és két nővérétől. 1850-ben pedig az ún. Gáborföldet Csíkfalvában Hajdu János és Hajdu György rokonaitól. Ugyancsak 1864-ben megveszi életjáradékra Juliánna nővérétől a szülői örökséget is. Ezt már feleségével, a primor családból származó tompai Bothos Júliával, tompai Bothos Sámuel, Marosszék alkirálybírája és felesége, felsőkápolnai Kakucs Krisztina leányával együtt teszi. Az életrajzi adatok közt feltüntetett dullóbiztosi állás 1862. február 2-i befejezése nem volt más, mint az ún. februári pátens Erdélyre való kiterjesztésének kísérlete elleni tiltakozás lemondás formájában. Hajdu Moses ez irányú körlevele a sellyei járás egyes községeihez valamennyi által nyugtázva családi levéltárámban van. Hajdu Mózes különben a Nyárádszereda és Vidéke Olvasó Egyletnek 1885-től elnöke volt.⁴⁷ Sírfelírata a csíkfalvi temetőben 1947-ben:

Szovátaí Hajdu Mózes

Marosszék utolsó választott törv.széki elnöke

nyug. kir. járásbíró

sz. 1818. márc. 28.

+ 1891. szept. 6.

Szolgált hazájának híven, élt
övéinek, öt gyermeke áldja emlékét.

A család tulajdonában megmaradt bibliája: „Szent biblia Asz-az Istennek Ó és Újj Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás Melly magyar nyelvre fordítatott Károli Gáspár által. És mostan tizenötöd-ször e kis formában kibotsáttatott. Nyomtattatott Ultrajectumban Reers W. János által 1765-dik esztendőben.”⁴⁸ Belül Hajdu Mózes írásával:

Hic liber est meus, Testis est Deus, Quis illum quaerit, Nomen hic erit. Alatta:

Hajdu Mosesé.

Majd: Születtek gyermekeink:

- 1) Amália 1856. október 2-án
- 2) Katalin 1857. november 23-dikén
- 3) Gábor 1860. január 21-dikén
- 4) Janka 1862. május 21-dikén
- 5) Pál 1864. május 24-dikén

Innen már utódai vezették a dátumokat 1945. december 22-éig, Dr. Hajdu Istvánné Szánthó Emília

haláláig. A három leány sorrendben altorjai Apor György káli birtokoshoz, radnóti Szánthó Elek székelymosoni birtokoshoz, illetve csíkjenőfalvi Vízy Mártonhoz ment feleségül.

A csíkfalvi ősi Hajdu-birtoktól először 1893-ban Amália vált meg, átengedve örökrészét 400 forintért Katalin, Janka és Pál testvéreinek.⁴⁹ Gábor Ákosfalván élt feleségével, radnóti Szánthó Ágnessel, Pál pedig Nyárádszentbenedeken gazdálkodott feleségével, zilahi Sebess Lenkével. Édesanyjuk, tompai Bothos Júlia 1906. december 8-án halt meg Marosvásárhelyt, és december 10-én temették férje mellé Csíkfalván.

A fiúk közül az idősebbik, Hajdu Gábor ákosfalvi gazdálkodás után beköltözött Marosvásárhelyre, és ott a vármegye főlevéltárnoka lett. Mint ilyen, szavazati joggal bíró tisztviselő volt Maros-Torda vármegye 1916-ig, illetve 1919-ig megválasztott törvényhatósági bizottságában. 1905. június 19-i dátummal hivatalos bizonyítványt kapott Maros-Torda vármegye alispánjától, Farkas Alberttől a szovátaí Hajdu család nemességére vonatkozólag. „Szovátaí id. Hajdu János, ki 1818-ban igazolta nemességét, egyik fiától Mihálytól, aki 1838-ban nemességi hűségesküt tett, származik Hajdu Gábor, Maros-Torda vármegye levéltárnoka, kiskorú fia Hajdu István és Hajdu Pál nyárádszentbenedeki földbirtokos”.⁵⁰ Gábornak és feleségének egyetlen gyermeke lett István, aki 1887-ben született Ákosfalván. Hajdu Gábor Marosvásárhelyt halt meg 1917. március 23-án. Az ottani református temetőben temették március 25-én.

Felesége, radnóti Szánthó Ágnes, radnóti Szánthó Gergely ügyvéd, székelymosoni birtokos és koronkai Erdős Katalin leánya, túlélte a II. világháborút is, és 1961-ben, 97 éves korában halt meg Parajdon, unokájánál, Hajdu Magdolna, Illyés Lajosnénál.

A kisebbik fiú, Hajdu Pál földbirtokos volt, református egyházmegyei képviselő és vármegyei törvényhatósági bizottsági tag. Feleségétől, zilahi Sebess Lenkétől csak leányai születtek: Katinka, Dabóczy Viktorné és Lenke, Simó Józsefné. Pál 1925. augusztus 12-én halt meg, és 13-án temették Nyárádszentbenedeken.

A szovátaí Hajdu család csíkfalvi ágának utolsó felnőtt férfi tagja, Gábor fia István 1887. szeptember 7-én született Ákosfalván. Iskoláit a marosvásárhelyi református kollégium, illetve főgimnáziumban végezte, ott érettségizett 1905-ben. Ezután a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karán szerzett általános jogtudori diplomát 1911-ben. Mint ügyvédjelölt 1912-ben letette az ügyvédi vizsgát a marosvásár-

helyi ügyvédvizsgáló bizottság előtt.⁵¹ Ezek után Marosvásárhelyt ügyvédi irodát nyitott. 1916-ban nősült: felesége radnóti Szánthó Emília, radnóti Szánthó Kálmán segesvári MÁV-fűtőház főnök és hosszú-aszói Deli Erzsébet leánya Segesvárról. István később újságíró és laptulajdonos lett, valamint politikus, immár Romániában. Oroszlánrészt vállalt az egységes erdélyi Magyar Párt megalakításában. Előkészítője és aláírója is volt az ún. csucsei paktumnak.⁵² Mint az erdélyi Országos Magyar Párt Elnöki Tanácsának tagja hunyt el fiatalon, 1924. december 29-én. Marosvásárhelyt. Ott is temették december 31-én.⁵³ Ákosfalván egy tönkrement gazdaság darabjait ákosfalvi parasztokkal vetette meg, a belsőséget némi földdel együtt pedig ő vette meg. Három gyermeke született: Erzsébet 1917-ben, Magdolna 1921-ben és 1925-ben az utószülött István, akit 16 éves korában súlyos agyhártyagyulladás vitt el, így a szovátai Hajdu család férfiága vele kihalt. Erzsébet Debrecenbe ment nőül Dr. Nagybakay Antal vaskereskedőhöz, Magdolna pedig Ákosfalván Illyés Lajos gyógyszerészhez.

A remetei Hajdu ágról a legutolsó adat Maros-Torda vármegyéből való: 1916-ig, illetve 1919-ig megválasztott törvényhatósági bizottság tagjainak ideiglenes névjegyzékében 17. sorszám alatt található Hajdu Péter (szovátai) birtokos.⁵⁴

A családi iratok közt található egy 1905. október 3-i keltű levél, amit Hajdu Géza a Trencsényi Kir. Törvényszék elnöke intéz Hajdu Gábor marosvásárhelyi levéltárnokhoz.⁵⁵ Ebben kifejti, hogy dédapja szovátai Hajdu Márton a 18. és 19. század fordulójára körül települt ki Erdélyből Magyarországra, a Hont vármegyei Felsőtúrra. Egyetlen okirata a „Protestatoria Declaratio”, amely így kezdődik: „Mi ifj. és id. Hajdu János és Hajdu Mihály a magunk és több osztályos vérünk nevében a székely törvény és constitúció nyomán...” Többet nem idéz az oklevélből. Ez a névsor tökéletesen megegyezik az 1771 körül élt szovátai ág névsorával. Levezeti a genealógiáját ettől a Mártontól: ennek fia Mátyás, fiai Albert vagy Béla és János, Béla fiai: ő, Géza, aki 1859-ben született és testvéröccsei, László, József, Rudolf, Kálmán és Ferenc.

Egyébként felvette a kapcsolatot a Szovátán élő rokonokkal is. Azok és ők is katolikusok. A csíkfalvi ág azonban néhány unitárius tagtól eltekintve református. Szerinte 1890-ben Szovátán éltek: Hajdu János és Zsigmond, Ferenc, Gergely, id. Hajdu György, Sándor, Mária és Márton. 1905-ben azonban már csak Hajdu József, Hajdu Dénes és Hajdu Sándor gazdálkodott Szovátán.

A csíkfalvi Hajdu István a húszas évek elején, családi közlés szerint minden fáradozása ellenére sem talált már szovátai Hajdu családtagot sem Remetén, sem Szovátán. Úgy látszik, a szovátai Hajdu család kihalt a 20. század első felében, hacsak a trencsényi, valószínűsített családtagokból nincs még valaki le származott valahol.

Az eredeti címereslevél történetére vonatkozóan számos adat áll rendelkezésre, melyből kikerekedik a címeres levél hányatott sorsa.

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem radnóti kastélyában 1668. június 13-án megajándékozta hűséges hívét, felesége asztalnokát, id. Hajdu alias Geörbe Jánost és elsőszülött fiát, ifj. Jánost az armálissal, amelyet 1668. július 19-én a radnóti országgyűlésen ki is hirdettek. Elvileg, mint legidősebb fiúhoz, aki szerepelt az armálisban, ifj. Jánoshoz kellett kerülnie. Tudjuk azonban, későbbi tanúvallatásokból, hogy ő korán meghalt. Özvegye két kiskorú fiával, Sámuellel és Dániellel Remetére költözött, mert oda ment újból férjhez. Lehet, hogy magával vitte a nemeslevelet is. Ugyancsak a remetei Hajduk érdekében történt 1775-ös tanúvallatásból tudjuk, hogy az armális a „villangó időben”, ami szerintem az 1690–1710 közötti kuruc–labanc időszak lehet, elkerült a családtól, és pedig vadadi Zólyánéhoz, aki azelőtt vadadi Filep Jánosné volt. Tőle váltotta vissza Hajdu Péter. Ebben az időszakban két Péter élt a Hajduk között: egy Csíkfalván és egy Remetén. Feltételezem, hogy ez utóbbi volt a kiváltó.⁵⁶

Az előző vallomástevő a szovátai ágból való Hajdu Márton, 1775-ben 47 éves tanú volt, akiről 1803. április 13-án Szovátán az ő ága érdekében folytatott tanúvallatás során „szovátai Beke Judit mostanné Domokos Mihályné ann.55.” a következőt vallja: „Csak annyit tudok nemességek eránt vallani, hogy ennek előtte jeles esztendőkkel most is életben levő Haidu Márton uram a falu által bírónak választatván, felvenni nem akarta, azért a férjével akkor volt V/ice/k/irály/bíró néhai Csapai László úr eleiben kerekedtek elvívén Haidu Márton uram maga Nemeslevelét is, ottan megmutatta, amelyet a tisztelt királybíró úr megnézvén, azt felelte, hogy ez magában elég jó, de hogy törvényesen nem produkált véle, ezért amíg producálna, a bíróságot viselje.”⁵⁷ Hogy hogyan került át a remetei Hajduktól a szovátai Hajdukhoz, onnan meg a csíkfalvi ághoz, az rejtély előtttem. Egy biztos, az eredeti nemeslevél benyújtásra került a csíkfalvi Hajdu János és fia Hajdu Márton 1818. évi nemességigazolásához. Az 1818. június 6-i

marosvásárhelyi lajstrom szerint: „A felperesek levelei: 5. Egy eredeti 1668-ban juni 13-án költ Armális, mely által 16 Apaffy Mihály id. és ifj. Hajdu Jánost megnevesíti.”⁵⁸

A Magyar Országos Levéltár a 6868/1818. sz. Erdélyi Főkormányzósági nemességigazolási iratok közül kiemelte a nemeslevelet és az F 149 Cistába helyezte el. Pálmay a nemeslevélre vonatkozólag ugyan külön megjelölve is közli, hogy az összes okmányok Hajdu Gábor megyei főlevéltárnok őrzetében vannak,⁵⁹ de ez tévedés, mert az Erdélyi Főkormányzóság iratai még a 19. század második felében bekerültek a Ma-

gyar Országos Levéltárba, és ma is ott őrzik.⁶⁰ Szélei erősen megviseltek, égési nyomokkal. Lehet, hogy a csíkfalvi Hajdu Mihály házának leégésekor, 1771-ben sérült meg. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a nemeslevél állandóan vándorolt az egyes családi ágak közt, aszerint, hogy melyiknek volt szüksége a nemességigazolásra, és valószínűleg ezért is fordult a remetei Hajdu József 1832-ben a csíkfalvi Hajdu Mártonhoz segítségért, mert a nemeslevél már akkor bent volt az Erdélyi Főkormányzóságnál, az 1818-as igazolás iratai között.

Nagybákay Antal Zelmos

JEGYZETEK

¹ *Nagy Iván*: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1859. V. 12.

² *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Bp., 1912. IV. 353, 415, 447.

³ *Köblös Zoltán*: Nemességigazolók percek. In: Sándor Imre–Schestyén József: Genealógiai füzetek. III. évf. Kolozsvár, 1905. 98.

⁴ *Pálmay József*: Maros-Torda vármegye nemes családjai. Marosvásárhely, 1904. (továbbiakban: Pálmay i. m.) 55–56.

⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Erdélyi Főkormányzóság – F 141 Cista Dipl. – 6868/1818. (továbbiakban: id. okmánygyűjtemény.

⁶ MOL id. okmánygyűjtemény 22. lajstromszám.

⁷ *Demény*: Székely Oklevéltár. Új sorozat. (továbbiakban: Demény i. m.) IV. Kolozsvár, 1998. 138.

⁸ Demény i. m. IV. 265.

⁹ Pálmay i. m. 55.

¹⁰ Demény i. m. V. Kolozsvár, 1999. 376.

¹¹ Pálmay i. m. 55.

¹² MOL id. okmánygyűjtemény 4. lajstromszám.

¹³ *Sándor Imre*: Címerlevelek. II. füzet. Kolozsvár, 1912. 82, 83.

¹⁴ Kempelen i. m. IV. 445.

¹⁵ Hajdu családi levéltár – magántulajdonban –, 19. század végi összeállítás.

¹⁶ MOL. F 141 Cista Dipl. 6868/1818.

¹⁷ Hajdu családi levéltár: Királyi megerősítés „Nos Francisus...” kezdettel, 1818. június 2.

¹⁸ Pálmay i. m. 56.

¹⁹ *Köpeczi Béla*: Erdély története. Bp., 1988. II. 898.

²⁰ MOL id. okmánygyűjtemény 12. lajstromszám.

²¹ l. 20. jegyzet.

²² MOL id. okmánygyűjtemény 10. lajstromszám.

²³ Hajdu családi levéltár. Erősen barna, megperzseltnek látszó okirat.

²⁴ *Benkő Károly*: Marosszék ismertetése. 189.

²⁵ MOL id. okmánygyűjtemény 26. lajstromszám.

²⁶ MOL id. okmánygyűjtemény. 8. lajstromszám.

²⁷ Hajdu családi levéltár.

²⁸ Maros-Torda vármegye levéltára. A 108 Contributiós ki-mutatások. Csíkfalva, 1755.

²⁹ MOL id. okmánygyűjtemény 6. lajstromszám.

³⁰ Hajdu családi levéltár. Birtokcsere-szerződés 1783-ból.

³¹ MOL id. okmánygyűjtemény 9. lajstromszám.

³² Maros-Torda vármegye levéltára. Urbárium-összeírások U. 535. Szováta, 1785.

³³ Pálmay i. m. 55.

³⁴ l. 20. jegyzet.

³⁵ Hajdu családi levéltár.

³⁶ MOL id. okmánygyűjtemény 16. lajstromszám.

³⁷ l. 17. jegyzet.

³⁸ Hajdu Mártonnal kapcsolatos említett valamennyi okirat a Hajdu családi levéltárban.

³⁹ Kempelen i. m. IV. 447.; MOL Erdélyi Főkormányzóság 8390/1836. évi nemességigazolás.

⁴⁰ Maros-Torda vármegye levéltára. S 91 Siklódi családi iratok.

⁴¹ l. 28. jegyzet 1802., 1806. és 1807. évekről.

⁴² l. 28. jegyzet 1806., 1807. és 1808. évekről.

⁴³ Hajdu családi levéltár. Szerződés-aláírások során.

⁴⁴ Hajdu Mihály és neje valamennyi szerződése a Hajdu családi levéltárban.

⁴⁵ Hajdu családi levéltár.

⁴⁶ Hajdu családi levéltár. Sajátkezű folyamodvány.

⁴⁷ Hajdu családi levéltár. Köszönőlevél.

⁴⁸ Dédunokája, Illyés Lajosné Hajdu Magdolna birtokában Marosvásárhelyt.

⁴⁹ Hajdu családi levéltár.

⁵⁰ Hajdu családi levéltár.

⁵¹ Diplomák a Hajdu családi levéltárban.

⁵² *Szász Zsombor*: A csucsai paktum. In: Magyar Szemle 1937. augusztus.

⁵³ Életrajza megjelent az Erdélyi Tükör kulturális magazin (XII. évf.) 2000. szeptemberi záró számában. Debrecen, 2000.

⁵⁴ Hajdu családi levéltár.

⁵⁵ Hajdu családi levéltár.

⁵⁶ MOL id. okmánygyűjtemény 23. lajstromszám.

⁵⁷ MOL id. okmánygyűjtemény 13. lajstromszám.

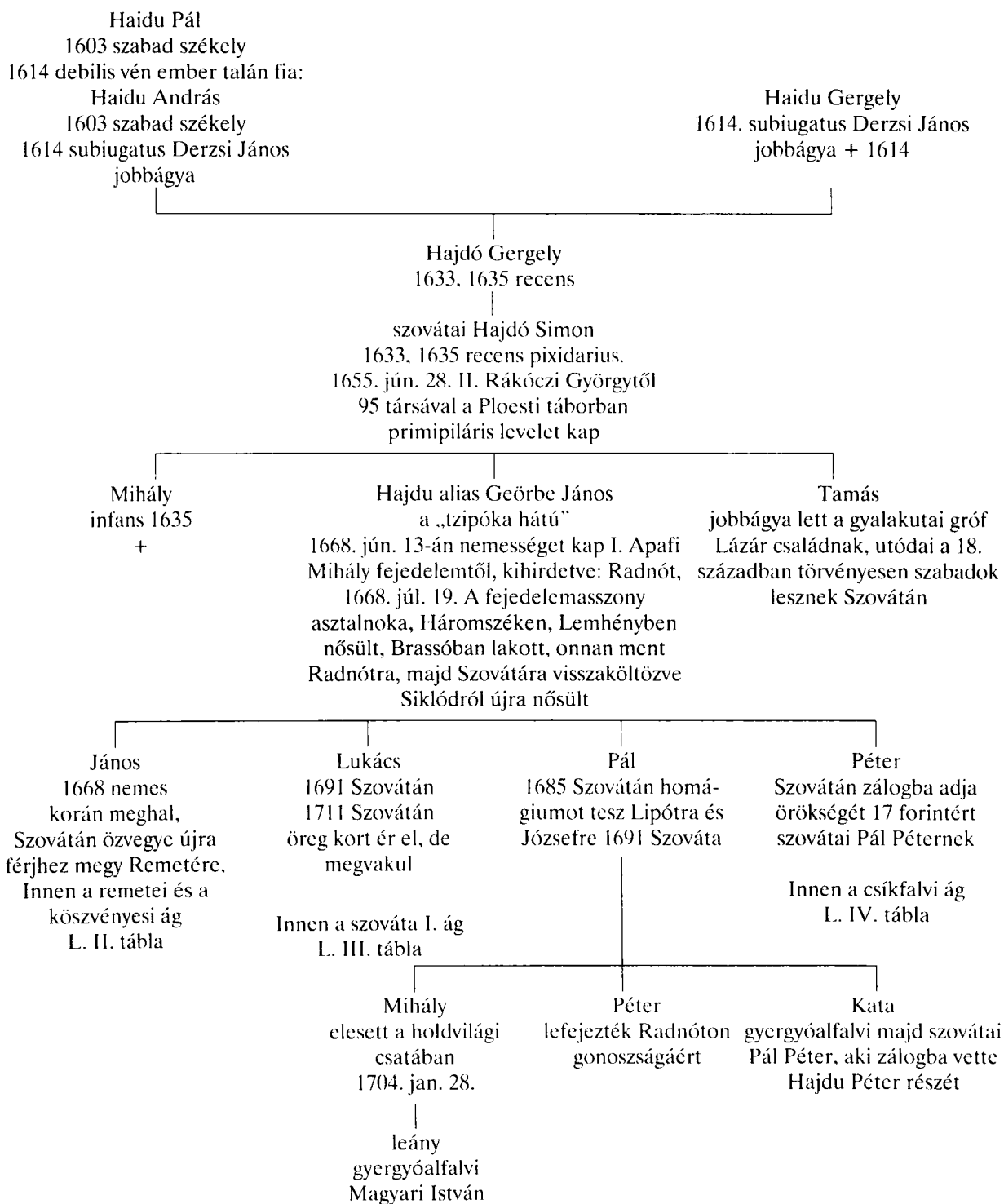
⁵⁸ MOL id. okmánygyűjtemény 5. lajstromszám.

⁵⁹ Pálmay i. m. 55.

⁶⁰ *Nyulásziné Straub Éva*: A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címerlevelek jegyzéke. Bp., 1981. 85. 998. sz.

A szovátai Hajdu család leszármazása

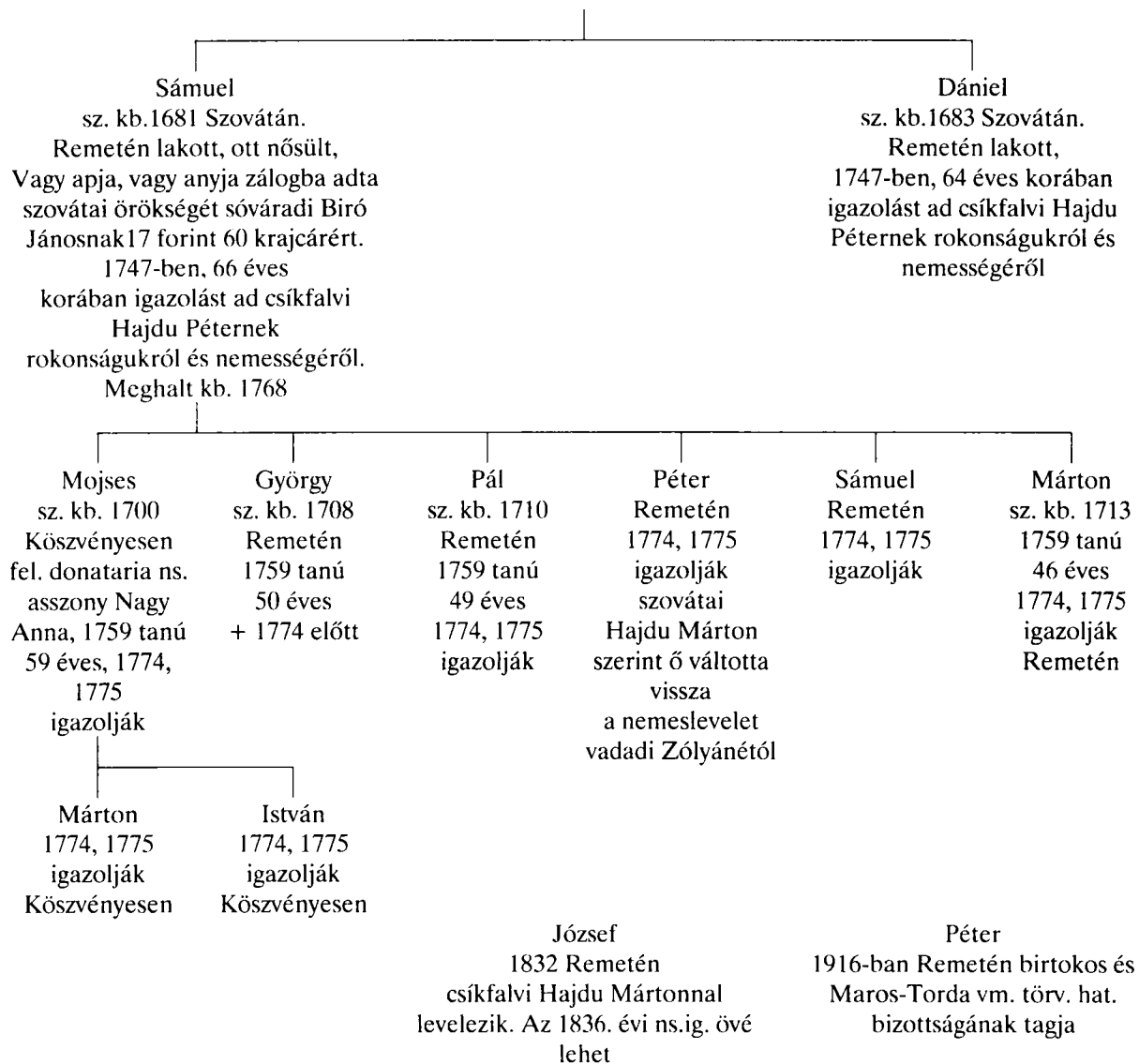
I. tábla



II. tábla

ifj. Hajdu János
aki az I. táblán

apjával együtt nemességet kapott I. Apafi Mihálytól. 1668. jún. 13.
Szovátán élt, meghalt 1683–1685 között. Felesége férjhez ment később
Remetére, és két kis fiúgyermekét is odavitte magával



III. tábla

szovátai Hajdu Lukács

1802. évi tanúvallomás szerint a nemességszerző János második fia volt
1691-ben nem jelent meg az összeíráson. 1711-ben zálogba vett egy darab földet
Szovátán. 1759-es tanú szerint igen öreg világtalan ember volt

Simon

1759. évi tanúvallomás szerint Szovátán életben van.
1802. évi tanúvallomás szerint sóváradai Biró Jánostól
zálogsummával visszaváltotta Hajdu János részét

Mihály

sz. kb. 1716 Szovátán
1759 tanú a köszvényesi ágnek
1774 tanú a köszvényesi ágnek, 58 éves
1785 úrbéri összeíráskor nob. primip., 69 éves
1775 tanú a remetei ágnek, 58 éves
meghalt 1802 előtt

Márton

sz. kb. 1728 Szovátán
1759 tanú a köszvényesi ágnek
1775 tanú a remetei ágnek, 47 éves
1785 úrbéri összeíráskor nob. primip.: 57 éves
1775 körül, Csapai László vicekirálybíró
idejében szovátai falubíró, bár tiltakozik
1802. évi tanúvallatáskor jelen van. 1803-ban él.
1806/7. évi szovátai adóösszeírásokban szerepel

Id. János

1771. évi osztályperben szerepel
1802 nemességét igazolja, 1803-ban él.
A szovátai adóösszeírásokban
1806/7., 1817., 1823/24., 1827–29. években
mint nobilis Hajdu öreg János szerepel

József

1802 nemességét igazolja
1803-ban él, 1806/7
urbárium szerint nobilis

Mihály

1771. oszt. perben
1806/7., 1817., 1823/24.,
1827/28. nobilis

ifj. János

1771. oszt. perben
1806/7., 1817., 1823/24.,
nobilis, 1827/28.

Antal

igazolt testvére
1803 előtt elbujdosott,
csak özvegye él halálhíre
után felesége újra
férjhez ment

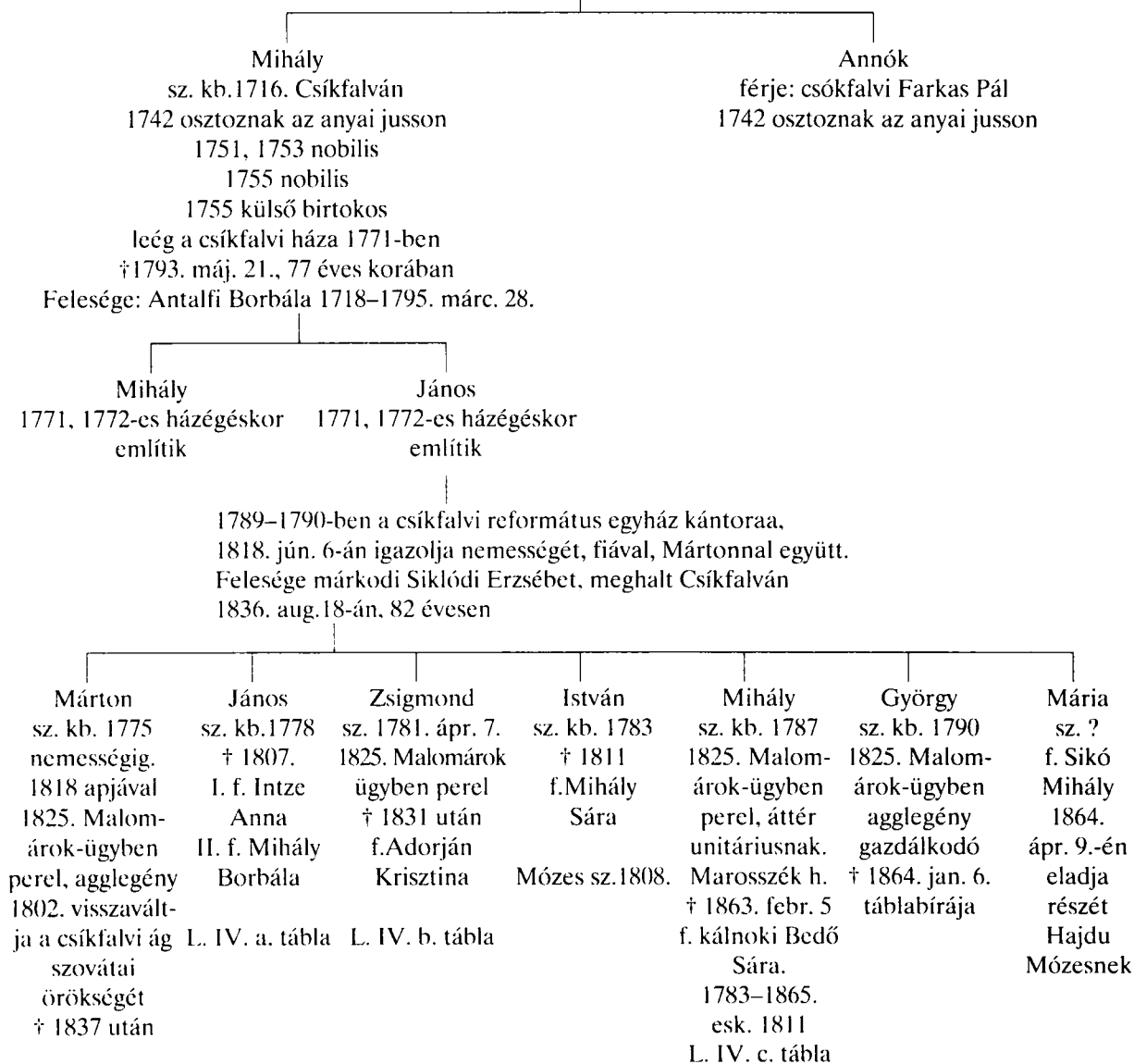
IV. tábla

szovátai Hajdu Péter
aki az I. táblán

zálogba adja szovátai örökrészét szovátai Pál Péternek 17 forintért

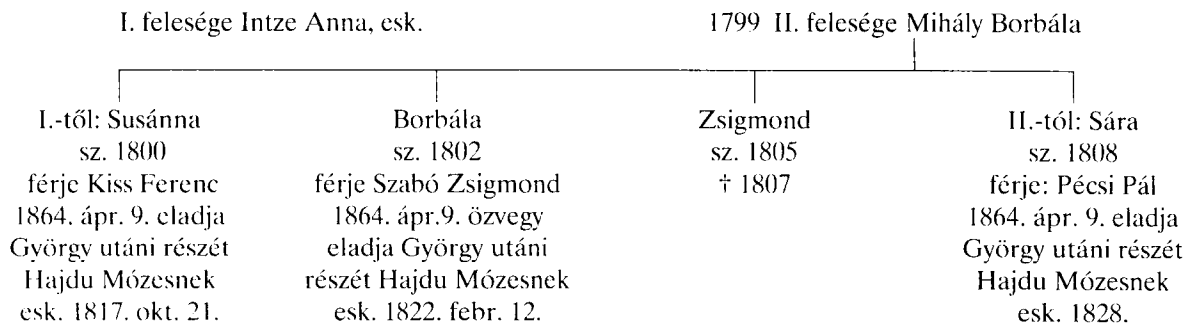
Péter

Csíkfalvára költözik, 1711. jún. 13. csíkfalvi specifikáció szerint egyházi nemes, a mikházai ferences barátok kádármestere, 1744-ben úgyszintén. Csíkfalvára nősült, felesége Földi Drusiánna vagy Duris, aki birtokos nemes asszony volt. és meghalt 1742-ben. 1742-ben a férj és két gyermeke osztoznak a hagyatékán. 1747. Testimoniális levelet kap a két remetei Hajdu testvértől rokonságára és nemességére nézve



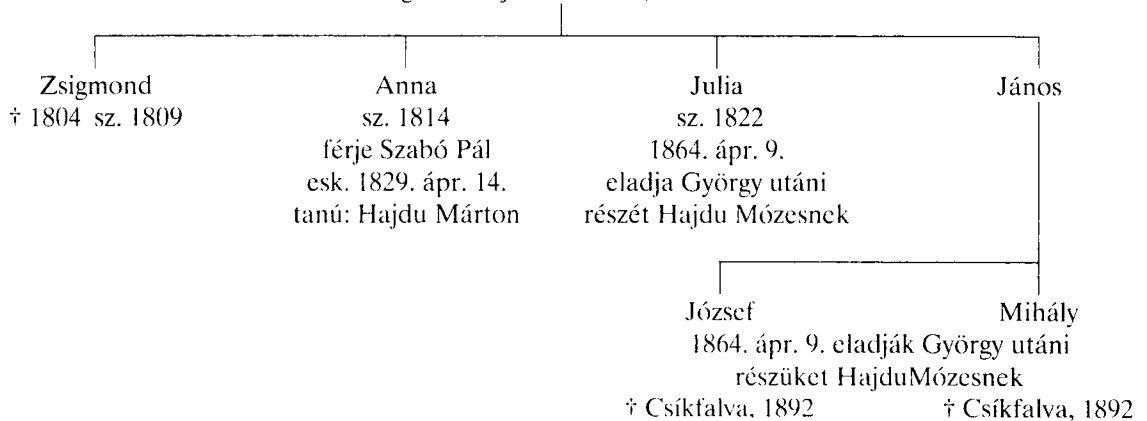
IV. a. tábla

szovátai Hajdu János
 aki a IV. táblán
 sz. kb. 1778 + 1807 után
 gazdálkodó



IV. b. tábla

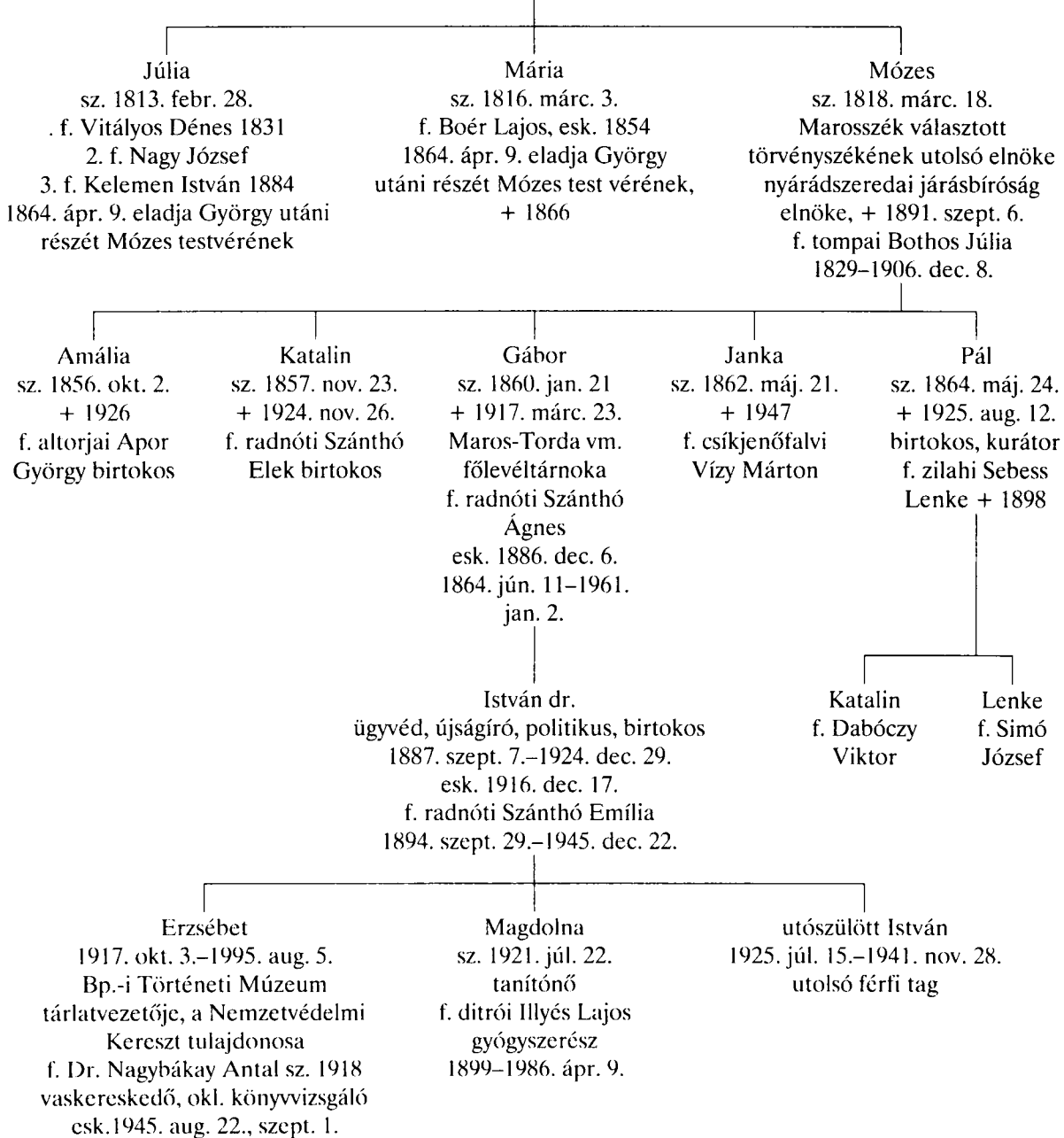
szovátai Hajdu Zsigmond
 aki a IV. táblán
 sz. 1781. ápr. 7. † 1831 után
 gazdálkodó
 felesége: Adorján Krisztina, esk. 1802



IV. c. tábla

szovátai Hajdu Mihály
aki a IV. táblán

Marosszék hites táblabírája, sz. kb. 1787 + 1863. febr. 5. esk. 1811
felesége kálnoki Bedő Sára 1783. jan. 1.–1865. dec. 24. unitárius
férje is áttér később, a leányok unitáriusok, a fiú református





GEMEINDESYMBOLE IN DER SLOWAKEI

Der bisherige Forschungsstand

Auf internationalen Fachkongressen kam die Problematik der slowakischen Kommunalheraldik bisher zur Sprache zuerst in meinem Vortrag auf dem Heraldikkongress in Madrid (1982) über die Kommunalheraldik in der slowakischen Hohen Tatra, dann auf dem Internationalen Genealogie- und Heraldikkongress in Helsinki (1984), wo die slowakischen Stadtwappen besprochen wurde. Auf dem Internationalen Vexillologischen Kongress in Zürich (1993) präsentierte ich einen Bericht über slowakische Kommunalflaggen und -fahnen.

Im Vortrag von Helsinki in 1984 hatte ich die Veröffentlichung einer Publikation über slowakische Stadtwappen angekündigt. Dieses von *Kartous*, *Novák* und *Vrtel* verfasstes Buch, das auch Abbildungen von 135 Stadtwappen und Flaggen beinhaltet, wurde 1991 erschienen. Mein Beitrag auf dem Luxemburger Kongress beschränkte sich auf slowakische Gemeindegymbole, d. h. Wappen, Flaggen und heraldische Siegel. Stadtwappen bzw. Flaggen wurden nur am Rande erwähnt.

Es ist das große Verdienst von Professor *Novák*, ein Mitglied der Internationalen Heraldischen Akademie, dass er sich seit Anfang der siebziger Jahre gleichermaßen den Stadt- und Gemeindegymben widmete. Das von ihm in zwei Ausgaben (1967 und 1972) veröffentlichte Werk über die slowakische Stadt- und Gemeindegymben gilt bis heute als das Standardwerk zu diesem Thema. Die Funktion der städtischen Symbole änderte sich allerdings grundlegend seit dem Erscheinen des Werkes. In den Erscheinungsjahren (1967, 1972) galt noch die vom Autor vertretene These, dass sich bei seiner Forschungs- und Publikationsarbeit darum handle, ein

womöglich komplettes Bild über die Vergangenheit der kommunalen Heraldik in der Slowakei zusammenzustellen. *Novák* vermerkte hinzu, dass diese kommunalen Symbole lediglich dekorative Funktionen auszuüben haben, da die in den Städten und Gemeinden wirkenden administrativen Organe sich von Gesetzes Wege nur des (damals tschechoslowakischen) Staatswappens bedienen durften.

Trotzdem begann sich anfangs der siebziger Jahre die Öffentlichkeit für die Kommunalwappen zu interessieren. Dies war auch in den Nachbarländern der Slowakei und in einigen anderen Ländern des sog. Ostblocks der Fall. Die 1975 bei der Zentralen Archivverwaltung des slowakischen Innenministeriums ins Leben gerufene Heraldische Kommission hatte zunächst bloß die Aufgabe, die Kodifizierung von Stadtwappen zu beaufsichtigen und zu beeinflussen. Dieser Prozess ist mit der Publikation des oben erwähnten Werkes über die Wappen- und Flaggen von 1991 abgeschlossen wurden.

Das Wirken der Heraldischen Kommission

Eine völlig unerwartete Wirkung dieses Buches trat kurz darauf ein, als sich mehrere Gemeinden sowie Stadtteile größerer Städte, die vor der Eingemeindung als selbständige Gemeinden existiert hatten, an die Heraldische Kommission wandten, um Ihre, vorher meist nur in alten Siegeln vorkommenden heraldischen Symbole, als Wappen kodifizieren zu lassen. Nachdem im Stadtwappenbuch von 1991 auch Flaggen publiziert worden waren, erstreckten sich diese Anträge der Gemeinden ebenfalls auf die Festlegung der Gemeindeflaggen.

Bevor ich auf die eigentliche Problematik der Gemeindegymbole eingehe, sollte ich noch darauf

Registrum heraldicum Reipublicae Slovacae

per Sectionem tabulariorum necnon actorum officiorum Ministerii rerum internarum Reipublicae Slovacae gestum, statuta Commissionis heralicae eiusdem Ministerii considerata, et re consultata quod creationes armales partem indubitam hereditatis culturalis Europaeae constituuntur, et quod creationes insuper dictae traditionem habent in Slovacia profundam et tempore praesente culta, reique memor patrimonium artis heralicae civicae familiarisque exemplum et mandatum esse, ut creatio necnon conservatio armorum personalium familiariumque non tantum sicut res temporis praeteriti consideranda sit, maneatque ut pars indivisibilis qualitates vitae identitatisque personarum et familiarum, salutem dicit omnibus praesentibus significatque ut sequitur:

Collegium heralicum propter explorationem + + + + +
 quinta decima Ianuarii anno millesimo nonagesimo + + + + +
 domini Iovanni Galambos, diplomatum librorumque + + + + +
 academici hospitantis, ex civitate Holié ortum, die quadragesimo nono, Propositione facta, a Registro heralico Commissionis heralicae Ministerii rerum internarum + + + + +
 domini Siodonio Alexey, Collegii heralici membro et heralicae, Registrum iam memoratarum conclusionem fecit Holié, olim in communitate Své Comitatus Telovienensis Imperatore et Rege Apostolico Leopoldo die nona Julii anno Galambos formam habere ut in diplomate regio insuper columba expansis alis, volanti similis, rostro suo rubro militare aeternum caelestini coloris, fundamentum illius Saleam militarem regio diademate, etiam inde candida inferionique per via similem profertente ornata, a line flavis et caeruleis, illinc autem candidis et rubris in scutumque ipsum decemter ac venuste ornantibus. Haec Slovacae relata sunt sub signatura QG/16/98. Haec arma, in modo, a domino Iovanne Galambos et per ipsum ab uxore nascituris, promem Galambos exhibentibus, utenda sint secundum consuetudines heralicas in possessionibus mobilibus et immobilibus, imprimis in literis propriis sigillis, signis ex libris dictis, ceterisque omnibus opportunatibus utilis. Si autem quisquis alter, qui dominus Iovannes Galambos, necnon personae insuper dictae, eorumque posterit et heredes utriusque sexus eadem arma ut hic descripta et depicta arrogaverit, secundum antiquum ius armale libris contempcioneque obiectus sit. Datum Bratislavae per manus domini Ladislai Vrtef, consiliani publici de creatione heralica, membri Academiae internationalis heralicae, die undecima Februarii anno millesimo nonagesimo octavo. + + + + +



Galambos

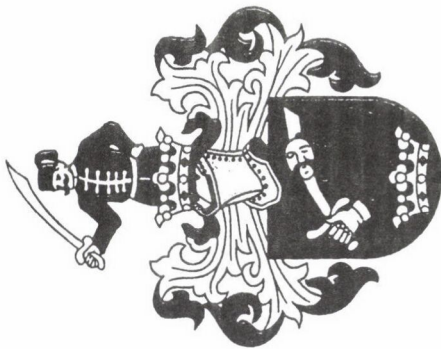







Heraldičný register Slovenskej republiky

vedení Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky - Odborom archívniectva a spisovnej služby, na základe štatútu Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, berúc do úvahy, že erbová tvorba je neodmysliteľnou súčasťou európskeho kultúrneho dedičstva a má na Slovensku dávne tradície, ktoré sú hodné pestovania aj v súčasnosti, uviedomujúce si, že odkaz našej rodovej heraldiky je príkladom a príkazom, aby nepatril len minulosti, ale ostala súčasťou kvalitatívnej životnej a identitnej osobnosti a rodiny, týmto pozdravuje všetkých, ktorí budú čítať tieto listiny a oznamuje im nasledovné: Heraldické kolegium pre výskum a tvorbu občianskych erbov dňa



druhého marca roku dvestisíc predložiť Heraldickému registru **Juraja Poóra**, pôvodom zo Senca a zo Zvolena, narodeného dňa porobcu vo veciach finančných, Heraldický register preskúmal predchodom Heraldickej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej Zdenka Alexyho, člena Heraldického kolegia a akademika o starobylý erb seneckej rodiny **Poór** a rozhodol o jeho zapísaní do zoznamu v druhej a užívaní menovaného pána **Juraja Poóra**. **Poóra** narodeného v roku 1661 v Senci, ktorý spolu so svojím bratom **Štefanom** dostal erbovú listinu od cisára a apoštolického kráľa **Leopolda** vystavenú vo Viedni dňa 16. augusta roku 1680. jeho vnuk **Franzisek Poór** narodený v roku 1725, jeho právnik pripravníkom **Ladislav Poór** narodený roku v 1882, ktorého menovaného o registráciu erbu žiadajúceho **Juraja Poóra**. erb pána **Juraja Poóra** má tieto podoby: V modrom štíte zo zlatej stieborná šablóna s prepichnutou hlavou Turka. Prilepávdá sú prilepy vyhrastá červenoodetý vojak s vyťasenou stiebornou vyobrazený v jej strede, je zapísaný v Heraldickom registri už vo farebnej alebo čierneobielej, či inej podobe, spolu s v roku 1680 mobilizovaných **Štefana** a **Juraja Poórovcov**, pán rodená **Kyšková**, ďalej ich syn **Daniel**, ako aj týchto potomkovia podľa heraldických zvyklostí používať na svojom majetku hrnuteľnom a nehnuteľnom, najmä na osobných listoch, pečiatkach, exlibrisoch a pri všetkých iných vhodných príležitostiach. No ak by si ktokoľvek iný ako pán **Juraj Poór** a vyššie spomenutí osoby, ich potomkovia pritezvisko **Poór** užívajúci a dedičia oboch pohľaví, privlastnil rovnaký erb, ako ten, ktorý je tu opísaný a vyobrazený, má byť podľa starého erbového práva vystavený posmechnu a opovrhnutiu. Dané v Bratislave rukami pána **Ladislava Vrtela**, vládného radcu pre heraldickú tvorbu a člena Medzinárodnej heraldickej akadémie dňa dvadsiateho siedmeho marca roku dvestisíc a opatrené pečatami Heraldického registra Slovenskej republiky a Heraldického kolegia.

Ladislav Vrtel

Peter Kantus



hinweisen, dass die Wappen und Flaggen der slowakischen Städte, inklusive Begleittext, seit 1991 im zweimal monatlich erscheinenden Periodikum *Verejná správa* (Öffentliche Verwaltung) regelmäßig veröffentlicht werden. Dort wird jeweils ganzseitig in Farbe ein Kommunalsymbol, d. h. Wappen und Flagge abgedruckt. Diese Zeitschrift erscheint separat in slowakischer und ungarischer Sprachversion. Sie wird an alle Stadt- und Gemeindeverwaltungen in der Slowakei versandt. Es verwundert daher nicht, dass die besprochene Veröffentlichung der kommunalen Symbole ihre Wirkung auf die Gemeindeverwaltungen nicht verfehlte. In *Verejná správa* werden die Gemeinden ebenfalls darauf hingewiesen, dass sie zwecks Beratung und Registrierung der Kommunalsymbole sowie Bestimmung der Farbzusammensetzung der Gemeindeflaggen mit der Heraldischen Kommission Kontakt aufnehmen sollen. Zugleich werden die Gemeinden darauf aufmerksam gemacht, dass der Heraldischen Kommission illustrative und archivalische Belege der Gemeindegelbe vorzulegen sind: diese stehen in den Fällen spätestens seit der Einführung der Maria Theresianischen Urbarialregelung in der Mitte des 18. Jahrhunderts zur Verfügung. Eine weitere, im erwähnten Werk von Novák ausgewertete Quelle finden sich in der periodischen Dokumentation über die Tätigkeit des Innenministeriums seit dem Jahre 1902, die zur Inhaltsbestimmung von Gemeindegeln führte; allerdings betrifft dies nur eine geringe Anzahl von slowakischen Gemeinden.

Zur Vorlage bei der Heraldischen Kommission liefern die Gemeinden meistens zugleich mit der gesagten Dokumentation, auch eigene Vorstellungen von der Wappengestaltung, welche von Gestaltern verschiedenen künstlerischen Niveaus erarbeitet wurden. Es gibt daher nicht wenige Fälle, bei denen die Heraldische Kommission die Rolle eines Korrektors in Sachen künstlerischer Gestaltung auf sich nehmen muss. Von *Ladislav Čisárik Jun.* und *Dragica Vrtel'ová* stammt der überwiegende Teil der Kreationen; diese beiden Künstler beeinflussen grundlegend die ganze Szene.

Es hat hier auch darauf hinzuweisen, dass die beschriebenen Vorgangsweisen durch keine kohärente und zwingende Rechtsnorm vorgeschrieben sind. Die Gemeinden fügen sich dieser pragmatischen Prozedur freiwillig. Die Heraldische Kommission erhebt allerdings auch keine Gebühr für ihre Tätigkeit.

Die Gestaltung der slowakischen Gemeindegelbe

Was die Gemeindegelbe betrifft, kann man als Produkte diese kreativen Aktivität Schildinhalte mehrerer Typen anführen. Zur Einführung werden einige Beispiele von erwähnten Siegelabdrucken weiterhin von diesen abgeleitete, neugestaltete Gemeindegelbe und -siegel vorgestellt. Bei der Neugestaltung stellt man zunächst Abbildungen fest, die völlig von den gesagten Abdrucken übernommen worden sind. Es sind dies:

1. Heiligengestalten – Patrozinien lokaler Kirchen (z. B. *Horná Súča* und *Černany*). Die Heraldische Kommission bemüht sich die Gemeinden davon zu überzeugen, dass es den Prinzipien der Heraldik entspricht, diese Gestalten durch die respektiven Heiligenattribute zu ersetzen, so wie es auf manchen Siegelabdrucken (z. B. *Devín*, *Topol'čianky* und *Devínska Nová Ves*) überliefert wurde. Natürlich wird streng darauf geachtet, dass nicht zwei oder mehrere slowakische Gemeinden Wappen desselben Inhaltes führen. Auch in den Fällen, wo dieselbe Heiligenfigur im Wappen erscheint, werden voneinander durch sekundäre Elemente im Schild, differenziert und individualisiert, z. B. *Horná Súča*, wo neben der Gestalt des Hl. Johannes von Nepomuk Mondsichel und Sonne differenzierend erscheinen.

Manchmal werden Heiligengestalten bzw. Heiligenattribute durch andere, für die Gemeinde charakteristische Elemente ersetzt, oder ergänzt. So bei *Chmel'nica* – statt der Abbildung des Hl. Andreas im alten Siegel, nur das Attribut des Heiligen und Hopfenfrüchte im teilweise redenden Wappen: *chmel'* bedeutet Hopfen auf Slowakisch.

2. Auf die Beschäftigung der Einwohner hinweisende Symbole bzw. Abbildungen. Es sind vor allem folgende:

- der Pflug und seine Teile (*Lesenice*, *Hontianske Moravce* und vor allem *Košťany nad Turcom*),
- Sichel, Getreideähren und Gerben,
- Blumen und Sträucher (z. B. *Cígel*, *Sihelné*),
- Bäume (z. B. *Topol'čianky*, *Dubodiel* und *Rado-bica*),
- Weinrebe und Weintrauben (z. B. *Orešany*).

Da diese Elemente mit hoher Frequenz vorkommen, sorgt die Heraldische Kommission dafür, dass die einzelnen Gemeindegelbe, wenn auch nur in Gestaltungsdetails oder mittels sekundärer Elemente, zur Genüge individualisiert werden, um Verwechslungen vorzubeugen. Eine Zentral geführte

slungen vorzubeugen. Eine Zentral geführte Kartei mit Belegen hilft das Prinzip aufrecht zu erhalten.

3. Zucht- sowie Wildtiere (z. B. *Svinia* und *Smrečany*).

4. Echte heraldische Elemente, die überraschenderweise auch bei Gemeinden mit geringer Bedeutung anzutreffen sind (z. B. *Topolčianky*, *Chmel'nica*, *Opatovce nad Nitrou* und *Devínska Nová Ves*).

5. Neugebildete Wappen, die mangels geeigneter überlieferter Symbole zustandekamen, so z. B. *Sajdikove Humence*, wo eine der erhalten gebliebenen Mühlen zu einem Gemeindesymbol bestimmt wurde, weiter *Halič* mit der Abbildung des dortigen Schlosses (Ortsdominante), welche die Funktion des Gemeindesymbols übernahm.

Bei der Wappenkodifizierung wird darauf geachtet, dass im Schild Teilungen nur ausnahmsweise vorgenommen werden. Das Ideal einer einzigen Wappenfigur im Schild ist bei über 3000 möglichen slowakischen Gemeindewappen leider kaum zu verwirklichen.

Die von der Heraldischen Kommission kodifizierten Gemeindewappen finden eine Verwendung in Amtsstuben, an Gemeindegebäuden, auf Briefpapieren, Siegeln usw. Zu den Gemeindesiegeln ist zu bemerken, dass sie entweder den Wappenschild übernehmen oder – was viel öfter vorkommt –, nur der Wappeninhalt, ohne Schild, zeigt. Die zweitgenannte Variante entspricht der besten lokalen Tradition der Siegelgestaltung.

Die slowakischen Gemeindeflaggen

Wie bereits erwähnt wurde, kodifiziert die Heraldische Kommission nicht nur Gemeindewappen, sondern auch Gemeindeflaggen. Der Anwendungs- und Wirkungsbereich einer Flagge in der Öffentlichkeit ist bekanntlich viel größer als derjenige eines Wappenschildes. Daher der Grundsatz, dass zugleich mit dem Wappen von der Heraldischen Kommission auch die Flagge bestimmt und kodifiziert wird. Um den Flaggenge-

brauch attraktiv und kostengünstig zu gestalten, wird bei einfachen Flaggen (Grundauführung der Flagge) die Regel eingehalten, dass bei keinem Wappenschild auf einer Fahne erscheint. Mit der Ausnahme einer Wappenflagge, in welcher der Wappeninhalt voll in einer quadratischen Flagge zu erscheinen hat. Auf Seite 300. und 311. des slowakischen Stadtwappen- und Flaggenbuches von 1991 erschienen am Beispiel von *Myjava* alle empfohlenen Flagge- und Standartenvarianten, die von den Städten oder Gemeinden zu benutzen sind. Die hier unter Nr. 6 abgebildete Flagge stellt den Typ einer Bürgermeisterstandarte dar, die eine besondere Bordurauführung aufweist. Die Gemeindeflaggen der Slowakei unterscheiden sich von den Stadtflaggen dadurch, dass sie einen dreiteiligen Schwalbenschwanz aufweisen. Bei Stadtflaggen ist dieser Schwalbenschwanz zweitwillig.

Dieser Exkurs in die kommunale Vexillologie ergab sich deshalb, weil beide Disziplinen, d.h. Wappen- sowie Flaggenkunde, eine innere Einheit bilden. Dies bezeugt ja ebenfalls die Handhabung der Problematik durch die slowakische Heraldische Kommission. Die Gemeindeflaggen werden von dieser Kommission zentral bestimmt und registriert, da sonst des Prinzips der ausschließenden Individualität eines Flaggendesigns nicht gewährleistet wäre.

Die seit längerem vorgesehene systematische komplette Veröffentlichung von sämtlich registrierten slowakischen Kommunalwappen begann im Jahre 2000 mit der Publikation des ersten Bandes des Sammelwerkes *Heraldický register Slovenskej republiky*. In diesem Band wurden auf 224 Seiten insgesamt 448 Kommunalwappen und -flaggen in Farbe veröffentlicht, samt Blasonierung und kurzer Wappengeschichten die einen Teil der von der Heraldischen Kommission registrierten Stadt- und Gemeindesymbolen darstellen. Jährlich soll je ein Band ähnlichen Inhaltes veröffentlicht werden.

Alexy, Zdenko G.

LITERATUR

- Alexy, Zdenko G.*: Kommunalheraldik in der Gebirgsregion der Slowakischen Hohen Tatra. In: XV Congresso Internacional de las Ciencias Genealogica y Heraldica. Madrid, 1983. S. 49–72.
Alexy, Zdenko G.: Kommunalheraldik in der Slowakei. In: *Genealogica & Heraldica*. Helsinki, 1984. S. 253–264.
Alexy, Zdenko G.: Slowackie Flagi Miejskie i Sztandary. (= Slowakische städtische Flaggen und Fahnen.) *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. Warszawa, Maj 1994, No 11. S. 15–23.
Alexy, Zdenko G.: Slovenské mestské vlajky a zástavy. (= Slowaki-

- sche städtische Flaggen und Fahnen.) *Genealogico-heraldický hlas*. Martin, 4 (1994)-1. S. 3–11.
P. Kartous, J. Novák und L. Vrteľ: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Bratislava, 1991. S. 339.
Novák, Jozef: Slovenské mestské a obecné erby. (= Slowakische städtische und kommunale Wappen.) Bratislava, 1991. S. 339.
Heraldický register Slovenskej republiky. Hrsg. *Peter Kartous und Ladislav Vrteľ*. Bratislava, 2000. S. 277.
Verejná správa. (= Öffentliche Verwaltung) Erscheint zweimal im Monat.)



ZUR ÄLTESTEN GESTALT DES WAPPENS VON NEUSOHL (BESZTERCEBÁNYA, BANSKÁ BYSTRICA)

Die Überschrift dieses Beitrags kann auf ersten Blick den Eindruck erwecken, dass es sich um eine Rekapitulation allgemein bekannter Fakten über die Gestalt des Wappens von Neusohl handelt, welches während seiner ein paar hundertjährigen Existenz mit Ausnahme des Trägers und Wächters des Schildes keine Entwicklungsveränderungen durchgemacht hat. Wenn wir auch an das in der Fachliteratur bisher gut bekannte und – von der Mitte des 15. Jahrhunderts stammende – Wappen, sowie an die Siegelstöcke und deren Abdrucke angewiesen wären, hätten wir grundsätzlich keine andere Möglichkeit. Im Repertorium der mittelalterlichen Urkunden des Staatlichen Bezirksarchivs in Neusohl befinden sich aber einige ältere, bis jetzt unbekannte Stadtsiegel der Stadt, welche in die Problematik der Entstehung und Entwicklung dieses Wappens neue Anlässe einführen. Die Siegel wurden in den durch die Stadtkanzlei in Neusohl in den Jahren 1326–1406 ausgegebenen Urkunden bestätigt und sie waren mit dem gleichen Siegelstock ausgefertigt, d. h. mit dem ältesten Stadtsiegelstempel von Neusohl, dessen Entstehung an die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts fällt. Sowohl der Fund der erwähnten Siegelabdrucke, als auch selbst deren Wappenzeichen, welche sich von der gewöhnlichen Gestalt des Stadtwappens von Neusohl ein wenig unterscheidet, erwecken in uns gewisse Bedenken und Fragen, die richtige (ursprüngliche) Gestalt des Wappens von Neusohl, seine Inspirationsquellen betreffend und zwingen uns zu Kollers Behauptungen im 18. Jahrhundert zurückzugreifen, welche allerdings schon längst als irrtümliche abgelehnt wurden.

Was sprechen die allgemein bekannten Fakten über das Stadtwappen von Neusohl? Das gegenwärtige Wappen von Neusohl geht aus dem Siegel, bzw.

dem Siegelstock (dieser hat sich nicht erhalten geblieben), aus der Mitte des 15. Jahrhunderts heraus. Es wird durch ein siebenfach silber-rot geteiltes Schild gebildet, also ein Schild mit umgekehrt gereihten Farbstreifen, als es beim jüngeren Zeichen Ungarns, welches man in der Árpádenzeit benutzte, der Fall ist. Das Wappen von Neusohl gehört also zur gleichen Gruppe von Stadtwappen, wie z. B. die von Sillein (Zsolna, Žilina), Skalitz (Szakolca, Skalica), Šurany (Surány/Nagysurány), Topoltschan (Nagytopolesány, Topolčany) und unweit von Altsohl (Zólyom, Zvolen), welche auch durch aktive Transformation des ungarischen – in diesen Fällen des älteren – Staatszeichens entstanden sind. Da Neusohl im Mittelalter auch mit dem Namen „Neues Zvolen“ (*Neusohl, Neosolium* im Gegensatz zu „Alten Zvolen“ [*Altsohl, Veterozolium*]) – genannt wurde, welcher auch auf dem uns bisher bekannten ältesten Siegel, bzw. dem Siegelstock aus dem 15. Jahrhundert vorkommt, daraus haben die Heraldiker darauf geschlossen, dass die Stadt ihr Wappen analogisch zum Wappen von Altsohl und dem angeführten Namen aufgenommen hat.¹ Heutzutage kann aufgrund des Fundes der älteren Siegelabdrucke die letztere von diesen Behauptungen korrigiert werden.

Untersuchen wir nun die Fakten, und zwar allmählich und im Spiegel der Quellen, welche uns über das neu entdeckte (bzw. bisher unbekannte und nicht publizierte) älteste Siegel der Stadt Neusohl gewähren.² Das runde Siegel aus braunem Wachs³ hat einen Durchschnitt von 38 Millimeter. Im Zentrum des Siegelfelds ist das frühgotische dreieckige Schild mit dem Stadtwappen plazierte, welches auf neun waagerechte Feldern (in heraldischer Terminologie vier „Balken“) gegliedert ist. Die Felder Nr. 1, 3, 5, 7 und 9 sind schraffiert (Gittermuster), die Felder Nr.

2, 4, 6 und 8 sind „glatt“.⁴ Über dem Schild sind, einander zugewandt, Berghammer und Bergeisen plaziert, wobei die Schäfte von beiden Werkzeugen waagrecht abgewandt sind. Die freien Fläche an beiden Seiten des Wappenschildes füllen die Himmelskörper aus. An der linken Seite ist es ein zwölfspitziger Stern (Sonne), ober und unten in dessen (deren) Begleitung kleine sechsspitzige Sternchen zu sehen. An der rechten Seite ist ein Halbmond, vom Wappenschild abgewandt, oben und unten in Begleitung von kleinen sechsspitzigen Sternchen. Im Umkreis des Siegels ist mit Majuskelschrift + *SI-GILLVUM *DE*BISTRICEBANA* zu lesen.



Zeichnung des ältesten Stadtsiegels.
(Rekonstruktion Igor Graus)

Dieses Siegel hat sich im Archivbestand des Magistrats von Neusohl in fünf Exemplaren erhalten geblieben, wobei es in einem Fall an roter aus Seide geflochteten Schnur und in drei Fällen an einem Pergamentstreifen angehängt ist. Der älteste Abdruck stammt aus dem Jahre 1326,⁵ die übrigen drei sind aus 1387,⁶ 1390⁷ und 1400.⁸ Ausser diesen hat sich separat ein weiteres Siegel mit Resten einer roten geflochtenen Seidenschnur⁹ erhalten. Der sechste und bis jetzt letzter bekannter Abdruck des Siegels stammt aus dem Jahre 1437 und er ist an einer Urkunde im Archivbestand des Magistrats von Sillein angedrückt.¹⁰ Der Erhaltungszustand all dieser Siegel ist relativ sehr gut – in allen Exemplaren sind vor allem die Siegelmitte mit Wappenschild und die begleitenden Zeichen sehr gut sichtbar, wobei die feinen Details des Gittermusters am besten in Abdrucken aus den Jahren 1387 und 1406 bemerkbar sind. Die Rundschrift ist in den Abdrucken aus den

Jahren 1290 und 1406 am besten zu lesen. Der Abdruck vom Jahre 1387 ist an drei Stellen der Rundschrift beschädigt (der Wachs abgebrochen).

Die gesamte künstlerisch dargestellte Abbildung des Siegels mit dem frühgotischen Schild läßt sich vermuten dessen Entstehung zum Ende des 13. Jahrhunderts, also in die Zeitperiode von vier Jahrhunderten zurückzuführen, zwischen Verleihung der Stadtprivilegien im Jahre 1255 und dem Beginn des nächsten Jahrhunderts. Außer dem Gesamtaussehen des Siegels¹¹ entspricht diesem auch die darauf gelesene Benennung der Stadt Neusohl. Während Bela IV bei der Bezeichnung des Ortes noch den Terminus *Bystrice*¹² und *Bytzerze*¹³ benutzte, findet man die Benennung *Byzthercebana* erstes Mal in dem von Bela IV dem Stadtrichter Andreas im Jahre 1263 gegebenen Schenkungsurkunde¹⁴ und wieder in 1293 in der Bestätigung der Stadtprivilegien durch Andreas III.¹⁵



Das Siegel von Neusohl an der Urkunde aus dem Jahre 1387.
(Foto Igor Graus)

Man hat den ältesten Siegelstock ohne Veränderung bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts gebraucht, als er durch einen kleineren Siegelstempel (mit Durchschnitt von 30 Millimeter) mit verkleinertem Stadtwappen ersetzt wurde. Der runde Stempelstock trägt in seiner Mitte einen spätgotischen Schild, welcher siebenfach geteilt ist, wobei plastisch auftreten und schraffiert (Gittermuster) sind die Felder Nr. 2, 4, 6 und 8. Über dem Wappenschild und auf seinen Seiten sind feine Ornamentalmotive zu sehen. Der Siegelstock beinhaltet die Rundschrift + *sigillum + civitatis + novi + zoli*, geschrieben mit gotischer Minuskel. Er hat sich im Original erhalten und das älteste Vorkommen dessen Abdrucks ist an der Urkunde aus dem Jahre 1446.¹⁶ Ungefähr in der

gleichen Zeit liess sich die Stadt ein grösseres Siegel mit Durchschnitt von 43 Millimeter ausfertigen, und zwar mit der Rundschrift + *sigillum + ciuitatis + noui + zoly*, hier aber ist das Wappen durch einen Engel in der Funktion des Schildträgers und durch zwei Adler in der Funktion der Schildwächter¹⁷ ergänzt. Gerade oben dieser Siegelstock diente allen Autoren, die sich mit dem Wappen von Neusohl beschäftigt haben, einen Ausgangspunkt für ihre Erwägungen, weil damals noch kein älterer Siegelstock, bzw. dessen Wachsabdruck bekannt war und die Fachliteratur keinen solchen kannte.¹⁸

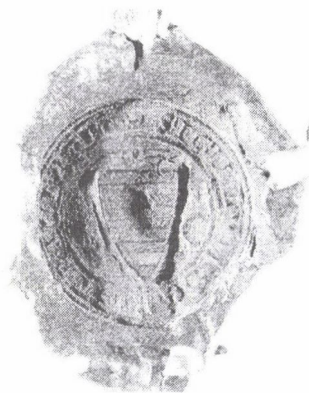


Das Siegel von Neusohl an der Urkunde aus dem Jahre 1390.
(Foto Igor Graus)

Wir sind nicht in der Lage die Ursachen der inhaltlichen Veränderung des Wappenschildes um Mitte des 15. Jahrhunderts zu erklären. Wir wissen nur das, dass die Einwohner von Neusohl ihr über jahrhundertlang benutztes Wappen verlassen haben, gleich wie die darin enthaltene Bergbausymbolik, und sie kehrten dazu nie mehr zurück. Trotz alledem aber lebten auch weiterhin in der Stadt Reminiscenzen auf die ursprüngliche Gestalt des Wappens und an die Bergbausymbolik fort. Das bestätigt eindeutig der Text von Beschwerden des Stadtrats in Neusohl auf den Thurso-fuggerischen Kupferhandel im Jahre 1526, wo es angeführt ist, dass die Stadt außer dem vom Herrscher gegebenen Wappen in ihrem Siegel immer Berghammer und Bergeisen (Schlägel und Eisen) hatte.¹⁹

Auch trotz Reduzierung der Anzahl von „Árpádischen Balken“ lebte hier die ursprüngliche heraldische Legende über die älteste Gestalt des Stadtwappens fort. Im Jahre 1608 hat sie der städtische Viconotar Oswald Plotschius in seinem in Versen geschriebenen Chronik über Neusohl schriftlich erfasst. Dieser Autor hielt die einzelnen Streifen für Sym-

bolisierung von vier Wasserflüssen innerhalb der territorialen Grenzen der Stadt – Gran (Garam/Hron), Bystrica/Bistritz, Senica und Udurna. Die rote Farbe sollte das Unglück und die weiße, im Gegenteil, den Trost versinnbildlichen. Der Engel, der das Schild mit dem Wappen hält, stellte den Gottesschutz und die Adler (in der Fassung von Plotschius sind es Falken) die Wächter von allem diesen dar.²⁰ Dieser Stadtchronik nach haben die Einwohner von Neusohl im Jahre 1608 in die Kupel des Stadtturmes im städtischen Burgareal gelegt und ihre Abschrift gelangte später, während der Rekonstruktion des Turmes ins Stadtarchiv.²¹ Den Text dieser Chronik kannte auch Matthias Bel, und zwar seit dem Jahre 1702, als die Handschrift zu seinen Händen aus dem Turm kam, und er veröffentlichte in seinen Notitien den Textteil über das Stadtwappen.²²



Das Siegel von Neusohl an der Urkunde aus dem Jahre 1406.
(Foto Igor Graus)

Im Zusammenhang mit der Entdeckung des ältesten Siegels der Stadt mit einem unterschiedlichen Stadtwappen müssen wir unbedingt zur Frage der Inspirationsquellen seiner Gestalt zurückgreifen. Ein bedeutendes Element, welches die Problematik des Stadtwappens von Neusohl nicht nur direkt betrifft, sondern auch mit seinem Inhalt unmittelbar zusammenhängt, ist der Stadtname. Die sächsischen Kolonisten liessen sich in enger Nachbarschaft zur älteren slavischen Siedlung *Bystrice*²³ nieder. Diese lag auf einer Anhöhe über dem Zusammenfluss der Wasserströme von Gran und Bystrica, direkt an der Strasse einer Fernstrasse aus Zentralgebieten Ungarns ins Polen, welche damals als Große Straße (*Via magna*)²⁴ bekannt war. Vielleicht die Vorteile, welche sich aus der unmittelbaren Nähe zum bedeutenden militär-strategischen und Handelsweg ergaben,

haben verursacht, dass die ursprünglichen Einwohner ihre Siedlung gerade hier, und nicht höher in den Bergen, bei ihren Bergwerken, aufbauten. Die Sachsen haben die ursprüngliche Siedlung dermassen akzeptiert, dass, nachdem sie 1255 vom ungarischen Herrscher Bela IV eine Urkunde mit Stadtprivilegien erhielten, blieb der Name dieser zum Range der Stadtsiedlung auch trotz deutscher Verwaltung in der einheimischen Gestalt – *Bystrica (Bystrice)* behalten. Ähnlicherweise, nur in etwas mehr verbreiteter Form, gelangte diese Benennung auch in das älteste Stadtsiegel am Ende des 13. Jahrhunderts (*Bistricebana*).

Eine nahe Nachbarschaft zum älteren (etwa 20 Kilometer entfernten) Sillein mit Sitz des Zilleiner Komitats und mächtiger Komitatsburg hat verursacht, dass man *Bystrica* parallel als „Neues Zvolen“ (Neusohl) zu bezeichnen begann. Diese Bezeichnung (*in Nouo Solio*) kommt in der Urkunde vom Januar 1300 zu ersten Mal vor, in welcher 15 Kardinäle die Einnahme von Ablassgeldern zugunsten des Aufbaus der Marienkirche in Neusohl²⁵ überlassen haben, und sie erschien wiederholt in weiteren Ablassurkunden der päpstlichen Kurie in den Jahren 1332²⁶ und 1335.²⁷ Zu dieser Zeit benutzten sowohl die städtische Kanzlei von Neusohl, als auch die des Königs, auch weiterhin den Namen *Bystrica (Byzterchebaba – 1263, 1293, Bystrice – 1271, Biztriche – 1287, Wistructa – 1326, Byztricia, Byztrice – 1340)*, und zwar bis zum Jahre 1379, als im Zeugnis des Stadtrats in Neusohl über Eigentumssachen in der Datierungsformel erstes Mal die Formulation *in Novo Solio* erschien (im Stadtsiegel taucht diese Benennungsform erst in 1446).

Der Name Altes Zvolen (Altsohl) und Neues Zvolen (Neusohl) war nicht nur in Neusohl lebendig, sondern auch direkt in Sillein, und er entstand wahrscheinlich gerade hier, weil man die Benennung Altes Zvolen (*Solium Antiquum, Veterozolium*) ursprünglich für die alte Siedlung unter der alten (öden) Burg Zvolen – (Pustý hrad) – benutzte und bezeichnete mit diesem Namen im 13.–15. Jahrhundert auch die ursprüngliche mittelalterliche Stadt Zvolen/Sillein. Den Namen vom „alten“ Zvolen hat in einer Urkunde erstes Mal Ludwig (I) Grosse im Jahre 1359 verwendet.²⁸

Ungefähr seit der Ende des 14. Jahrhunderts benutzte man in Neusohl parallel beide Namen – also sowohl *Bystrica*, als auch Neues Zvolen, oder, nicht so oft, Zvolener *Bystrica (in Bistrice Soliensi)*.²⁹ Den gleichen Wert beider Benennungen bestätigt auch

die Formulation in der Datierungsformel der Urkunde aus dem Jahre 1414, wo der Ort der Herausgabe als *Bistricia seu Novo Zolio*³⁰ angeführt ist. Den lateinischen Namen von Neusohl benutzte man bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. Die deutsche Benennung der Stadt – *Neusoll*³¹ erschien zum ersten Mal in der Urkunde im Jahre 1443, mit welcher der Stadtrat die Privilegien der Fleischerzunft bestätigte, und diese Namensform in verschiedener Orthographie (wie z. B. Newenzol, Newenzoll, Newen Zoll, Newen Zol) gewann das Übergewicht, obwohl auch weiterhin der Name *Bystrica* oder die lateinische Form des Neuen Zvolen auch auftauchte. Allerdings gelten die angeführten Zeitrelationen im Fall von Banská *Bystrica* nicht absolut, und zwar wegen einer unzulänglichen Quellenbasis, welche eine Konsequenz eines großen Stadtbrandes vom 10. April 1500 ist, als das Stadtarchiv ausbrannte.

Die Bezeichnung der Stadt, wie Neues Zvolen, benutzte man zweifellos schon vor dem Jahre 1379, als sie erstes Mal ein Schriftstück städtischer Provenienz auftauchte – das zeugt mindestens die Anwendung der Benennung in der Ablassurkunde im Jahre 1300 davon, weil wir nur schwerlich vermuten können, dass die italienischen Kardinäle dermassen gut die Realien auf den mittleren Gebieten des nördlichen Königreichs Ungarn gekannt haben. Deshalb ist es fast sicher, dass diese Benennung nach Rom mindestens mit dem Antrag zur Genehmigung der Einnahme und des Einsammelns der Ablassgelder zugunsten der Marienkirche gelangte. Es ist auch möglich, dass zur Ausbreitung dieser Bezeichnung in den einheimischen Bedingungen ausser dem Einfluss von Sillein auch die Formulation Bela IV in der Stadtprivilegienukkunde von 1255, wo es über die neue Siedlung *Bystrice (nova villa Bystrice)* gesprochen wird, ihren Beitrag leistete.

Es ergibt sich aus den oben Angeführten, dass einen formativen Einfluss des Wappens vom Alten Zvolen auf die Gestalt des Wappens von Neusohl (Neues Zvolen) als Konsequenz mechanischer Applikation beider oppositionellen Appellativen eindeutig ablehnen müssen, weil die Entstehung des Wappens von Banská *Bístrica* dieser neuen Benennung voranging. Man darf aber die Möglichkeit vom Einfluss des Altsohler im älteren ungarischen Staatszeichen wurzelnden Wappens als Konsequenz der Nähe und reger gegenseitiger Kontakte beider Städte nicht ausschliessen, weil das Wappen von Neusohl zweifellos vom jüngeren Staatszeichen Ungarns abgeleitet ist,

auch wenn wir heute schon aufgrund der Existenz des ältesten Siegels mit Stadtwappen eindeutig sagen können: die Einwohner von Neusohl haben das Wappen nicht nur mit umgekehrter Farbenfolge übernommen, sondern es auch durch Zugabe mit einem weiteren Feld aktiv mitgestaltet.

Obwohl es über die unterschiedliche Gestalt des Stadtwappens von Neusohl aus Ende des 13. Jahrhunderts heute keine Zweifel mehr gibt, ruft seine Existenz eine Menge von weiteren Fragen hervor. Da wir keine, auch nicht die kleinsten, Bedenken zu Inspirationseinflüssen der früheren Gestalt des ungarischen Staatszeichens auf die Gestalt des Stadtwappens von Neusohl tragen (ob es unter Einfluss von Altsohl geschah, oder nicht), belibt offen (nur) die Frage über die Intensität dieser Inspiration. Warum genügte nicht den Stadtbürgern die blosse mechanische Veränderung der Farbenfolge und warum bemühten sie sich um eine Innovation durch mehrfa-

chere Teilung als sie die Vorlage schon hatten? Oder kam es etwa zum Irrtum und die Einwohner von Neusohl kannten die echte Gestalt ihres Wappens zu der Zeit, als sie es zu benutzen begannen, nicht? Auch wenn es zum Irrtum des Stechers bei der Herstellung des ältesten Siegelstockes gekommen wäre, wäre es möglich gewesen, sich die Bürger mit fehlerhafter Gestalt des Wappens auf die Zeitdauer über ein Jahrhundert abfinden haben und machten keinen Versuch zur Verbesserung, obwohl es in diesem Zentrum von metallverarbeitenden Handwerken in keinem Fall einen Mangel an Stechern und Goldschmieden geben könnte? Wir vermuten: es ist nicht der Fall, dass es sich diesmal um eine reale Gestalt des Stadtwappens von Neusohl handelte, von welcher sich die Stadt um Mitte des 15. Jahrhunderts aus bisher unbekanntem Gründen abwandte.

Graus, Igor

ANMERKUNGEN

¹ Novák, J.: Slovenské mestské a obecné erby: (=Slowakische städtische und kommunale Wappen). Martin, 1972. S. 88–91.; Ders.: Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie: (=Wappen der zu Denkmalschutz-Reservations erklärten Städte). Bratislava, 1986. S. 39–44.; Kartous, P.–Novák, J.–Vrtel, I.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike (=Wappen und Fahnen der Städte in der Slowakischen Republik). Bratislava, 1991. S. 40.; Vrtel, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky (=Acht Jahrhunderte der slowakischen Heraldik). Martin, 1999. S. 63.; Ders.: Na troch vrškoch biely kríž. Rozprávane o nasom znaku. Bratislava, 1990. (=Auf drei Bergen weisses Kreuz. Erzählung über unser Zeichen): S. 22–23.; Ders.: Banská Bystrica. Verejná správa, 1992, Nr. 3. (Hinterseite des Verbands.)

² Zur Zeit der Vorbereitung dieses Artikels wurde die Studie von Radoslav Ragač über das Zvolener Wappen publiziert. Der Autor hat wahrgenommen, dass auf einer der Urkunden, mit denen er arbeitete, ein Siegel mit dem Wappen von Neusohl zu sehen ist, welches seiner heutigen Gestalt nicht entspricht. Außer Festlegung dieser Tatsache, hat er sich mit dieser Problematik nicht näher beschäftigt. Ragač, R.: Vývin erbu mesta Zvolen do konca 17. storočia (= Die Entwicklung des Stadtwappens von Zvolen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts). Slovenská archivníka, 34 (1999) Nr. 2. S. 42. Anmerkung Nr. 4.

³ Das Recht, mit rotem Wachs zu versiegeln, erwarb Neusohl erst von Ludwig II im Jahre 1516. S. Staatliches Bezirksarchiv in Neusohl (weiter nur ŠOKA BB) Bestand Stadt Neusohl (1020) 1255-1922 (weiter nur MBB), Fasc. 2/7-S.

⁴ Schraffierte (Gittermuster) und plastisch auftretende Streifen hält man gewöhnlich für Metall. Im Fall des Wappens von Neusohl sollte sich also um einen silbernen Schild mit vier roten „Balken“ handeln. Hinsichtlich der uneinigen Praxis in Ungarn im 13.–14. Jahrhundert, könnte es sich ebenso gut um einen roten

Schild mit vier silbernen „Balken“ handeln. Für das Aufmerksammachen auf die Problematik danke ich PhDr. Ladislav Vrtel, dem Sekretär der Heraldischen Kommission des Innenministeriums der Slowakischen Republik.

⁵ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 8/5 - S.

⁶ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/8 - S.

⁷ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/10 - S.

⁸ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/11 - S.

⁹ Das Siegel war wahrscheinlich in der Vergangenheit an der Urkunde aus dem Jahre 1379 mit der Signatur ŠOKA BB, MBB, Fasc. 6/14 - S. angehängt. In der Zeit der Verarbeitung des Katalogs von Schriftstücken des Bestands des Magistrat von Banská Bystrica im Jahre 1980 fehlte schon das Siegel an der Urkunde (Manday, C.: Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536. 1–2. Bratislava, 1980).

¹⁰ Angedrücktes Siegel mit Blende befindet sich an der Urkunde vom 22. Mai 1437. Staatliches Bezirksarchiv in Zvolen, Magistrat der Stadt Zvolen 1323-1922. Urkunden, Kart. 1. Inv.-Nr. 17. Für die Vermittlung von Informationen über das Siegel danke ich dem Herrn Alexander Adami, Archivar des Staatlichen Bezirksarchivs in Zvolen.

¹¹ Stilgemäss ist das Siegel von Banská Bystrica z. B. dem ältesten Siegel von Neusohl vom Jahre 1275 identisch (Novák, J.: Erby miest vyhlásených [...] op. cit. S. 3.)

¹² ŠOKA BB, MBB, Fasc. 1/1 - S.

¹³ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 1/3 - S.

¹⁴ ŠOKA BB, MBB, Fasc. Kpr. - E.

¹⁵ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 1/3 - S.

¹⁶ ŠOKA BB, MBB, Fasc. 93/3.

¹⁷ Der älteste erhalten gebliebene Abdruck dieses Siegels stammt aus 1457 (ŠOKA BB, MBB, Fasc. 8/6 - S.

¹⁸ Jozef Koller beschrieb zwar in seiner Arbeit vom Anfang des 18. Jahrhunderts das Wappen von Neusohl als achtfach geteilt, aber er kannte auch das älteste Stadtsiegel nicht und beim Kopieren eines grösseren Stadtsiegels aus der Mitte des 15. Jahrhunderts (dessen ältester erhalten gebliebener Abdruck aus 1457 stammt) hat er einfach einen Irrtum begangen. *Koller, J.*: *Cerographia Hungariae seu notitia de insignibus et sigillis Regni Mariano-Apostolici* (...). Tyrnaviae, 1724. Tab. IV, Nr. XVIII.; S. den Text auf den Seiten 176–177. Für die Vermittlung der Publikation danke ich Magister Milan Šišmiš aus Matica slovenská in Martin.

¹⁹ „Doraus auch diese stadt ain bergstadt gñent unndt gehalten ist wurden und derhalben neben iren kuniglichem begobten ibsigel alletzeit schlegel und eysen in iren insingnien gwfñuret und nach gleich andern bergstethen brauchen und fluren mag.“ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 45/42.

²⁰ „Ihr Insigll sind vier zug roth / Zu weise farb gesetzt ohn schpot / Bedeiten tuhn die Wasser vur / Welche fliesen bey der Stadt für / Grann, Bistritz, Senicz undt Udurna / Befliessen jetzt die hattarten da / Die rothe farb das Kreuzt bedeit / Die Weise den Trost nach dem Leidt / Der Engel so denn schildt halt fein / Göttlichen schutz die Engelein / Die falckchen das man hab scharf acht / Auf alls tuhn und das selb betracht.“

²¹ ŠOKA BB. MBB, PP 1762, Inv.-Nr. 276. 545-555. Über die Chronik siehe: *Graus, I.*: *Banská Bystrica a jej historiografia*.

(=Neusohl mal seine Histographie). In: *História Banskej Bystrica. Dielo a význam Emila Jurkovicha*. Banská Bystrica, 1999. S. 55–56.

²² *Bellius, M.*: *Notitia Hungariae novae historico-geographica* Vol. 2. Viennae, 1736. S. 435-436. Die gleiche Deutung kannte auch Jozef Koller, welcher sie in seiner Arbeit vom Jahre 1724 anführte.

²³ *Mácelová, M.*: *Požtarum zaniknúry zrubový objekt ž 15. storočia v Banskej Bystrici* (=Das durch eine Feuers brunst zerstörte Holzwerk – Objekt aus dem 15. Jahrhundert in Neusohl). *Archaeologia historica*, 21 (Brno 1996) S. 425.

²⁴ Eigenhender siehe *Hanuljak, V.*: *Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného Stredoveku* (=Via magna in der Mittelslowakei im Zeitalter des frülern und hohen Mittelaltsters). In: *Ebenda*. S. 443-449.

²⁵ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/15 – S.

²⁶ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/17 – S.

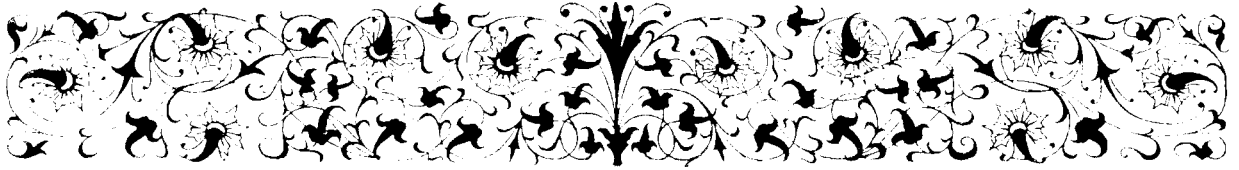
²⁷ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/18 – S. In der Ablassurkunde aus dem Jahre 1323 ist die Benennung der Stadt verstümmelt angeführt – *Bristce* (ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/4 - S).

²⁸ *Zrebený, A.*: *Zvolen do roku 1526* (=Altsohl bis zum Jahra 1526). In: *Stredná Slovensko*, 5 (Márin 1985) S. 63–64.

²⁹ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 6/11 – S. das Jahr 1406.

³⁰ ŠOKA BB. MBB, Fasc. 448/8 – S.

³¹ ŠOKA BB. MBB, V-64, s. 9–11.



EGY TÖRTÉNELMI HÉTVÉGE

Már a rézmetszetszerű, kaligrafiával írott harminchat oldalas kézirat első lapjáról megtudjuk, hogy mit tartunk a kezünkben:

„Utazásom Kismartonba, Fraknóra és Pottendorfba. 1819. június 26., 27. és 28.”.

A következő lapon pedig az ajánlásból kiderül az utazó és vendéglátójának kiléte, sőt az utazás célja is:

„Fogadja tisztelt Hercegem – írja a szerző – őszinte köszönetemet a kellemes napokért, melyeket az Ön gondoskodó jóvoltából Kismartonban, Fraknón, Pottendorfban és hécsi kertjében tölthettem, de különösen a hat kitűnő vadászpuskáért, melyeket Ön oly gyengéd figyelemmel ajándékozott nekem, életem első vadászatának emlékére. Élénken él még emlékezetemben az a lekötelező és előzékeny készség, mellyel Ön a birtokain található sok kiváló látnivalót nekem megmutatta, és ahogy szórakoztatásomról gondoskodott. Szokásom utazásaimról naplót vezetni, és kismartoni utamról éppen most készült el feljegyzésem. Saját kezemmel írtam az egészet, és gondoltam, hogy az írást Önnek, ki élményem szerzője volt, ajánlással kell elküldenem. Teszem pedig ezt azon kívánság kíséretében örökké tisztelt Herceg, hogy vegye ezt mint elismerésem és annak a való nagyrabecsülésnek a jelét, mellyel maradni megtisztetésnek tartom

*Bécs, 1819. október 14-én. legtisztelőbb híve,
Ferenc Károly s. k.”*

Az útinaplót a tizenhét éves Ferenc Károly főherceg, I. Ferenc császár fia, Ferdinánd császár fivére és Ferenc József császár-király apja írta az akkor 46 esztendőes Esterházy Miklós hercegnek.¹ Annak a hercegnek, kinek fényes karrierje úgyszólván minden lépését ismerjük, azonban a csillogó uniformisok, rendjelek és magas címek mögött rejtőző ember –

hacsak néhány pillanatra is – ebben az elbeszélésben lép elénk először. Ebben ismerhetjük csak meg a botanikust, művelt zenekedvelőt, mulatságos történetek rakonteurjét, a műértő mecénást, a vendégszerető, gondos házigazdát, aki főhercegi vendégével büszkén ülteti egy asztalhoz kiváló tisztviselőit, sőt még a városi fogadóban megszálló botanikus utazókat is mekeresteti, hogy felajánlja nekik háza vendégszeretét. Ugyancsak e rövidke munka hívja fel figyelmünket arra, hogy a kifinomult művészi érzékkel bíró herceg – kinek nagy gonddal és szakértelemmel gyűjtött képtára szolgáltatta a magyar Szépművészeti Múzeum gyűjteményének magvát – mindemellett a technika fejlődését is figyelemmel kísérte. Új gépeket, sőt mérnököket hozatott Angliából, kik olyan zseniális találmányokkal örvendeztették meg pártfogójukat, mint a kismartoni park mechanikai vízesése és egy személyfelvonó, melyekről olyan lelkesen ír majd az ifjú főherceg. Tőle tudjuk meg azt is, hogy Esterházy, mint a Magyar Nemesi Testőrség kapitánya, saját mérnökével vezettette be az akkor még ugyancsak ritka hideg-meleg folyóvíz-szolgáltatást a testőrség bécsi palotájába, de megismerkedünk a jó gazdával is, aki gyümölcsöseit és állatállományát tervszerűen nemesíti, sőt mi több, erre saját maga felügyel. Egy európai műveltségű úrral találkozunk az útleírás sorai közt, kit éppen szerény előzékenysége emel prominens helyre társadalmi osztályának urai közt.

Szembekerülünk azonban azzal a magyar főúrral is, kinek egyéniségét, a felismerhetetlenségig eltorzította úgy a „48-as”, mint a marxista történetírás. Azzal a főúrral, aki így írt Pál fiának: *„Örültem szép francia nyelvű levelednek, de még jobban fogok örülni, ha legközelebb magyarul írsz nekem. Sose felejtse el, hogy ez Magyarországnak, a mi hazánknak a nyelve.”*² Mennyire más embernek ismerjük meg Esterházy

Miklóst a maecenas herceget ebből az útleírásból, mint kortársainak pletykás memoire-jaiból, vagy a marxista történetírás primitíven ellenséges termékeiből.³

A barátság, mert ennek kell neveznünk a fiatal főherceg és a már férfikora delén járó magyar főúr viszonyát, nyilván túlélte a kismartoni látogatást. Véletlenül akadt meg a szemem a hercegi gazdasági levéltár egy obskúrus költségelszámolásán 1819. október 14-éről, amely szerint a herceg Rothmüller nevű alkalmazottjának 3 forint költséget térítettek meg, mivel fiakeren hozatta el Fischer urat, a hercegi képtár igazgatóját, hogy jelen legyen, amikor a főherceg meglátogatja a képtárat a máriahilfi Esterházy-palotában.⁴

A lelkes ifjú főhercegből egy inkább szomorú öregúr lett. Önként, vagy inkább erőszakos felesége nyomására, lemondott a trónutódlásról fia, Ferenc József javára. Róla jegyezték fel, hogy egyszer Ischlben az utcán mindennapos sétáját végezve, valaki megállította, és megkérdezte tőle, hogy ugyan kicsoda az úr? Mire a főherceg szomorkás mosollyal válaszolt: „Császár volt az apám, császár volt a fivérem, császár a fiam is, de én, én kérem senki sem vagyok.”

Mindjárt az első oldalt olvasva megtudjuk, hogy a fiatal főherceg, ki maga is lelkes botanikus volt, felséges atyja engedélyével 1819. június 26-án, szombat délután három órakor indult a schönbrunni palotából nevelői, Görög Demeter,⁵ von Sommaruga⁶ és Obenaus udvari tanácsosok társaságában, „a régen vágyott” utazásra. Egy második kocsiában Borkovszky és Bredemeyer⁷ urak követték. Útjuk – a mai bécs-kismartoni vasárnapi autóbúsjárat útját követve – Bécsből Laxenburgon, Achauon, Ebreichsdorfon, Weigelsdorfon, Wampersdorfon és Wimpassingon keresztül vitt, ahol átlépték a magyar határt és Szarvkőt (Hornstein), majd Kis- és Nagyheflányt érintve értek Kismartonba.

Mint a szerző írja: „Pompás kastélyában várt minket Esterházy herceg, és mindjárt az angolkertbe, illetve az ott lévő vízeséshez vezetett minket.” Itt megnézték a 20 láb magas oszlopokkal körülvett Leopoldina pavilliónt, amely ekkor már majdnem készen állt.⁸ A botanikáért lelkesedő főherceg nagy öröme, innen mindjárt az üvegházakhoz mentek. Bredemeyer úr úgy vélte, hogy ezek nagy értéket jelentenek, főként a bennük található újhollandiai és a nyugat-indiai szigetekről származó ritka növények miatt. A 150 klafter⁹ hosszú orangerie-kupolás középtermében szolgálták fel az uzsonnát. Itt mutatta be a herceg jó-

szághormányozóját, Szentgál' urat,¹⁰ kit a főherceg egy igen tekintélyes úrnak talált. Az uzsonna után útjuk a két másik üvegházba vitt. A ritka déli növényeket, amiket itt tartanak, a meleg idő beálltával, a főherceg számára egy eleddig ismeretlen módszerrel, cseréptartályaikkal együtt a földre süllyesztve helyezik ki a parkba. Nagy örömmel nézte végig a parkon átfutó patak két partján a ritka növényeket, úgy mint a remek platánokat, tulipánfákat, akantuszokat, salibiriát, japonikát, trombitafákat és néhány ritka hazai növényfajtát is. Életében először itt látta a nagyon ritka *Cocoloba pubescenset*, egy 2 klafter magas sudár növényt óriási leveleivel, amelyet 1200 forintért szereztek meg.

A parkból a herceg lakosztályába kísérte vendégét, ki szobáját és a parkra nyíló ablakaiból a kilátást különösen szépnek találta. Kilenc órakor pedig a háziúr maga jött vendégéért, hogy a tiszteletére rendezett koncertre kísérje. De adjuk most át a szót a szerzőnek.

„Egy gazdagon kivilágított terembe mentünk,¹¹ ahol a herceg zenekara egy igen szép koncertet adott. Különösen Abbate Bevilaqua, továbbá az alt és a soprán énekesnők tűntek ki tehetségükkkel. Ez utóbbi a herceg egy heflányi alkalmazottjának a leánya, kit Bevilaqua úr az erdőben, munka közben hallott énekelni. Megtetszett neki a leány hangja, és szülei engedelmevel mindössze négy hónap alatt annyira kiképezte, hogy például a mai koncerten Spada nehéz áriáját Tankredi-ből kitűnően énekelte. A herceg, aki oly sokat tesz a szépművészetek fejlesztéséért, fel is vette énekkarába és továbbképzésének költségeit magára vállalta. Évi 400 forint fizetést, lakást és teljes ellátást kap. Ugyancsak kitűnő volt a Prinz testvérek előadása vadászkiürtön (Waldhorn). A szép koncert után, mely mindannyiunknak sok örömet szerzett, vacsorázni mentünk, ahol a herceg és Szentgál' úr közt ültem. A vacsora vége felé két urat vezettek be, kik utazás közben a kismartoni fogadóban szálltak meg. Miután a herceg értesült erről, megkerestette és meghívta őket, hogy legyenek vendégei. Ezután a herceg lakosztályomba kísért, ahol kitűnően aludtam szép, fehér függönyökkel díszített ágyamban. Vasárnap, 27-én reggel hétkor jött hozzám a herceg, Sommaruga, Obenaus és Bredemeyer urakat, kik sétálni mentek megkeresni, hogy mindannyian együtt reggelizzünk. A herceg velünk maradt, és érdekes elbeszéléseivel szórakoztatott mindannyiunkat. Reggeli után két kocsival mentünk megnézni a gyümölcsöskerteket, melyekben a legjobb, Franciaországból behozott fafaják láthatók. Itt

láttam azokat a különleges szőlőfajtákat is, melyekkel egykor Görög úr a herceg szőlészetét gazdagította. Ezután a konyhakertet látogattuk meg, mely négy hektárt foglal el, ahol kitűnő, ízes zöltségfajtákat termelnek. Ezután Kishelyflányba kocsiztunk, hogy megnézzük a svájci teheneket, melyeket a herceg Bern kantonban vásárolt. Majd egy árnyas allén a hegyre mentünk, ahol egy Mária-kápolna és egy igen szépen tervezett, nagyméretű pavilion állt.¹² Innen kitűnő kilátás nyílt a kastélyra és környékére, a városra, sőt a Fertő tó egy jó része is látható volt, mely tükörként csillogott a napfényben. Frissítőül megkóstoltuk az itteni forrásvizet, mely mint Schönbrunnban, csövekből folyik. A ház előtt egy kis bátyaféle van, ahol tizenkét 24 fontos ágyú áll. Ezekből üdvözlő lövéseket adatott le a herceg érkezésünkkor, és a nap ünneplésére felhúztak egy nagy, a hercegi címerrel díszített zászlót is. Ezt követően visszatértünk a kastélykertbe, hogy a még hátralévő látványosságokban gyönyörködjünk.

A gőzgép-háznál szálltunk ki kocsinkból. Ez egy gépezet, melyet a herceg már régebben Londonból hozatott. A gépezet egy csinos épületben van elhelyezve egy nagyobb méretű tó partján, annak a dombnak a lábánál, mely a parkban fekszik. Ezt a tavat kiapadhatatlan földalatti források táplálják, és ha a hegy tetején fekszik, alkalmas lenne a kertek locsolására. Az, hogy mindennek ellenére ez a tó, mintegy varázslat által mégis a hegy tetejére került, az a herceg műve. Tudniillik a vizet Ő egy gőzgéppel, csöveken keresztül felpumpáltatja, ahol az egy mélyedésben újabb tavat formál, majd innen, ugyancsak csöveken sebesen folyik lefelé, hogy a föld alól előtörve vízesésként táplálja a kastély előtti tavat. Ebből a tóból azután egy szép széles csatornán keresztül, mely végigkanyarog a parkon, visszafolyik a víz megint az eredeti tóba, melyből a gőzgéppel a magasba lett pumpálva. A gépház közelében, egy másik csinos épületben tartják a svájci tenyészállatok borjait. Kiengettek nekünk a borjakat, akik a szabadban vidáman ugráltak. Hazafelé végigmentünk még egyszer a park azon szakaszán, ahol az üvegházban nevelt exotikus növények voltak kihelyezve, és érett cseresznyéket szedgettünk a fákról, melyek itt különösen szép gyümölcsöt hoznak. Azután, hogy csaknem három órán keresztül ilyen kitűnően szórakoztunk, a herceg, akinek a figyelmét semmi sem kerüli el, visszavezetett lakosztályomba, hogy az istentisztelet előtt némileg kipihenhessem magam.

Tizenegy órakor jött ismét értem a herceg, hogy a kastélykápolna privát oratóriumába vezessen. Itt egy ünnepélyes misét, a világhíres Haydn egy szerzeményét hallgattuk, melyet a nagyszámú hercegi udvari zenekar mesterien adott elő.

Az istentisztelet után a herceg a felvonót mutatta meg, mellyel, egy csinos kabinba ülve, két-három személy is az első emeletről a felső emeletre, majd onnan lefelé a földszintre utazhat úgy, hogy közben bármelyik emeleten kiszállhat. Amennyiben egy kötél elszakadna, vagy bármely más része a gépnek elromlana, a gép azonnal leáll, minden veszély nélkül. Ez a zseniális gépezet nem emberi erővel van mozgatva mint Schönbrunnban és Laxenburgban, hanem egy súlyos kő által, melyet mint egy óra nehezékét felhúznak. Ennek a feltalálója az igen ügyes hercegi mechanikai direktor, Lanfreiter úr,¹³ ugyanaz aki a szép angol gőzgépet felállította, sőt azon javított is. A herceg Angliában ismerte meg és fogadta szolgálatába. Vele 1811-ben már találkoztam, amikor megcsodáltam azt a saját maga tervezte gőzgépet, mely a Magyar Nemesi Testőrség palotájában a kút vizét pumpálta a padláson lévő tartályba.¹⁴ Örök kár, hogy ezt a tehetséges embert mindössze 34 éves korában elragadta a halál.

A felvonóval a fegyverterembe mentünk, mely igen tágas, és a legjobb és legszebb vadászfegyverek díszítik. Itt tudtam meg először, hogy a herceg egy vadászatot tervez számomra, amikor a legszebb és legkönnyebb vadászfegyverek közt válogatva, egyet a kezembe adott, hogy kipróbáljam, passzol-e az arcomhoz mikor célzok vele. Ebben is a herceg gyengéd gondoskodását tapasztalhattam, mellyel minden lehető problémának igyekszik elejét venni, mely zavarhatná a szórakozást, melyet számomra tervezett.

Innen a kastély tornyába másztunk fel, ahol a hatalmas, 175 mázsás harang látható.¹⁵ Rendszerint négy ember szükséges ahhoz, hogy meghúzzák ezt a harangot. Bredemeyer úr az egyik, én a másik oldalon húztuk, addig, amíg végül is a nehéz harangyelv kétszer-háromszor megütötte a harangot, mely óriási hangot adott. Miután a lakosság ettől azt gondolhatta volna, hogy tűz ütött ki, felhagytunk a harangozással. Élveztük még néhány percig a magas toronyból a városra és környékére nyíló, gyönyörű kilátást.

Fél kettő felé kísért vissza a herceg lakosztályomba, ahol magamra hagyott. Kettőkor ismét értem akart jönni, hogy az asztalhoz kísérem, ez alkalommal azonban sikerült megelőznom. Én siettem őt nevelőimmel felkeresni. Nagy udvariassággal fogadott, és némi társalgás után a nagyterembe¹⁶ mentünk, ahol a háznép az étkezések előtt gyülekezni szokott. Itt mutatta be nekem a herceg udvari testőrsége kapitányát. Ő, valamint egy főhadnagy, egy hadnagy és egy zászlós – előzőleg majdnem mindegyik a császári hadsereg tisztje –, majd néhány altiszt és 150 gránátos, csaknem mind válogatott,

magas ember, alkották a szép hercegi gárdát. Egyenruhájuk egy rövidre szabott kék zubbonyból és vörös magyar nadrágból áll, fejükön pedig egy nagy gránátos sapkát viselnek a bronz hercegi címerrel. Állomáshelyük a kastéllyal szemben van egy oszlopos épületben. Amikor a gránátosok fegyverbe lépnek, szép zászlójukkal dobpergéstől kísérve tisztelegnek, és zenekaruk a gránátos indulót játssza, mely a hadseregnél is sokáig használatban volt.

Ekkor jelentették a hercegnek, hogy tálalva van, mire Ő engem az asztalhoz vezetett, abba a terembe, ahol tegnap a koncertet adták. Itt egy gyönyörűen díszített, kerek asztalhoz ültünk, melyen remek ételek vártak minket. A házi tisztviselők¹⁷ és a személyzet, kik a teremben felszolgáltak, igen számos volt. Mindenütt barátságos és kellemes arcok, mindenütt rend és tekintély. Beszélgettem a herceggel, ki mellett ültem és Szentgál jóságkormányzó úrral, azonban én beszéd helyett inkább arra figyeltem, amiről ők beszéltek. A herceg elbeszélései, történetei és értelmes gondolatai nem csak engem látszottak érdekelni, de a többi vendéget is, kik mind boldogan vettek részt a vidám társalgásban.

Étkezés után a herceg szállásomra vezetett, ígérve, hogy négy óraker jön majd értem, hogy a vadaskertbe menjünk.

A vadaskert mintegy három és félezer hold bekerített erdős terület, melyet széles allék szelnek át.¹⁸ Négy óraker ide kocsiztunk a Pozsony felé vezető úton a herceggel és nevelőimmal, és egy jó negyedóra alatt értünk célhoz. A kapunál leszálltunk és Würstek-re¹⁹ ültünk, melyek előtt az erdőmester és vadászok lovagoltak. Elég soká utaztunk az allékon, miközben több szarvast, őzet és más ilyeneket is láttunk, míg megérkeztünk a vadász-kastélyhoz, ahonnan remek volt a kilátás a Fertő-tóra, mely majdnem a vadaskert faláig ér. De láttuk a gyülekező nehéz, sötét felhőket is a láthatáron, melyek a Schneeberg felől közelegve, viharral fenyegettek. A vadász-kastély közelében jelölt ki a herceg egy területet, melyet hálókka vetetett körül, hogy oda hajtsák be a däm vadakat és szarvasokat. Ezután számomra és nevelőim részére állásokat rakatott, és különösen ügyes fegyverhordozókat rendelt mellénk nagyszámú puskákkal, hogy készek legyenek nekünk minden lövés után újabb, élesre töltött fegyvert nyújtani. Amint megérkeztünk ehhez a bekerített részhez, a bejáratánál sok embert láttunk összegyűlve, kik részben nézők, részben hajtók és vadászok voltak. Ezek felsorakozva köszöntöttek minket, szép vadászzenét fújva kürtjeikkel (Waldhorn). A herceg ezután egy előnyös helyen lévő állásomhoz vezetett, és kiadta a parancsot az erdőmesternek a kezdésre.

Ez azonnal lóra pattanva körbelovagolta a kerítést, hogy a vadászokat és hajtókat, kik félkörbe állva vártak, megindítsa, hogy felénk hajtsák a vadakat. Ekkor újra felharsant a hajtás kezdetét jelző vadászkiürt, szép dallamot fújva, és már hallottam is a zajt, amit a hajtók botjaikkal és kiáltásukkal csaptak. A herceg még velem foglalatoskodott, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy első próbálkozásom a vadászattal sikerrel végződjön, amikor a feliasztott vadak kitértek a bozótból. Tulajdonképpen az ő tanácsának köszönhettem, hogy első lövésem olyan szerencsésen talált egy szarvast, hogy a vad tűzbe rogyott, ami a hercegnek nagyobb örömet okozott, mint nekem, hiszen eleinte el sem tudtam hinni, hogy a vadat valóban leterítettem. A kísérlet tehát sikerrel járt, ami felbátorított. Még három szarvast terítettem le, nem számítva azokat, melyeket ugyan eltaláltam, de nem azonnal rogytak tűzbe. A herceg és kísérőim is több vadat lőttek, úgy hogy a teríték összesen 21-re rúgott. A terítéket szemlélve azonban nem csak örömet, de részvétet is éreztem.

A közben megeredt eső, mely némileg megzavarta vadászatusunkat, felhagyott mire hazafelé indultunk egy fiatal gesztenyésen át, ahol egy kerek, nádkunyhóra figyeltünk fel. Belépve meglepetéssel láttuk, hogy egy kellemes kis pavilionba léptünk, ahol terített asztal várt minket különböző frissítőkkel. A herceg felszolgáltatta uzsonnánkat, majd a közeli fácántenyészethez vezetett, ahol mintegy ezer fiatal madarat találtunk. Kedves látvány volt, amikor ezek a kis madarak nekiestek a hangyatojásoknak, amit a vadászok eléjük szórtak, majd élénken futkostak ide-oda.

A sok érdekes élmény után, amiben ezen a délután részünk volt, visszatértünk Kismartonba. Addig pihentem szobámban, amíg a herceg szíves volt ismét értem jönni, hogy az aznapi koncertre kísérjen. Ma Thoma úr játszott kiválóan hegedűn, és a két énekesnő, az alt és a herceg alkalmazottjának lánya, ismét előnyösen mutatkoztak be. Az utóbbi csodálatosan énekelte az Ombra adorata nehéz áriáját. Eme szórkozás mellett ültünk asztalhoz, ahol mindig kitűnő a hangulat, amikor a herceg vezeti a társalgást. Von Wickerhauser úr, ki a herceg meghívását a vadászatra nem tudta elfogadni, viszont megjelent a koncerten és a vacsorán is, nyilván kárpótolva érezte magát az elmulasztott örömeikért, mivel sokat nevetett, igaz szívből.

Vacsora után, amikor a herceg lakosztályomba kísért, közölte velünk, hogy a már kiadott rendelkezései szerint, holnap reggel nyolc óraker indulunk Fraknóra. Meghívta Wickerhauser urat is, ki igen megörült, hogy részt vehet ezen a kiránduláson, mely jó alkalomnak

kínálkozott a Fraknón látható sok érdekesség megtekintésére.

Hétfőn, június 28-án, hét óra előtt még egy sétát tettem a parkban nevelőmmel, hogy mielőtt elhagyom Kismartont, még egyszer lássam és élvezhessem. Hosszan időztünk a gyönyörű vízesésnél és a mellette álló pavilionban, mely beillene az effajta görög és római mesterművek sorába. Megtekintettük innen még egyszer Kismarton kedves vidékét, végigjártuk újra az üvegházakat is, ahol a más világrészekről származó növényeket nem lehet elégszer megcsodálni. Itt találtunk rá Bredemeyerrünkre, aki mint első botanikusaink egyike, a magyar Niermayer úrral, egykori tanítványával, és jelenleg a herceg igen ügyes főkertészével az üvegházakat járta, ahol a ritka növényeket szaporítják. Nehezen váltunk meg ettől az emlékezetes kerttől.

Éppen ideje volt már haza sietni, hogy reggelizzünk, és ezúttal mi tegyünk látogatást a hercegnél, hogy eddigi szívességét megköszönjük. Azonban Ő megelőzött, meglepve minket reggeli közben, és azután el sem hagyott. Nagyon kértem, hogy az én kocsimban foglaljon helyet, hogy így annál tovább élvezhessem társaságát. Von Görög udvari tanácsos is velünk utazott, a két államtanácsos, von Sommaruga és Obenaus urak pedig a herceg utazókocsijában követtek minket. A harmadik kocsi-ban von Wickerhauser és von Hartl urak, a negyedikben Bredemeyer és Borkovsky urak, az utolsóban pedig Szentgál' úr foglalt helyet.

Borús napunk volt, és így sem a portól sem a naptól nem szenvedtünk, tehát zavartalanul élvezhettük a kilátást a nyitott kocsi-ból. Az első helység, melyen Eisenstadtot elhagyva áthaladtunk Kisheflány, ami ezt követte Nagyheflány volt, egy vásárhely, melynek gyógyfürdője és postaállomása is van. Itt örömmel állapíthatam meg, hogy kiűnő forrásvizük van mindjárt a város közepén, mely egy patakocskát formálva folyik a fűtca mentében. Ennek bizony sok más városka is örülne. Ahogy a műút, melyen Eisenstadtból Nagyheflányba értünk a Lajta hegység lábánál elterülő szőlőhegyek közt kanyarog, úgy megy tovább az út Nagyheflánytól Frauenheidig, mintegy másfél kilométernyi szakaszon (ez egy mellékút, de elviselhető), gabonaföldek és rétek között. Bal oldalt, egy dombon láttuk a herceg egy birkatenyészetét. Hihetetlen mennyiségű nemesített birkája van, ha nem tévedek, kétszer százezer darab.²⁰ Gyapjúkat igen jó áron adják el, s így a birkatenyészet lényegesen hozzájárul az évi bevételekhez. A herceg különös figyelmet fordít erre a gazdasági ágra, mivel a birkafajták nemesítése és az állomány létszámának emelése közvetlenül az ő felügyelete alatt történik. Amit erről a her-

cegtől hallottam, nagyon érdekes volt. Általában olyan beszédtemákat választott, amik számomra tanulságosak lehetnek. Közben annyira belemerültünk a beszélgetésbe, hogy észre sem vettem, hogy már elértük Frauenheidet, ahol a lakosság és a plébános úr sorba állított iskolás gyerekek élén fogadott bennünket. Frauenheid félúton fekszik Kismarton és Fraknó között, úgy mint Wiener-Neustadt Sopron és Bécs közt. A bécsi csatorna, melyet Wiener-Neustadt és Bécs között évek óta használnak szállításra, ha egyszer meg lesz hosszabbítva Sopronig s onnan talán Győrig, ez Frauenheidet is érinteni fogja. Innen Bettelsdorfra értünk, ahol az Albert herceg nevét viselő Kuirassierek egy egysége várt parádéra készen. Beierbeck ezredes úr átadta nekem a parancsnokságot, és négy-öt tiszt úrral kocsim mellett lovagolt, míg a legénység kocsimat követte trappban. Megköszöntem az ezredes úrnak és a tiszteknek figyelmességüket, kérve őket, hogy ne fárasszák tovább magukat, ám ők tovább is velünk kívántak maradni. Ezért nehogy túlságosan kimelegedjenek, a kocsisok utasítást kaptak, hogy lassabban haladjanak.

Itt már a hegy lábánál jártunk, melyen Fraknó vára áll. Egy aránylag széles völgyön keresztül jutottunk el Nagymartonig, ahol sok zsidó lakik, kik egy, a vallásuk szimbólumaival díszített diadalívét állítottak. Amikor e diadalív alatt áthaladtunk, a főrabbi és az egybegyűlt nép sajátos dallamú zenéjüktől kísért örömeinkbe kezdtek. Gross-Mattersdorf egy vásárhely, melyet magyarul Nagymartonnak neveznek. Ezek szerint Kismartont Klein-Mattersdorfnak kellene nevezni, azonban ilyen nevű helység nem létezik, de van egy magyarul Kismartonnak nevezett helység, mely a mi nagyon megszeretett Eisenstadtnak.

Minél közelebb értünk Fraknóhoz, annál szűkebb lett a völgy melyben utaztunk, s amelyben úgy Nagymarton mint Forchtenau is fekszik. A falu, beszorítva a szűk völgybe, a hegy lábánál terül el, melyen a vár emelkedik, s az erőd rajta átmenve érhető el. Egy remek völgy, amely gyümölcsfákkal, különösen szelíd gesztenyefákkal van beültetve, melyek éppen virágoztak, ami különösen szép látványt nyújtott. Ebben a völgyben nőnek a szép szívcseresznyék, ízes almák és gesztenye, mikkal a helybeliek előnyös kereskedést folytatnak.

Körülbelül két órányi utazás után Eisenstadtból szerencsésen Fraknóra értünk, ahol már különleges kocsik vártak ránk, melyekkel biztonságosan juthattunk fel a magas hegy tetejére, ahol az erődítmény áll. Én a herceggel és Görög úrral szálltam egy kocsi-ba, melyet négy ló húzott. A falu bírása négy esküdtyével a kocsi mellé lett rendelve, hogy veszély esetén azonnal megállítsák a

kocsit. Útitársaink is el lettek helyezve erős lovaktól húzott kocsikban, emberektől kísérve, kik szükség esetén fékezni tudták a kocsit. Így haladtunk végig a falun, ahol a szerviták, kilépve kolostorukból, egy sorba álltak a lakossággal, hogy minket köszöntsenek. Ugyanígy tettek a kórházaiak, annál is inkább, mivel mindkettőt a hercegek alapították. Magasan a fejünk felett már meg is pillantottuk a várat, mely úgy tetszett, mintha felhőkbe burkolódzott volna, melyek csak akkor oszlottak el, mikor egyik után a másik ágyút kilőtték, és hömpölygő dörgésük dübörögve rázza meg a levegőt.

A kigyóformán tekergő, felfelé vezető út tele volt kocsikkal, lovasokkal és gyalogosokkal. A tiszt urak, kik eddig kísérték, ugyancsak velünk lovagoltak. Szép látványt nyújtottak előttünk és mögöttünk az egybegyűlt emberek sokasága, s a felettük emelkedő hegy meredek falai. Egy elég hosszú, a várarkot átívelő hídon értünk a belső várba. A Főkapunál a szép hercegi gránátosok álltak, és fegyverbe léptek tiszteletünkre. A várudvaron a kíséző, Albert herceg Kuirassierek álltak glédába gyalogosan, miután lovaikat a váron kívül hagyták. A vár közepén egy jó állapotban lévő, kétemeletes épület áll. A herceg egy a második emeleten lévő nagy terembe vezetett, ahonnan a legszebb kilátást élvezhettem, amit megpróbálok leírni. A körülvevő, közeli hegyek, mintegy óriási katlant formálnak, melynek közepéből emelkedik ki az a hegy, melyen Fraknó vára épült. Szemünk meg meg áll a szemben fekvő hegyek lejtőin, melyeken szép lombos facsoportok, mezők és rétek, majd legelő állatok, szétszórt kunyhók és házak láthatók, le egészen a völgy aljáig, melyek magasba szálló füstje élénkíti a látványt. A hegyek észak és kelet felé visszahúzódnak a várhegy lábához, és megnyitják a tájat a messzi látóhatárig a széles síkság felé, ahol Bécs, Pozsony és Sopron fekszenek. Ebből a magasságból nézve, a Lajta hegyesség, úgymint a többi hegyek Sopron és Ruszt között szinte eltűnnek, és síksággá változni látszanak. A Fertő-tó egy fehér, hosszan elnyúló stráfnak látszik, melynek szélén éppen hogy kivehető Eszterháza, de még inkább Kismarton és számtalan más helység, mely benépesíti a vidéket, melyek, ameddig csak a szem ellát, Esterházy herceg birtokában vannak.

Ennek a pompás kilátásnak az élvezete után az Albert herceg regiment tiszt urait fogadtam, kik közül mindegyikkel szót váltottam, továbbá a soproni járás szolgabíróját, kinek területén tartózkodtunk. Ezután asztalhoz ültünk, ahová a tiszt urak is hivatalosak voltak. Mialatt a villásreggelit fogyasztottuk, a szomszéd teremben az ezred trombitásai különböző zenedarabokat játszottak. Én a háziúr herceg és Pál fia, a londoni követ egészségére ittam, kinek másnapra esett a névnapja.

Ezután megnéztük a családi képgalériát, az uralkodók, hadvezérek és magyar államférfiak portréit, egy az ország számára jelentős gyűjteményt, mely a vár termeinek falait díszíti. A kincs- és fegyvertár továbbá a lőporraktárak megérdemlik a legnagyobb figyelmet. Ezeket ritkán nyitják meg a nyilvánosság számára, és ezért gyűlt össze annyi ember, messze földről is, hogy láthassák. Szívesen leírnám mindazokat a különlegességeket, antikitásokat és drágaságokat, amiket láttam, azonban kétlem, hogy erre képes lennék.

A kincstárban különösen tetszetek nekem a gyémántokkal gazdagon díszített kardok, a magyaros ruhák urak és hölgyek számára, arannyal és ezüsttel átszőtt anyagokból, ahogy ezeket egy évszázaddal előbb viselték. Azután a magyar nyeregtakarók, melyek keleti stílusukban csodálatosan díszesek. A herceg és magam két ezüsből készült karosszékekben helyezkedtünk el.²¹ Előttünk egy ugyancsak ezüsből készült asztal állt.²² Odahoztak bemutatni egy különlegesen értékes érem- és pénzgyűjteményt, mely többnyire aranyérmekből állt. A sok kincs között különösen egy bizonyos nyaklánc vonta magára figyelmemet.

A fegyvertárakban annyi régi és újabb tűzfegyver, kard, páncél, etc. található, hogy ezer katonát is fel lehetne szerelni vele. Vannak szép számmal szakállas puskák és különböző kaliberű ágyúk is talpakkal vagy anélkül. A török zászlók és egyéb hadi trófeák, melyeket az elmúlt évszázad folyamán a törököktől zsákmányoltak, és melyek olyan sok Esterházy bátorságáról tesznek tanúságot, értékes történelmi emlékek.

Figyelemre méltó a vár szép quaderkövekből formált kútja is, mely ugyanolyan mély, mint amilyen magas a bécsi Stefans Dom tornya. A hercegi pattantyús, ki idegenvezetőként magyarázta el nekünk a látnivalókat, azzal tette a koronát ezen tisztségére, mikor két sísteregve égő rakétát, melyet „békák”-nak is neveznek, a kútba dobott. Ezek olyan éktelen durranással robbantak fel a kút mélyén, hogy az ember azt gondolhatta volna, hogy óriás ágyúk dörgését hallja.

Végül megtekintettük a hatalmas, szépen kivilágított pincéket, ahol többek közt egy óriási, több ezer literes hordót láttunk, melyen kényelmesen lehetne a német táncot is járni. Megmutatták azt a hordót is, melyben a Luther Márton idejéből való bort őrzik.²³

Még akadt volna bőven látnivaló, azonban kifutottunk az időből, így el kellett hagynunk Fraknót, ezt a kellemes helyet. Forchtenauban átszálltam a herceggel utazókocsimba, hogy Mattersdorfon, Sieglesen, Pecsenyédén, Neufelden – ahol csupa csirketenyésztő él – és a Lajta folyón át, mely a határ Magyarország és Ausztria

között, végül Ebenfurton, egy szép kis osztrák városon keresztül elérjük Pottendorfot, mely híres a hercegi kastély angol kertjéről²⁴ és a közelben működő angol szövőderől is. Megérkezésünkkor a kastély bejáratánál a herceg gránátosai tisztelegtek dobpergés mellett, és őhercegsége a számomra elkészített lakosztályba vezetett, ahol udvariasan engedélyt kért, hogy tábornagi egyenruháját, melyet egész nap viselt, levethesse. Nemsokára visszatért egy rendjelekkel díszített civil ruhában, hogy asztalhoz hívjon a nagyterembe. Sosem éreztem magam jobban, mint ezen a vacsorán, ahol a herceg érdekes történetekkel szórakoztatott, többek között egy szarvasról, melyet Hanslnak neveztek. Elbeszélési módja igen kellemes és a viccei mindannyiunkat szívből megnevettettek, leginkább azonban von Wickerhauser és Bredemeyer urakat.

Vacsora után egy sétát tettünk az angolkerthen. Egy nagy tisztavízű patak két ága, amit gondolom Fischának neveznek, folya körül egy szigetet képezve, melynek közepén emelkedik a kastély. Néhol kiszélesedik, kis tavakat alkotva, melyen száz hatyú úszkál, melyhez hasonlóval semmi más kastély parkja sem büszkélkedhet. Szívesen beszálltam volna az egyik hajóba, mely készen várt, hogy elszórakoztassam magam egy vízi úttal a kertben, hogy kiélvezhessem a szép hidak és pavilionok

érdekes látványát, azonban a nap hátralévő részét a Schönbrunnba való hazautazásra kellett szánni, annál is inkább, mivel viharos idő ígérkezett.

A szövődét, aminek a látogatását a herceg kedves gondossággal ugyancsak előkészítette, sajnos már nem volt módunkban megnézni.

Ezután köszönettel mondtam Isten hozzádot a hercegnek irántam való sok kedves figyelmességéért, és gyengéd gondoskodásának oly sok bizonyítékáért, nem kevésbé a szép vidéki tartózkodásért és este 9 óra felé hatalmas záporban már meg is érkeztünk Schönbrunnba.

Ferenc Károly s. k.

Köszönetteljes emlékezéssel azokra az örömeire melyekben Kismartonban, Fraknón és Pottendorfban részem volt, emlékül ajánlom e kis írást Esterházy Miklós herceg úrnak etc., etc.

Ferenc Károly főherceg s. k.”

A német eredetiből fordította, jegyzetelte és feldolgozta

Berényi László

JEGYZETEK

¹ Esterházy II. Miklós, birodalmi uralkodó herceg: sz. Bécs, 1765. XII. 12., † Como, 1833. XI. 25: a hercegi hitbizomány ura 1794-től; cs. és kir. kamarás, titkos tanácsos, tábornagy, a 32. sz. gyalogezred tulajdonosa, a Magyar Nemesi Testőrség kapitánya, az Aranyvapjas Rend lovagja etc. Felesége 1783-tól Hermenegilde Liechtenstein hg.-nő, Ferenc József uralkodó hg. leánya.

N. b. Haydn néhány (magyar) biográfusa nem tud elég rosszat mondani a hercegről, kit többek közt túlságosan gőgösnek mondanak. Mi sem cáfolja jobban állításukat, mint a főherceg ezen útinaplója.

² Esterházy hg.-i lt. Fraknó: Litt. fam.: Miklós hg. levele az akkor 9 éves Pál fiához: Nápoly, 1796. február 3.: „...Il ne faut pas non plus oublier l'hongrois qui est celle de notre Patrie”.

³ Lásd inter alia: Gräfin Lulu Thürheim: Mein Leben, München, 1913: elrettentő példaként pedig lásd Ráth-Végh István: Hatalom és pénz: Az Esterházy hercegek. Bp., 1964.

⁴ Esterházy hercegi gazdasági levéltár Fraknó: Bécs, 1819. október 12.: Nyugta Anton Rothmüllertől, a hercegi metszetgaléria custosától 3.- ft. fiákerköltéséről, hogy a képgyűjtemény direktorát, Fischer urat elhozassa, amikor Ferenc Károly főherceg a bécsi galériát látogatta. A mariahilfi palotát Esterházy Kaunitz hercegtől vásárolta, hogy ott rendezze be képtárát.

⁵ Nemes Görög Demeter (1760–1833), a „Magyar Hirmondó” szerkesztője, udvari tanácsos, botanikus, a Bécsi Magyar Irodalmi Társaság alapító tagja, ki előbb Esterházy II. Miklós fiának, Pál

Antalnak volt a nevelője, később a hercegi kertészet tanácsadója. Innen került a botanika iránt érdeklődő fiatal főherceg mellé nevelőnek. Lásd Esterházy ajánlólevelét: Hof- Staats- u. Kriegsarchiv, Bécs, 1801/1803, 1802. Litt. G. Rubr. 14–112: „Wien, 23. Nov. 1802. Nachdem Sr. Majestät der Kaiser den bishengen Erzieher meines Sohnes, Hr. v. Görög, bei der Erziehung des Kronprinzen Ferdinand Königl. Hoheit anzustellen...” Tehát Görög úr mind Esterházy Pálnak, mind Ferdinánd császárnak és öccsének, Ferenc Károly főhercegnek nevelője volt.

⁶ Sommaruga Franz Freiherr, v. (1780–1860) cs. és kir. udvari, majd titkos tanácsos.

⁷ Bredemeyer v., természettudós, kertészeti szakértő, a magyaróvári gyümölcsnemesítő társaság alapítója 1820-ban.

⁸ Az ún. Leopoldina pavilion a kismartoni kastély parkjának egy dombján, melyet Esterházy II. Miklós tervezetett Charles de Moreau építésszel, hogy ott helyeztesse el kedvenc leányának, hg. Liechtenstein Mörícéné Esterházy Mária Leopoldinának Antonio Canova által készített fehér márvány szobrát. A szobor ma ismét látható a restaurált épületben.

⁹ Klafter = ausztriai öl = 6 láb = 1,897 m.

¹⁰ Szentgály János nemes, az Esterházy hercegi birtokok teljhatalmú régense 1802–1822 között.

¹¹ Itt a kismartoni kastély ún. Haydn-terméről van szó.

¹² Ez a szép barokk pavilion ma is áll, jóllehet meglehetősen romlott állapotban, egy Kisheflány (Kleinhöflein) községgel szem-

ben emelkedő domb tetején. A pavillion nagyterméből nyílik az a kápolnácska, melyet a naplóíró említ.

¹³ Helyesen: Johann Dietrich Langenreiter (1777–1812) oldenburgi származású gépészmérnök, kit Esterházy Angliában szerződtetett 1803-ban, hogy az általa ott vásárolt David Mason-féle gőzgépet Kismartonban felállítsa. A herceg figyelmét a gőzgépre Nelson admirális hívta fel kismartoni látogatása alkalmából. Langenreiter készített egy modellt is az eredeti gőzgép után, mely ma a bécsi Technikai Múzeumban van kiállítva. A múzeum igazgatója szerint a modellt Esterházy ajándékképpen készítette „a császári család egy tagja számára” – feltehetően a fiatal főherceg részére. A felvonó is Langenreiter találmánya volt, és egy 1816-ból származó levél szerint Cornou úr, a Liechtenstein hercegi levéltár őre kér egy leírást a Langenreiter-féle felvonó ülőalkalmatosságáról [Esterházy hercegi levéltár: Fraknó].

¹⁴ A Magyar Nemesi Testőrség palotája, előbb Trautsohn-palota, átellenben a bécsi Hofburggal.

¹⁵ A harang – a Szt. István dóm „Pummerin” nevű harangja után ma is a legnagyobb harang Ausztriában – mindmáig a kismartoni kastély tornyában található. Hosszú szünet és felfüggesztésének restaurálása után a harang ismét megkondult 1997. december 31-én, hogy régi szokás szerint beharangozza az új esztendő Kismartonban. A harangot egyébként csak újévkor, tűzvész esetén, a hercegek születése és temetésekor szólaltatják meg.

¹⁶ Ez a ma „Haydn-Saal”-ként ismert nagyterem, melyben a koncerteket tartják.

¹⁷ Amint a főherceg elbeszéléséből kiténik, ünnepélyes alkalmakor a „házi tisztviselők”, tehát Haydn is, a herceggel együtt étkeztek.

Már csak ezért sem áll az a Miklós hg.-nek sokszor szemére vetett vád, miszerint a mestert „szolgaként” kezelte volna.

¹⁸ A vadaskert ma is létezik csaknem eredeti nagyságában, a szomszédos St. Georgen falu határában.

¹⁹ Egyfajta könnyű, terepjáró vadászkocsi.

²⁰ A 19. sz. elején a hercegi juhászat állatállománya 74 000 db-ot tett ki, míg a főherceg látogatásakor az állomány létszáma már 220–240 000-re szaporodott. A juhászat évi összjövedelme a század 40-es éveiben mintegy 400–450 000 forintra rúgott.

²¹ „Ezüst karosszék”: ismeretlen magyar mester műve. Fenyőfa, domborműves ezüst lemezekkel borítva, támláján a hercegi címer. Ülése vörös bársony ezüst szálakkal hímzett mintával. Esterházy hercegi gyűjtemény, Schloss Eisenstadt: kat. sz. VI/12. (Párja a Magyar Iparművészeti Múzeumban, Budapesten.)

²² „Ezüst asztal”: Friedrich I. Schwester Müller (1647–1701) műve, Augsburg, 1687 k. Fa, domborműves, részben aranyozott, vert ezüsttel borítva, 80×104×81 cm. Esterházy hercegi gyűjtemény, Schloss Eisenstadt: kat. sz. V/18.

²³ Az ún. Lutherkellernek (lutherózó pincének) semmi köze Luther Mártonhoz. Ebben az óriási bolthajtásos pincében gyűjtötték össze és fejtették le (lutherették) egy időben a beszolgáltatott borokat.

²⁴ A pottendorfi egykor Kanizsay-, azután Nádasdy-, majd Draskovich- és Starhemberg-, utóbb Esterházy-kastély. A részben 11. századi építésű kastélyban helyeztette el II. Miklós a hercegi kép- és metszetgyűjteményt 1806-ban, Josef Fischer, majd 1807-től J. L. Hernleiter kurátorok felügyelete alatt. A kastély a II. világháborúban súlyosan megrongálódott, s ezt követően újabb részei leomlottak. A 11. századi rész a gótikus kápolnával ma is áll.



BESZÁMOLÓ A XXV. GENEALÓGIAI ÉS HERALDIKAI VILÁGKONGRESSZUSRÓL DUBLIN, 2002. SZEPTEMBER 16–21.

A Genealógiai és Heraldikai Világkongresszust két évente hívja össze a Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Konföderáció. Idén az Ír Főherold Hivatala rendezhette meg a rangos tudományos eseményt, ezzel méltóképpen ünnepelve fennállásának 450. évfordulóját. A szervezők a konferencia témájául az ezredforduló igényeihez alkalmazkodó címet jelölték meg: Genealógia és heraldika – helyük és gyakorlatuk változó világunkban. Az ad hoc szervezőbizottság elnöki tisztét természetesen maga a szigetország főheroldja, Brendan O'Donoghue viselte.

A kongresszust az Ír Állam művészetekért, sportért és turizmusért felelős minisztere, a főherold névrokona, John O'Donoghue nyitotta meg az első konferencianap előestéjén a résztvevők tiszteletére adott fogadáson. A miniszter után előbb Robert D. Watt, a Konföderáció Állandó Bizottságának elnöke, majd Rolf Nagel, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia elnöke mondott beszédet. A Heraldikai Akadémia Állandó Bizottságának tavaly szeptemberi groningeni ülésén megválasztott Nagel szomorú kötelessége volt, hogy bejelentse elődjének, a luxemburgi Jean-Claude Loutsch-nak idén júliusban bekövetkezett halálát. Az eredetileg szemorvosi végzettségű Loutsch 1965 óta volt tagja a Nemzetközi Heraldikai Akadémiának; az elnöki tisztséget 1980-ban, a francia Léon Jéquier halála után vette át. Legjelentősebb, és a maga területén minden bizonnyal még évtizedekig meg nem haladható alkotása a Luxemburg országos címerkönyve (*Armorial du pays de Luxembourg. Luxembourg, 1974.*) c. monumentális kötet, amely a nagyhercegség területének összes ismert címérét lajstromba véve monografikus igénnyel tárja fel a miniállam heraldikájának legapróbb részleteit is. A XXV. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus résztvevői az első konferencianap reggelén egyperces csenddel adóztak a néhai elnök emlékének.

A dublini konferencia mintegy kétszáz résztvevője előtt összesen hatvanhét referátum hangzott el a világkongresszus hagyományainak megfelelően párhuzamosan ülésező genealógiai és heraldikai szekciókban. Talán a nagy földrajzi távolság volt az oka, hogy a közép-európai régióból jóval kevesebben érkeztek: térségünket csupán hét referátum képviselte, ráadásul ezek kivétel nélkül címertani témájúak voltak.

A genealógiai szekció hallgatósága harmincegy referátumot hallgatott, köztük néhány kifejezetten címertani témájút is, mint pl. Günther Mattern tanulmányát a svájci nem nemes családok címereiről vagy Nicholas Williams dolgozatát az ír-kelta nyelvű heraldikai szakterminológia megteremtésének nehézségeiről. Általánosságban azonban elmondható, hogy a szervezők az ír emigráció vizsgálatának középpontba állításával szerencsés módon megtalálták azt a vezérmotívumot, amely köré aztán a programot felépíthették: a referátumok nagyjából egynegyede kifejezetten a legkülönfélébb helyekre elszármazott írekről (vagy ahogy a helyiek kissé patetikusan nevezik őket: a vadludakról) szólt. Hasonlóan szép számú előadás foglalkozott a genealógiai kutatás egyre bővülő módszertanát érintő kérdésekkel: az Y-kromoszómák és a mitochondriális DNS vizsgálatával, vagy éppen az internetes és egyéb számítógépes adatbázisok kínálta lehetőségekkel. A szekciót a kongresszus utolsó napján stílszerűen Máire MacConghail dublini professzorasszonynak az írországi genealógiai kutatások jelenlegi lehetőségeit ismertető előadása zárta.

A genealógiaival párhuzamosan zajló heraldikai szekcióban harminchat előadás hangzott el (a kongresszus egyetlen magyar résztvevője is jobbára ezeket követte megkülönböztetett figyelemmel). A referátumok többsége a jelenkori címerkészítési és címerhasználati gyakorlat országoként eltérő jellegzetességeit

mutatta be, a virágzó heraldika korával csak egy-két dolgozat foglalkozott, pl. Michel Popoffnak, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia főtitkárának a középkori heroldok és címerkirályok hatásköreinek és illetékességi köreinek elkülönítésével foglalkozó tanulmánya. A kelet-közép-európai előadók közül ketten újkori témát mutattak be referátumukban. Michael Göbl, a bécsi Osztrák Állami Levéltár munkatársa az általa képviselt intézményben őrzött 17–20. századi címereslevelekről érkezett. A magyar érdeklődő figyelmére azonban sokkal inkább számot tarthat a zágrábi Dubravka Peić Čaldarovićnak, a Horvát Történelmi Múzeum munkatársának előadása a 19. századi horvát nemzeti heraldikáról, amely a horvát, a dalmát, a szlavón és az illír címer kialakulásának vázlatos áttekintése után délnyugati szomszédunk nemzeti címerhasználatának két meghatározó periódusát, az 1868-as magyar–horvát kiegyezést megelőző évtizedeket, majd a dualizmus kori Horvátország heraldikai gyakorlatát mutatta be.

A kelet-közép-európai térség kortárs heraldikájával négy referátum foglalkozott. Krzysztof Guzek a legújabb, s a magyarországiakhoz hasonlóan felháborítóan antiheraldikus lengyel községi és regionális címereken megmutatkozó népművészeti elemekről tartott előadást, majd Zdenko Alexy, a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság alelnöke a szlovákiai címeralkotás és címerregisztráció helyzetét tekintette át. A nagynevű szlovák kutató kiemelte: a jelenkori címeralkotási gyakorlatban elsődleges szempontként kell figyelembe venni az egyszerűséget, az áttekinthetőséget. A román Ana-Felicia Diaconu tanulmánya elsősorban keleti szomszédunk kortárs városcímereivel foglalkozott, s érdekes volt látni, hogy ezek a szimbólumok milyen erős francia hatásról árulkodnak. Végül jelen sorok írója a budapesti kerületi címerek példáján keresztül igyekezett bemutatni napjaink magyarországi heraldikai gyakorlatát.

A heraldikai szekció talán legérdekesebb eseményének az a szimpózium ígérkezett, amelynek során előbb hat rövid referátum követte egymást a női címerekről, majd ezek végeztével vitát rendeztek az elhangzottakról. A moszkvai Sztanyiszlav Duminnak, a Nemzetközi Genealógiai Akadémia titkárának az előadása tulajdonképpen sokkal inkább illeszkedett volna a genealógiai szekció programjába, mintsem a heraldikaiba, a női címerekről szóló szimpózium felvezetéseként azonban nagyszerűen bevált: az orosz tudós azokra az eltérésekre mutatott rá, amelyek hazája történelmi hagyománya és a nyugat-európai tradí-

ciók között mutatkoznak a nevek, címek és címerek nőági átörökítése terén. A rendkívül érdekes előadásból nehéz lenne bármit is kiemelni: az orosz genealógiában járatlan magyar résztvevőt mindenestre leginkább a modern kori fejlemények lepték meg. Dumintól ugyanis megtudhattuk, hogy hazájában számos történelmi család nemhogy nem tart igényt esetenként több évszázados múltra visszatekintő jelképeire, hanem még napjainkban is igyekszik szabadulni túlságosan ismert nevétől és címerétől.

A magyar résztvevő a román Tudor-Radu Tiron *Egy hölgy címereselei: törvény és gyakorlat a 17. századi erdélyi heraldikában* c. referátumát várta a legnagyobb izgalommal, s alighanem a Turul olvasói is ennek a tartalmára lennének a legkíváncsibbak, ám sajnálatos módon éppen ezt a munkát a legbajosabb glosszánkunk. A cím első fele prozopográfiai jellegű tanulmányt ígért, ám az előadó mindvégig megmaradt az elméleti fejtegetések szintjén: noha nem is egy, de jónéhány hölgy címereivel foglalkozott, egyiket sem tárgyalta részletesebben. Sajnos az sem derülhetett ki, hogy a fiatal román tudós ezek alapján miféle törvényszerűségekre, sőt (a cím szerint) törvényre kívánta felhívni a hallgatóság figyelmét, mert az elnök a tizenöt perces időkeret több mint másfélszeres túllépése miatt, két figyelmeztetést követően megvonta a szót Tirontól, aki viszont ezek után elhagyta a termet, és csak a vita legvégére tért vissza. A magyar heraldikai szakirodalmat amúgy imponáló mélységben ismerő román heraldikus koncepcióját így alighanem csak két-három év múlva, a világkongresszus teljes anyagát felölelő tanulmánykötetből hámozhatjuk majd ki. Addig viszont a kutatás ortodox álláspontját ismételve le kell szögeznünk: jelenlegi ismereteink szerint a címeralkotás és címerviselés terén semmiféle központilag felügyelt, speciális törvényi szabályozásról nem beszélhetünk a 17. századi Erdélyben, legfeljebb a Fejedelemség heraldikájának markáns helyi vonásairól, törvényszerűségeiről, amelyeknek a nyugat-európai hagyományoktól eltérő volta – a magyar címeres gyakorlatban gyökerezvén – persze különösen szembeszökőek a Kárpátok túloldaláról nézve.

A speciális tematikájú szimpózium talán legizgalmasabbra sikerült referátumát a kanadai Marie Grégoire tartotta a 12–18. századi franciaországi női címerekről. Grégoire a párizsi École Pratique des Hautes Études hallgatójaként napjaink talán legnevesebb és mindenképpen legnagyobb hatású heraldikusának, Michel Pastoureau-nak irányításával készíti

bölcsészdoktori disszertációját, s dublini előadásában a készülő mű rövid összefoglalását adta. Referátuma nemcsak részben középkori témája miatt számított üdítő kivételnek az amúgy talán túlságosan is az újkorra összpontosító konferencián, hanem forrástani szempontból is: bármennyire meglepő, a kanadai doktoranduszon kívül alig néhány előadó akadt, aki pecséteket is felhasznált volna heraldikai kútfőanyagként.

A női címerekről szóló referátumok sorát végül a szintén kanadai Karine Constantineau előadása zárta, amelynek konklúziója – hogy ti. a nők pajzsain közel ugyanolyan arányban láthatunk férfias foglalatosságokra, nehéz fizikai munkára vagy hadakozásra utaló címelemeket, mint a férfiak által használtakon – sokkal kevésbé volt meglepő, mint az az egyébként csak érintőlegesen tárgyalt jelenség, hogy a kanadai heraldikai gyakorlatban még mindig különösen népszerű a késő középkorban és a kora újkorban tradicionálisan női pajzsformának számító, ám napjainkban csak elvétve alkalmazott rutapajzs.

Bertényi Iván professzornak, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagjának és a franciaországi Besançonban 2000-ben megrendezett előző, XXIV. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus egyetlen magyar előadójának az akkori konferenciáról írott Beszámolójából (Levéltári Közlemények 71 [2000] 309–311.) tudjuk, hogy a két társtudomány nemzetközi szakmai közönségét már két esztendővel ezelőtt is komolyan érintette az a kihívás, amelyet a genealógiát és heraldikát is a maga égisze alá vonni kívánó új tudományszak, az emblematika megjelenése jelentett. Az elmúlt két évben ez a tendencia tovább erősödött. Két esztendővel ezelőtt a Nemzetközi Heraldikai Akadémia főtitkára még örömmel állapította meg az elmúlt három évtized címertani irodalmát globálisan áttekintő referátuma végén, hogy a heraldika a jelek szerint csaknem teljes egészében történeti tudománnyá vált. Az idei kongresszuson ezek után több előadó szájából *expressis verbis* elhangzott az igény: meg kell próbálni a címertant és a genealógiát kivonni a történettudományok családjából, hiszen a kortárs heraldika művelése elsősorban pszichológiai és művészeti ismereteket kíván, a manapság főként családfakutatással foglalkozó genealógia pedig tulajdonképpen önálló módszertannal rendelkező szakma. Jelen sorok íróját fiatal kora és elégtelen tapasztalata visszatartja attól, hogy határozottan állást merjen foglalni ebben a két tárdiszciplína jövőjét alapvetően meghatározó dilemmában: mivel azonban ő maga is az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, aki szakmai előítéleteiből kifolyólag nem nagyon tud másként tekinteni a heraldikára és a genealógiára, mint történeti segédtudományokra, némi értetlenkedéssel fogadja azt a törekvést, amely meg kívánja fosztani ezt a két szakterületet a többi történelmi jellegű tudományok irányába leágazó összefüggéseiktől és a történeti kutatás eredményeire épülő következtetési rendszerüktől. Az egyre élesebben megfogalmazódó kérdés eldöntése az eljövendő világkongresszusokra vár, amelyek közül a két év múlva sorra kerülőt a Nemzetközi Genealógiai és Heraldikai Konföderáció Állandó Bizottságának dublini döntése értelmében a Flamand Heraldikai Tanács rendezheti a belgiumi Bruges városában.

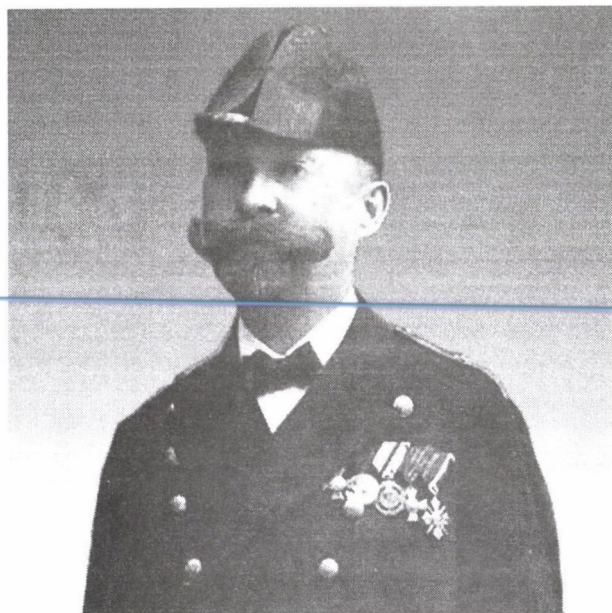
Körmendi Tamás



KÉRDÉS

Milyen egyenruhát visel a fényképen látható személy? A fotó 1915-ben, Csehországban készült.

Aki felismeri, kérjük a választ a Szerkesztőség címére megküldeni szíveskedjék.



ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2003-re változatlanul **1000 Ft + ÁFA**, azaz **1120 Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk.

Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta-költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 EUR**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt.

„11991102-02103006-00070010”
Magyar Történelmi Társulat – Turul.



RÁCZ ISTVÁN

(1929–2002)

Három és fél évvel ezelőtt a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézete a 70 éves Ráczt Istvánt ünnepelte. Mi, munkatársai, többen egykori tanítványai úgy éreztük, hogy a születésnap jó alkalom a közel öt évtizedes tudományos és pedagógusi pályára méltatására, a kollégák és a tanítványok megbecsülésének kifejezésére. Nem gondoltuk, hogy az akkori köszöntésnek nem lesz folytatása...

Ráczt István szakmai pályájának alakulásában három körülmény játszott meghatározó szerepet. Mindenekelőtt a családi háttér, a paraszti életforma. A munkára és becsületességre nevelő büdszentmihályi otthonból a jóképességű gyermek útja a hajdúnánási református gimnáziumba vezetett. A Debreceni Református Gimnázium partikulájaként működő iskola tovább erősítette a szülői házból hozott értékrendet, a tudás, a helyállás és az erkölcsi tartás fontosságát tudatosította növendékeiben. A nánási esztendőket felsőfokú tanulmányok követték Debrecenben, ahol Ráczt István 1952-ben szerzett magyar–történelem szakos diplomát. A Kossuth egyetemen ismerte meg Szabó István professzort, akinek tanítványa, demonstrátora, majd tanársegéde lett. Az országosan ismert, nagytekintélyű történetíró hatására kötelezte el magát a magyar történelem kutatása és oktatása mellett. Sokszor hangoztatta, hogy számára az általa tudósi és emberi nagyságként tisztelt mester mindenkor szellemi és etikai mércét jelentett. Szabó István tanítványának lenni kötelezettségekkel járó megtiszteltetés volt. A mester arra törekedett, hogy tanítványai a kellő módszertani jártasság megszerzése után saját útjukat járják, s szuverén alkotókká, példamutató oktatókká váljanak. Ehhez, a tehetségen kívül, kitartásra, igényességre és szakmai alázatra volt szükség, amelyeknek Ráczt István nem volt híján.

A családi indíttatáshoz, a nánási alma mater és

Szabó István szellemiségéhez híven félévszázadon át művelte a társadalom- és népiségtörténetet. A nemzeti történetírást úgy értelmezte, hogy a forrásokkal dolgozó embernek fel kell mutatnia az általánosban az egyedit, az egységben a sokszínűséget, az egészben a részt, az egyetemesben a magyart. A komparatív módszer alkalmazásának köszönhetően az általa vizsgált magyar történelmi jelenségekről pontosan lehet tudni, mennyiben kapcsolódtak azok az európai tendenciákhoz és mennyiben tértek el tőlük. A különböző okokra visszavezethető eltéréseket, azaz a nemzeti sajátosságokat Ráczt István az egyetemes emberi kultúrát gazdagító többletként értékelte, amelynek megismertetéséért személyes felelősséget érzett. Ezzel a meggyőződéssel vallatta a forrásokat, s tanulmányozta a történelmi szakirodalom, a rokon- és segédtudományok eredményeit. Az interdiszciplinaritás nála nem szólam volt, hanem rendszeresen alkalmazott módszer. Külön említést érdemel munkáinak nyelvezete, a tartalom és a forma egységét biztosító világos kifejezőmód.

Életműve – 11 önálló, 11 társszerzővel készített kötet, 10 általa szerkesztett munka, számos tanulmány és ismertetés – tematikai szempontból sokszínű, mégis szerves egységet alkot. Hiszen a középkori Magyarország területi integritásának megszűnése, majd felemás helyreállítása, az előzményekhez és a környezethez képest, a társadalom minden rétegének sajátos arculatot kölcsönözött, és máig ható érvénnyel változtatta meg a demográfiai, nemzetiségi, településszerkezeti és gazdálkodási viszonyokat. A hajdúk, a parasztság, a nemesség és a polgárság történetét kutatva, Ráczt István újra meg újra szembesült ezzel a ténnyel. Ez a felismerés ösztönözte a törökvilág hagyatékának számbavételére és a dualizmus kori paraszti migráció vizsgálatára.

Rácz István kutatásaiban kiemelkedő helyet foglalt el a jellegzetes magyar város, Debrecen és a régió története. Nemcsak azért, mert ebben a témakörben számos kérdést ő vetett fel és tisztázott, hanem mert idevonatkozó munkái a színvonalas helytörténetírást képviselik. Egy olyan, kellő szakértelemmel művelt helytörténetírást létjogosultságát igazolják, amely nélkülözhetetlen előfeltétele a megalapozott és igényes történeti szintézisnek.

Imponálóan gazdag, eddig kiaknázatlan levéltári posztumusz anyagra épül Rácz István utolsó, immár posztumusz könyve is, amelynek kéziratát nemrégiben adta le a Kiadónak. Az Egyház és társadalom című munka, amely az értelmiség és a Református Kollégium történetéhez kapcsolódó kutatásaiból nőtt ki, plasztikusan tükrözi Rácz István történetiszemléletének lényegét: a komplexitást, a forrástiszteletet és a metodikai iskolázottságot. A kéziratához mellékelte, általa írt témaismertetőben megfogalmazott mondat akár hitvallásnak is tekinthető: a mű „döntően levéltári forrásra épül, mert a szerző tudományos meggyőződése, hogy ez az értékteremtés alapja”. Ennek az elvnek a következetes érvényesítése garantálja munkái értékállóságát, amelyek – ha nem is egyformán fajsúlyosak – megkerülhetetlenek a következő tudósgenerációk számára.

Rácz István pályájának szerves részét alkotta az egyetemi oktatás. Történelemtanárok, levéltárosok, és muzeológusok nemzedékeit tanította és nevelte. Ebben a szerepkörben is hiteles személyiség volt, mert önmagától követelte a legtöbbet. Őszinte érdeklődést és megértést tanúsított környezete iránt, a

felületességet és az olcsó népszerűséget azonban nem kedvelte. Leginkább az bántotta, ha kollégái és hallgatói kényelemszeretetből vagy anyagi megfontolásból, eltékozolva tehetségüket, nem törekedtek a tőlük elvárható teljesítményre.

Bár az oktatás elsődleges céljának Rácz István a tanárképzést tekintette, nagy hangsúlyt fektetett a tudományos utánpótlás nevelésére is. Külön foglalkozott a történeti források iránt érdeklődő hallgatókkal, akik közül többen ekkor választották hivatásul a tudományos pályát.

A szakmáját felelősséggel művelő Rácz István számára magától értetődő volt a tudományszervezés is. Konferenciákat szervezett, s tagja volt az MTA Doktori Tanácsa Történezbizottságának, a Történelmi Társulat Országos Elnökségének és a Századok című folyóirat szerkesztőségének, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Munkahelyén, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Bölcsészettudományi Kar Habilitációs Bizottságának ő volt az első elnöke, a történelem szak PhD képzési programjának – nyugdíjba vonulásáig – egyik szakmai irányítója.

Rácz István a rendszerváltozásig alig részesült hivatalos elismerésben, a 90-es években azonban több rangos szakmai és városi kitüntetéssel jutalmazták. Hetvenedik születésnapja alkalmából a Történelmi Intézet javaslatára az egyetem professor emeritus címmel honorálta munkásságát, amely 2002. október 11-én bekövetkezett halálával végérvényesen lezárult. Hiányát nem pótolhatjuk, de szakmai és emberi örökségét megőrizzük és továbbadjuk.

Kovács Ágnes



NAGYBÁKAY PÉTER

(1921–2002)

Egy évvel czelőtt a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egy kora őszi ülésén emlékeztünk meg Nagybákay Péter 80 éves születésnapjáról és addigi tudományos munkásságáról. Sajnos az idén már búcsúznunk kell Tőle, mert a nyáron a hirtelen és kérlelhetetlen halál véget vetett életének és ezzel együtt szép szakmai tevékenységének is.

Nagybákay Péter 1921-ben született Debrecenben pogári (kereskedő) szülőktől. Későbbi pályafutásához nagyon sokat jelentett, hogy Édesapja a Tisza István Tudományos Társaság tagjaként kereső foglalkozása mellett helytörténetírással is foglalkozott, és sűrűn publikált. Az ő példája állt a fiatal diák előtt, amikor 17 évesen az önképzőköri magyar történelem tárgyú pályázaton első díjat nyert „A debreceni céhek története” c. pályamunkájával. Kitüntetéssel érettségizett a debreceni piarista reálgymnáziumban, ahol később a kereskedelmi szakérettségét is megszerezte. Majd vaskereskedői vándorévei során elvégezte Pécsen, Kolozsváron és végül Debrecenben a jogot, és 1943-ban jogtudományi doktorátust szerzett.

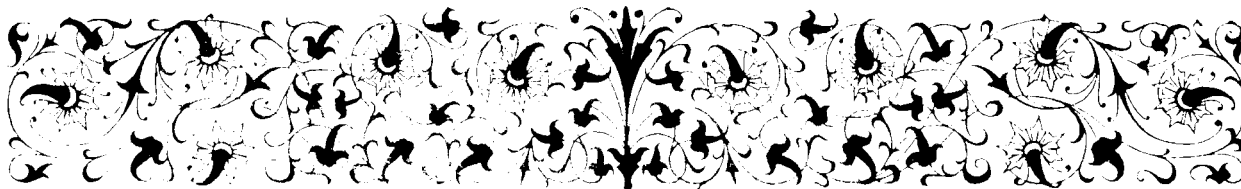
Közben nem feledkezett meg szenvedélyéről sem, a történelmi segédtudományok, különösen a céhtörténet és a heraldika ágazatának műveléséről. Pénzkereső munkája mellett szívós kitartással, szakmunkák tanulmányozásával és szenvedélyes kutató munkával dolgozta be magát a tárgykörökbe.

A II. világháború és az azt követő nehéz esztendőket nem kedveztek a segédtudományoknak. Így csak a hatvanas évek elején kezdett el publikálni. Feldolgozta a veszprémi múzeum céhtörténeti teljes anyagát, publikálta több éven át a múzeum évkönyveiben. Egyik összeállítója a számítógépre vitt magyar céhka-

taszternek. Rövidesen a történelmi segédtudományok kandidátusa. Ő azonosította Veszprémben az ásatások során előkerült síremléköredék címerrajza alapján Beriszló Péter püspök síremlékét, amely ma a veszprémi székesegyház altemplomában található. Részt vett és előadott számos konferencián belföldön és külföldön egyaránt. A rendszerváltáskor tagja volt annak a szűk körű történelem-bizottságnak, amely az új (rég) magyar állami címet volt hivatva megállapítani, illetve javasolni az országgyűlésnek. Számos publikációja jelent meg hazai és külföldi tekintélyes folyóiratokban (Ethnographia, Kohászati lapok, Műemlékvédelem, Technikatörténeti Szemle, Folia Archaeologica, Annales Historiae Ecclesiae, Adler, Herald stb). Segítségnyújtott Klaus Stopp német szerzőnek az 1987–88-as Stuttgartban megjelent, a középeurópai vándorló céhlegények városképpel illusztrált igazolólapjairól készített gyönyörű albumainak összeállításához a magyarországi anyagra vonatkozólag. Tagja és titkára volt évekig a veszprémi Akadémiai Bizottságnak. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és a Heraldika és Genealógiai Társaságnak. Tagjelöltje lett a Nemzetközi Heraldikai Akadémiának. Egészségi állapotának romlása azonban megakadályozta őt a tagság elérésében. Utolsó éveiben a Pázmány Péter katolikus egyetemen speciálkollégiumi előadásokat tartott céhtörténetből.

Benne a magyar heraldika és céhtörténet egyik legkomolyabb szaktekintélyét veszítettük el, szakmai öröksége még hosszú ideig fenntartja emlékét.

N. A.



KÖNYVISMERTETÉS

GÓZSY ZOLTÁN–GÓZSY GÁBORNÉ: *A Somogyi Levéltár üvegablakai. Somogy Megyei Levéltár kiadása. Kaposvár, 2000. 144 p., nagyszámú, színes illusztrációval.*
ISBN 963 7232338

Az 1930-as években a Sopron Megyei Levéltár akkortájt készült példája alapján felmerült a Somogy Megyei Levéltár reprezentatív kibővítésének terve. Ennek része volt heraldikai témájú üvegablakok tervezése is. A nagyszabású elképzeléseket az 1935. november 27-i megyei közgyűlés egyhangúan elfogadta.

Az elképzelések szerint a Somogy megye történelmében és életében kiemelkedő főnemesi és nemesi családok címereit kívánták üvegablakokon megjeleníteni. Molnár István megyei főlevéltárnok foglalkozott a címerek kérdésével. A jelentős költségeket részben úgy kívánták fedezni, hogy a Levéltár megkereste az adott családok leszármazottait, hogy 60 pengővel járuljanak hozzá egy-egy címer elkészítésének kiadásaihoz. Mintegy 200 család kapott ilyen jellegű felkérést. Ugyanakkor kérték a családi címerek megküldését is a Levéltárnak. Molnár István vállalta, hogy ha nem áll a család rendelkezésére címer, kérésre azt felkutatja, megrajzoltatja és jóváhagyásra megküldi a családnak. 1933–1938 között jelentős levelezés, anyaggyűjtés folyt a tárgyban. Nem volt egyszerű feladat az érintett családok igényeinek összehangolása, amely sok esetben hiúsági kérdésként jelentkezett. A címerek összeállításánál erőteljesen támaszkodtak a Siebmacher-féle „Wappenbuch”-ra, de számos más kiadvány is forrásul szolgált. Mindennek ellenére előfordulnak eltérések az eredeti címerképek és az üvegablakon megjelenő ábrázolások között.

A hosszas előkészítés után Lovrits Kálmán rajzai alapján Kopp Ferenc, neves korabeli mester készítette el a heraldikai ábrákkal díszített üvegablakokat.

Csak olyan családok kaptak helyet a címergyűjteményben, akik megfizették a költségeket. Fontos em-

líteni, hogy egyes – később Somogyból elkerült – családok címereit is ábrázolták, illetve az újabb időknek nemeseinek címerei sem maradtak el. Előfordult, hogy egyes családok befizették a velük rokon familiák költségrészét, s így azok címerei helyet kaptak az üvegablakokon.

Eredetileg 114 címert terveztek, később azonban ez a szám jelentősen csökkent. Jelenleg 63 címer szerepel a Levéltár üvegablakain. Voltak olyan családok – köztük jelentős helyi famíliák –, akik bár befizették a kérdéses összeget, címereik mégsem találhatóak meg. Feltehetően egykor ezek is elkészültek, később azonban esetleg megsemmisültek, vagy ma ismeretlen helyen lappanganak.

Egy ablaknak hat táblájára kerültek címerek, egy-egy tábla mérete 54×45 cm.

Az egységesen ábrázolt, szép kivitelű címerek tanulmányozása nyilván örömet okoz a heraldikával foglalkozóknak, a heraldika kedvelőinek. Az itt közölt anyag néhány darabja eddig nem közölt, kevésbé ismert címer, így ezek publikálása révén gyarapíthatjuk heraldikai ismereteinket.

Megjegyzem azonban, hogy egyes címerek esetében, már az üvegablakok készítésekor, más esetekben a leírásuknál pontatlanságok kerültek a kötetbe, amelyekre az esetleges későbbi felhasználás során mindenképpen figyelemmel kell lenni. Ezen téves részletek egy része nyilvánvalóan az ablakokat készítő mesterrel, illetve a mintákat rajzoló személyével hozható összefüggésbe. Pl. teljesen stilizált, „készszerű”, „kivont kardok” a somogyvári Somogyi címer (18–19. pp.) vagy a felsőpataki Bosnyák címer (28–

29. pp.) esetében. A bocsbári Svastics címernél (40–41. pp.) helytelen színárnyalatok szerepelnek a címerben. A sárvárfelsővadász Széchenyi címerben (56–57. pp.) helytelenül zöld helyett arany halmokon áll a galamb stb.

Más esetekben a címerleírások nem teljesen egyeznek meg az ablakokon látható ábrázolásokkal. Pl. a galántai Fekete család címere esetén (20–21. pp.) az oroszlán kivont szablyát tart, nem pedig „pallást”. A vizeki Tallián címerben szereplő (és a sisakdíszben is megjelenő) vörös keresztet zászló kereszt-

je a leírással ellentétben nem „máltai kereszt”, hanem vaskereszt stb.

A kötetben szereplő egyes megjegyzések túlságosan régiesek (pl. Hertelendy Gábort „főhadvezér-helyettesnek” írja – 34. p. – Hertelendy 1820. június 16-án, amikor Gyöngyösön meghalt, altábornagy volt), és akadnak sajnos pontatlanok is (pl. nemeskéri Kiss Pál – 104. p. – nem „királyi kamarás”, hanem „császári királyi kamarás” volt).

Pandula Attila

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN szerk.: *Magyar könyvek – magyar századok.*
Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 416 p. illusztrált kiadás
ISBN 963 86222 02

A kötetben 60 szerző, 99 különféle könyvet mutat be a középkortól a 20. század végéig.

A szerkesztő által legfontosabbnak vélt különböző műfajokat, szakterületeket, szerzőket reprezentáló 100 magyar könyv bemutatása igen szubjektív vállalkozás. Ez a tény már önmagában is jelzi azt, hogy óhatatlanul is felmerülhetnek hiányosságok egy ilyen kötet összeállítása kapcsán, felvetődhet a kérdés, miért maradt ki ez vagy az a mű. A kimaradt művekre utal – jelképesen – többek között az is, hogy csak 99 mű került a kötetbe.

A szerzők között pl. H. Balázs Éva, Harmath Arisztid Sándor, Horváth Attila, Kalmár János, Kapronczay Károly, Kristó Gyula, Kubassek János, Mészáros István, Török József, R. Várkonyi Ágnes, Veszprémy László nevével találkozunk, a feldolgozott művek között szerepel pl. Anonymus Gesta Hungarorum, a Képes Krónika, Werbőczy István Tripartitum, Heltai Gáspár Krónika a magyarok dolgairól, Pázmány Péter Isteni igazságra vezérlő kalauz, II. Rákóczi Ferenc Emlékiratok, Bél Mátyás Notitia Hungariae, Pray György Annales Regnum

Hungariae, Berzeviczy Gergely De commercio et industrie Hungariae, Fényes Elek Magyarország statisztikája, Nagy Iván Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal, Mező Ferenc Az olympiai játok története, vagy Hóman Bálint–Szeffű Gyula Magyar történelem című műve.

Az egy évezredet átívelő anyagban uralkodók, ismert politikusok, tudósok, művészek, írók, egyházi személyek stb. egyaránt fellelhetők. Valamennyien olyanok, akik a kötetbe felvett munkáikkal hosszú idő múltán is hatással voltak, sőt vannak, akár napjaink magyarságára is. Az egyes tanulmányok írói gyakran legújabb kutatási eredményeiket ismertetik egy-egy mű feldolgozása kapcsán. A tudományos követelményeknek megfelelően, de olvasmányosan, a szélesebb közönségre is gondolva fogalmazták meg gondolataikat. Érdekesség, hogy a nagyszámú szerző ellenére, maga a kötet meglehetősen egységes elvek szerint mutatja be a választott szerzőt, a kort, a mű keletkezésének körülményeit, jelentőségét, de kitérnek a művek egykorú hatására, utóéletére is.

Pandula Attila

A makfalvi Dósa nemzetség jázsági ágának válogatott levelezése és fontosabb iratai. 1. 1755–1918, 2. 1919–1999.
Összevűjtötte, válogatta és közreadja MUHORAY GYÖRGY. *Documentatio Historica IV–V. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szolnok, 2001. 832 p. 65 ábrával*

ISBN 963 9273 01 05 Ö

Számos hasonló nevű család közül a makfalvi Dósák a székelyföldi Marosszékről származnak. Első oklevelesen kimutatható ősük Dósa (közismertebben, de hibásan Dózsa) György az 1514-es parasztháború ve-

zére volt. Egyik leszármazottjuk 1699 táján Erdélyből Magyarországra telepedett át, s ez az ág a Jászságban gyökerezett meg, ahol a nemzetség számos tagja helyi szinten fontos vezető szerepet játszott, egészen a

20. század derekáig. Az ő dokumentumaikat – összesen 945 tételt – tartalmazza a két vastkos kötet, amely a maga nemében szinte egyedülálló vállalkozás, hiszen a 20. század magyar történelme közismerten nem kedvezett az efféle nemesi-értelmiségi-középosztálybeli kollektívok fennmaradásának, ahogyan erre az előszót író Pandula Attila is utalt.

A dokumentumok döntő többsége magánlevél, de ezen kívül számos iratfajta tartalmaz a válogatás (címereslevél, nemesség kihirdetés, ügyvédi oklevél, keresztlevél, házasságlevél, halotti anyakönyvi kivonat, iskolai bizonyítvány, szerződés, nyugta, községi bizonyítvány, bírósági végzés, rendőrségi büntetőparancs, folyamodvány, igazolás, nyilatkozat, fogházi elbocsátó levél, újsághír, könyvdedikáció, naplótöredék, úti beszámoló, étrend stb.). Nagyobb részük a 19. század második feléből és a 20. századból való, de akad jó néhány korábbi is. Zömük magyarul íródott, de találunk latin, német, francia, román nyelvű és „vegyes” nyelvezetű iratokat is, utóbbiakat fordításukkal együtt.

A kiterjedt nemzetség és a rokon családok (lászlófalvi Eördögh, incseli Szóts, mohorai Muhoray, Egervári [Mausburger], peremartoni Nagy) tagjai között mintaszerűen szerkesztett táblázatok segítik az eligazodást. Átalluk könnyen visszakereshetők az egyes dokumentumok szereplői.

A kötetet számos, a Dósa címet, a rokonság tagjait, a család egykori otthonát bemutató fénykép teszi szemléletesebbé. Csak sajnálhatjuk, hogy ebbe a válogatásba kizárólag 20. századi felvételek kerültek bele, holott a szerzőtől tudom, hogy eredetileg bőseges 19. századi fotóanyag is szerepelt volna.

A szerző, de nyilvánvalóan a munka használói is nagy bosszúsággal vették, illetve veszik tudomásul, hogy a gondosan összeállított névmutatónál valamennyi oldalszámozás hiányzik, így az gyakorlatilag használhatatlan. E bosszantó hiányosság mellett a viszonylag csekély számú többi nyomdahiba – helyen-

ként többféle betűtípus és többféle betűnagyság indokolatlan használata, lemaradt betűk és számok stb. – nem akadályozza a munka használatát, inkább szépséghiba. A dokumentumok – a viszonylag csekély magyarázat, jegyzet ellenére – önmagukban is kitűnően reprezentálják a család és a rokonság újkori sorsának alakulását, mindennapjait, örömeit, bánatait, ünnepeit és tragédiáit, amelyekből más, azonos társadalmi állású családoknak igen hasonló módon jutott ki Magyarországon, de valószínűleg Közép-Európa közeli régióiban is.

Számomra a kötet legfőbb tanulsága az az örömteli tény, hogy bár a szerző 1948-ban – kommunista terminus-technikussal az MSzDP és az MKP egyesülésére utaló „fordulat évében” – született, s így eddigi évei nagyobb részét egy a „múltat végképp eltörölni” kívánó rendszerben élte le, mégis alapvető módon megőrizte felmenőinek mentalitását, a család, munka és haza, beleértve a szűkebb pátria (szülőhely és lakóhely) cselekvő szeretetét. Muhoray György apai nagyanyja révén kapcsolódik a Dósa családhoz. A bevezetésben kifejezett reményét – „*remélem e szerény munkával is sikerül egy nagyon kicsit hozzájárulni a Magyar Millennium, az ezeréves magyar államiság és a kereszténység kétezredik évének méltó megünnepléséhez*” – úgy érzem sikerült beváltania, s nem is nagyon kicsit. Bárcsak e jó példa követőkre találna; alighanem lenne még néhány hazai famíliánk, amelyről hasonló összeállítást lehetne készíteni.

A családtörténeti adalékok mellett rengeteg művelődés- és helytörténeti adat, érdekesség található e kötetben, elsősorban a Jászság (Jászapáti, Kocsér, Jászberény stb.), de más terület (pl. Besztercebánya, Kőrmöcbánya, Budafok, Esztergom, Szombathely, Temesvár, az Osztrák–Magyar Monarchia különböző egykori nyaralóhelyei, sőt helyenként külföld: Párizs, Berlin, Amerika stb.) vonatkozásában is.

Rainer Pál

Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv. Herausgaben von der Generaldirektion. Studien Verlag Innsbruck–Wien–München–Bozen, 2001. 541 p., illusztrált kiadás (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv Bd. 49.)

ISBN 3-7065-1698-5

Az Osztrák Állami Levéltár gondozásában megjelenő évkönyv, a „Mitteilungen...”, 1947-ben látott először napvilágot. A kiadvány a magyar szakemberek előtt sem ismeretlen, különféle nagyobb tudományos könyvtárainkban hozzáférhetők példányai.

A közelmúltban volt a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) alapításának 200. évfordulója. Ennek kapcsán igen rangos tanulmánykötet került kiadásra, amely 29 tanulmányt tartalmaz. A jeles szerzők között találhatók az Osztrák Állami Levéltár és a szervezetileg

hozzá tartozó Hadilevéltár jelenlegi és korábbi vezetői, tudományos munkatársai, levéltárosai, könyvtárosai, illetve több külföldi – közöttük magyar – levéltáros is.

Egyes tanulmányok a Hadilevéltár történetével, az egykor élén állt személyekkel, illetve egyes munkatársakkal, azok szakmai, tudományos tevékenységével foglalkoznak. Így Rainer Egger, a Hadilevéltár történetét az első világháború kezdetétől a második világháború végéig tekinti át, a hangsúlyt a hivatal-történeti vonatkozásokra fektetve. Erich Hillbrand tanulmányában a Hadilevéltár 1945 és napjaink közötti történetét taglalja.

Más tanulmányok egyes sajátos gyűjteményekkel foglalkoznak. Pl. Robert Rill a katonai térképészet (Habsburg Birodalmon belüli) kezdeteiről, illetve annak forrásairól ír, Adolf Gaisbauer a Hadilevéltár könyvtáráról értekezik, Peter Broucek az itt őrzött kéziratgyűjtemény anyagát tekinti át, azon belül a hadtörténeti memoárokról fektetve a hangsúlyt.

Megint más tanulmányok részletes áttekintést adnak más levéltárak hadtörténeti, katonai iratanyagáról. Ezen belül adott esetben érdekes, személyekre is vonatkozó (részletesebben ismertett) iratanyagokat is bemutatva. Pl. Gerhard Arlt a Staatsarchivon belül létrehozott Köztársaság Levéltárában – Archiv der Republik – a két világháború közötti időszakra, illetve a német Wehrmacht időszakra vonatkozó hadtörténeti forrásokat tárja fel. Rudolf Jeřábek tanulmánya a Köztársaság Levéltára „polgári” fondjaiban található katonai és hadtörténeti anyagokat tekinti át. Jelentős összefoglalást ad Michael Hochedlinger a Haus-, Hof- und Staatsarchiv katonailag (is) fontos – rendkívül gazdag és sokrétű – levéltári anyagairól, Christian Sapper a Finanz- und Hofkammerarchiv (Pénzügyi- és Udvari Kamarai Levéltár) hadtörténeti vonatkozású aktáit tekinti át. Bernhard Demel OT a Német Lovagrend bécsi Központi Levéltárában őrzött „Exercitium militare”, illetve „Militare” megnevezésű fondjait ismerteti részletesebben.

Fontos lehet a hazai genealógiai, illetve más történeti segédtudományok (archontológia, falerisztika stb.) szempontjából több tanulmány, hiszen az egyes

levéltárak anyagait bemutató tanulmányokon belül nagy hangsúlyt kapnak e vonatkozású forráscsoportok. Karl Taferner a Hadilevéltárban található katonai anyakönyveket (1633–1938) dolgozta fel áttekintő táblázatokban. Renata Domnanich tanulmányában a katonai anyakönyvek, továbbá más hadilevéltári anyagok genealógiai felhasználhatóságát részletezi. Rudolf Gasner igen jó áttekintést ad a Hadilevéltárban őrzött fontos genealógiai forráscsoportokról, a tisztek minősítési lapjairól (1823–1918).

Otto Kellner tanulmánya a *Weiss-Starkenfels*-gyűjteményről, a Hadilevéltár jelentős képgyűjteményéről szól. A gyűjtő életútjának, tevékenységének bemutatása után részletesen ismerteti ezt a magyar szempontból is nagyon fontos hadtörténeti-történeti ikonográfiai forráscsoportot.

Wolfgang Kuderna Wolfgang Heller ezredes kintetési Bizottságának munkáját (1919–1922) tekinti át, akik a háború során elintézetlenül maradt kintetési ügyekkel foglalkoztak.

Bornhardt Attila – bécsi magyar levéltári delegátus – igen részletes tanulmányban tekinti át a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban őrzött teljes iratanyagot (16. sz. –1918), ebben nagyszámú genealógiai szempontból is fontos forráscsoportot taglal. Megjegyzendő, hogy a kötetben bemutatott levéltárak közül éppen ez az egy, amely a magyar kutatók által (is) általánosabban ismert.

Fontos utalni olyan tanulmányokra, mint pl. Aleina Jiráskováé, aki a prágai Hadilevéltár – vonatkozó – iratanyagát ismerteti, illetve Silvia Čordašová írására. Ő az 1994-ben, részben addig Prágában őrzött anyagokból létrehozott nagyszombati (Trnava) Szlovák Hadtörténeti Levéltár kollekciónak – vonatkozó – anyagát ismerteti. Jerzy Gaul a lengyel levéltárakban őrzött, a császári és királyi hadsereg időszakából származó iratanyagot összegezi.

Ezekből a tanulmányokból tájékozódhatunk egy sor, eddig lényegében ismeretlen, nagyszámú magyar (illetve részben magyar vonatkozású) forráscsoportról, amely elengedhetetlen lehet genealógiai, archontológiai, falerisztikai stb. kutatásoknál.

Pandula Attila

RAINER EGGER–PETER JUNG–ROBERT RILL: *Unter Österreichs Fahnen. (Katalog zur Ausstellung „200 Jahre Kriegsarchiv“ vom 18. Oktober 2001. bis 28. Februar 2002.)*

Militärhistorische Kostbarkeiten aus sechs Jahrhunderten. Verlagsbuchhandlung Stöhr Gmbh.

Wien, 2001. 112 p, nagyszámú, részben színes, illusztrációval.

ISBN 3-901208-38-0

1801. március 23-án (tehát 200 esztendeje) hagyta jóvá II. (I.) Ferenc császár (és király) a bécsi Hadilevéltár (Kriegsarchiv) létrehozását. E jeles évfordulóról, fontos kiállítással emlékeztek meg, ahol sokrétű, érdekes, gyakorlatilag eddig ismeretlen anyag került kiállításra. A legkülönbélebb dokumentumokon túl számos tárgy és képi ábrázolás stb. gazdagította a látványt. Természetesen bizonyos magyar vonatkozások is bemutatást nyertek.

A kiállítás (és a katalógus) egyes részei a következők voltak: 1. A legfelsőbb főparancsnokság (1801–1908); 2. A fegyveres erő; 3. A hadsereg harchan (hadjáratban); 4. Az Adriától a világra; 5. A katonai bürokrácia; 6. Tábornokokról, tisztekről, katonákról és asszonyokról; 7. Térképészekről és azok térképeiről; 8. Különlegességek (kuriozitások); 9. A Hadilevéltár történetéhez; 10. A Monarchia 1918-as megszűnése utáni időszak.

Sok, igen érdekes, a történelem segédtudományaival kapcsolatos anyag szerepelt a bécsi kiállításon.

Fontos egyenruha-történeti ábrázolások, tervek, minták, így pl. a tarsolyokra, illetve nyeregtakarókra hímzendő uralkodói monogramok mintái (1827-től), vagy az Osztrák–Magyar Monarchia katonái trópusi

viszonyok között használt egyenruhájának ábrázolásai, amelyet 1915–1916-ban, a Török Birodalom területén használtak.

A genealógiai vonatkozásoknál különlegesség a Francisca Scanagattára (1781–1865) vonatkozó dokumentumok. Ő volt a cs. kir. hadsereg egyetlen női tisztje. Testvére helyett – 1796–1797-ben – elvégezte a bécsújhelyi Katonai Akadémiát. Ezt követően zászlós, majd hadnagy. A Napóleon elleni háborúk aktív részese. Mindez, hosszú éveken keresztül, valódi nemének felismerése nélkül. Különleges genealógiai forrásnak tekinthető az 1911-ből fennmaradt „Tábori pilóta diploma”.

A gazdag történeti ikonográfiai anyagból említhető pl. II. (I.) Ferenc ábrázolása a halotti ágyon (1835), I. Ferenc József angol ezredtulajdonosi egyenruhában (1896), vagy a mexikói császári hadsereg tisztjeit bemutató fotóalbum (1864).

A falerisztika tárgykörébe tartozó érdekesség pl. a „Haditudósító jelvények” tervsorozata, 1918. szeptember 20-i dátummal.

Sajátos szfragisztikai emlék a Dunai Flottilla Parancsnokság pecsétje.

Pandula Attila

ALENA KREDATUSHOVÁ: *Probstnerovci z Novej L'ubovne e Jakubien.*

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť' kiadása. Martin, 2002.

(„Bibliotheca genealogica Slovaca” zväzok 3.) 91 p, illusztrált (német, magyar, angol összefoglalókkal)

ISBN 80-960717-0-6

A szepességi Probstner család őseiről az első adatok a 18. század 20-as éveiből valók. Ekkor Ó-Lesznán szegény jobbágyként éltek. A későbbiekben Lőcsére kerültek, ahol városi polgárjogot nyertek. 1833-ban a család újlublói és jakubjáni előnévvel nemességet és címet nyert. A família a 19. században a lőcsei polgárság egyik legjelesebbikének számított. A család tagjai közt neves bányászati, illetve kohászati szakember volt. Így a nemességet és a címet szerző id. Probstner András, a család vagyonának megalapozója is. Ezek a tárgykörök hangsúlyosan megjelennek a Probstner címeren. Id. Probstner András a Felső-magyarországi Bányász Társaság egyik legbefolyá-

sosabb képviselője volt. Több szepességi és gömöri bánya, vaskohó korszerűsítése fűződik nevéhez. Igen nagy szerepet vállalt Lőcse korabeli korszerűsítésében is. Egy időben az itteni postamesterséget is ellátta. Nagymértékben támogatta Czauzik József, neves szepességi festőt.

Ifj. Probstner András sikeres bányászati és kohászati vállalkozó, akinek szintén jelentős szerepe volt Lőcse korabeli fejlesztésében.

Ehhez a családhoz tartozott Probstner Adolf, aki erős felindulásában lelőtte régi barátját és rokonát, Máriássy Edét, később pedig ezért a cselekedetért öngyilkos lett.

Probstner Artúr Napóleon kiemelkedő szerepet játszott a Szepesség és Lőcse város gazdasági fejlesztésében a 19. század végén. Vasútépítés és bankalapítás egyaránt fűződik személyéhez. Igen aktív részese a helyi és az országos politikának egyaránt.

Probstner Alfréd Artúr, aki „A kakukerdei rím-kovács” álnéven írt verseket, a hagyományos bányászati és kohászati tevékenységen túl, többek között a lublói fürdő üzemeltetésével és ásványvíz-palackozással is foglalkozott. Vagyonát 1945 után államosították. Ő 1951-ben Késmárkon hunyt el (a családból utolsónak a Szepességen).

A Probstner család férfiágon kihalt, nőági leszármazottai azonban napjainkban is élnek.

Az ismertett mű igen érdekes, kvalitásos a családra vonatkozó széles levéltári anyag (lőcsei, sel-

mecbányai, budapesti), múzeumi emlékek, illetve szélesebb (szlovák, magyar, német) szakirodalom alapján került megírásra.

A szerző behatóan foglalkozik pl. a család temetkezési helyeivel, síremlékeivel, sírfelirataival is. Taglalja a családi címer múltját, változásait, a család pecséthasználatát. Szól lakóhelyeikről, házaikról. Gazdag történelmi ikonográfiai anyagot, valamint a jelentősebb családtagok aláírásait is bemutatja.

A kötetben adalékok találhatóak a Probstnerekkel házassági kapcsolatba került más felvidéki családokról is (pl. Bethlenfalvi, Fucks, Juhos, Kovács, Maléter, Máriássy, Pfannschmiedt, Wieland).

Pandula Attila

BESSENYEI JÓZSEF (átírta és kiadta): *Lettere di principi – Litterae principum ad papam (1518–1578)* – Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578). (Az olasz nyelvű szövegeket *Kulcsár Péter*, a latin nyelvűeket, valamint a bevezetést és a jegyzéket *Nagy Gábor* fordította.) Róma–Budapest, 2002. 259. p.

A 16. századi Magyarország történetének kutatói újabb igen értékes forráskiadást tartalmazó kötettel gazdagodhattak, hiszen ez a nem régen megjelent munka igazi hiánypótlás. Ismeretes, hogy a Jagelló-, valamint a Szapolyai-kor viszonyait bemutató hazai források többsége elpusztult a mohácsi csatát követő pánik és zavarodottság következtében. A királyi levéltár kellő gondosság hiányában a menekülés zűrzavarában, valószínűleg szállításakor vesztett a Dunába. Ráadásul a Szapolyai család levéltára is fellelhetetlenné vált. Ettől válik még értékesebbé a Vatikáni Levéltár anyagának e korról kapcsolatos, de még nem eléggé feldolgozott gyűjteménye, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv hasonló jellegű irataival együtt.

A vizsgált kor egyik kedvelt forrástípusa a diplomáciai levelezés. A kötet szerkesztője és fordítója ebben a munkában arra vállalkoztak, hogy sorra vegyék a korszak diplomáciai kapcsolatait bemutató leveleket, ezeknek a legjellegzetesebb darabjait, összesen 84-et. Anyaggazdagságában az 1525–1534 közötti időszak a legígéretesebb, majd 1578 után elmaradnak a levelek.

A szerzők között uralkodókat, főpapi személyeket – mint Bakócz Tamás, Szalkai László, Brodarics István, Várdai Pál esztergomi érsekek – olyan főnemeseket, mint Werbőczy István nádor, Krusics Péter, Kliszsa várának kapitánya, Drágffy János temesi bán, Radul vajda és más tisztségviselőket találunk, akik fontosnak tartották azt, hogy tájékoztassák a pápai udvart

a magyar történeésekről. A levelek azonban nemcsak a diplomáciai viszonyokról, hanem a magánéleti problémákról és a személyes vallomásokról is tanúskodnak. Egy-egy szerző különböző időben keletkezett leveleit egy helyen találjuk, ami megkönnyíti az egyéni gondok és gondolatok megismerését is.

Kimondottan megkapó Tomori Pál kalocsai érsek 1526 áprilisában kelt személyes vallomása a rá váró hadvezéri feladatokkal kapcsolatban. Kilátástalannak látja a támadó török had megállítását, hiszen a végvárak karbantartására, felszerelésére, valamint a zsoldfizetésre semmilyen forrása sem maradt, az 1521 óta szinte állandósult támadások teljesen kimerítették az ország anyagi erőforrásait. Megfogalmazza lemondási szándékát is, ha találnának a helyére alkalmas, s ugyanakkor hűséges utódot. Világosan látja a végső bukás bekövetkeztét. Mindez az uralkodó, II. Lajos kétségbeesett, de az adott politikai helyzetet reálisan felmérő segélykérő leveleiből is nyilvánvaló.

Erdődy Simon zágrábi püspök az ország gyalázatos helpolitikai helyzete mellett a közerkölcsök rohamos romlását említi. Bebek rangjához méltatlan élettársi kapcsolatát, botránys viselkedését, Veransics Antal Dudith András életmódja és erköcstelenségei ellen emeli fel szavát. Bánffy János nádor viszont Erdődy püspök mérhetetlen javadalomhalmozására hívja fel a figyelmet, ami méltatlan egy egyházi hivatalt betöltő személyhez.

Fráter György nemcsak az ország sanyarú gazdasági és politikai helyzetéről tájékoztatja a Szentatyát, hanem felhívja a figyelmet a megürcült főpapi helyek betöltésének fontosságára is. Ezt a kérelmet erősíti meg Frangepán Ferenc levele 1533-ban, kitérve az I. Jánost ért jogtalanságokra is.

Várdai Pál leveleiben az általános pénztelenség említése mellett panaszaival és mentegetőzések sorával árasztja el a pápai udvart.

A levélírók szint vallanak politikai pártállásukról, megindokolják változtatási szándékukat. Szemtanúi lehetünk a hivatalserzés korabeli ügymenetének, a pártfogói rendszer működésének.

A külföldi szerzők között találjuk György szász fejedelem levelét a Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd közötti béketárgyalásokról, a fegyverszünet megkötésének feltételeiről, félelmét, hogy másként nem lehet visszaszerezni a Magyar királyságot a Portától.

A könyv a levelek mellett tartalmaz még egyéb, a levél műfajába nem tartozó írásokat is. Ilyen a János királyt akkor még támogató Veransics emlékirata Magyarország állapotáról, vagy a Fráter György halálával kapcsolatban megszerkesztett Ferdinánd-párti vádirat. Veransics írása elgondolkoztató képet fest a kialakult belviszály okairól és mibenlétéről. A Fráter György halálára vonatkozó vádirat cikkelyei ugyancsak pontosan érzékeltetik a Barát elleni vádak irrealitását és erőltettségét.

A kötetben közölt dokumentumok igazi forrásértékét az adja, hogy jelentős mennyiségű adattal, megjegyzéssel, személyes meglátással bővítik eddigi ismereteinket a korabeli egyházi felső vezetéssel és néhány politikát befolyásoló világi főúr szerepével kapcsolatban. Emellett az olvasó betekinthez a mindennapos gondokba, a korszakot jellemző anyagi nehézségek okozta emberi tépelődésbe, a hatalom- és javadalomhalmozás menetébe, következményeibe is. A főszerep-

lők politikai szerepe mellett a személyes szerepvállalás fontossága, a romló magyar erkölcsök miatti őszinte aggodalom, a hitéletbeli zűrzavar, az országának sorsáért őszintén aggódó egyén félelme hitelesen tárul az olvasók elé. A kötetet alapos gondossággal elemző olvasó szembesülhet azzal a politikai hangulattal és kétségbeesettséggel, amely megelőzte a várható török hadjáratot, és amely követte a Mohács okozta személyes és nemzeti tragédiát.

A könyv nemcsak politikai korszakot rajzol, alkalmas a 16. századi életmód és mentalitás megismerésére is.

A szerkesztők külön érdeme, hogy az eredeti latin, illetve olasz szövegek közlésével élvezetesebbé tették a levelek tanulmányozását, sőt pontos jelzetelekkel látták el a leveleket, megkönnyítve a felhasznált források fellelhetőségét.

A fejrészta, a sorszám, a keletkezési idő, a címezett feltüntetése mellett utalnak a pecsétre, az irat őrzési helyére, nyomtatott kiadására. A rongálódott szövegrész jelzése, pótlása segítség a könnyebb érthetőség és a hitelesség ellenőrzésének szempontjából.

A levelek stílusa, szerkesztése, a kelezési formulák a korabeli magyarországi latinság néhány érdekességére is felhívják az olvasók figyelmét. A latin szövegekben lévő nyelvi hibák, fogalmazásbeli elnagyolások a kor latin nyelvi ismereteiről tájékoztatnak.

A kötetet személynévmutató zárja a méltóságok felsorolásával. A helynévmutató – a személynévmutatóhoz hasonlóan – névváltozatokat is tartalmaz. A levelek végén található irattani megjegyzések, észrevételek szintén értéknövelők.

A kötet olyan adalékot tartalmaz a kor viszonyainak alaposabb megismerésére, melyet egyaránt haszonnal tud forgatni a laikus olvasó, a kutató és az egyetemi hallgató is.

Skornyákné Török Mária

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–SZABÓ TAMÁS–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA:

Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskeméti füzetek 4.

Kecskemét, 1992. 260 p.

E kötetet a szerzőtársak döntően 1945 előtt Kecskeméttel kapcsolatba került személyek, kisebb részben pedig ez időpont után működött kecskemétiiek összegyűjtésére, számbavételére szerkesztették. Ehhez korábbi lexikonok, monográfiák, hírlapok stb. anyagainak használták fel (12–13. pp).

A recenzens e kötetet csak abban a körben vizsgálta és elemezte, hogy az egyébként könyvkereskedelmi forgalomba nem került műnek a nemesi családokra vonatkozó névsorát a genealógus szakközönség elé tárja. Példaadónak tekinti a szerzőtársak azon eljárását – szemben egy más felfogású, gyakoribbá

váló uzussal –, hogy ahol a lexikonban szereplő személy nemesi rangját, előnevét korábban feltüntette, ott ők is ezt tették kötetükben. Így a recenzens feladata csak az volt, hogy e rangot és előnevet azoknál is feltüntette, akiknek ilyen minőségét más forrásból tudta. Néhány esetben olyankor is fetételezte a recenzens az illető nemességét, ha más forrásból e rang vitatott voltára ismer adatokat. A nemesség megállapítása azonban nem az ő feladata!

A névsor tehát: nemes Ács, cserhádi és ákosfalvi Ákossy, sikabonyi Angyal, nagyfalusi Arany, királydarárczi Asztalos, csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy, szécsényi Bagi, nemes Bajza, szentistvánbaksai Baksay, vasadi Balogh, losonczy báró Bánffy (Erzsébet, aki 1809-ben zászlót adományozott a kecskeméti insurgenseknek), bálthelei Bano, nemes Bárány, melléthei Barna, málnási Bartók, lövői és felsőbátkai Bátky, bozsófalvi Bazsay, benicei és misneyi Beniczky, beöthi Beöthy, nemes Beretvás, lovag Bialokorski, barátosi Bibó, mányoki Bódogh, mihályfalusi Bodon, nemes Boér, nemes Bóka Papp, esztergomi Bottyán, nemes Breznay, báró Breitwicz (Dorrottya, nemes Ferenczy Jánosné), kopcsányi Burdács, csolnokossi Cholnoky, csabai Csabay, nemes Csáktornyay (1809-ben insurgens lovas zászlótartó), csemiczei és gálfalvi Csemiczky, nemes Cserey-Pechany, etrekarcsai Csillag, pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi, nemes Dékány, ikafalvi Dombay, nemes Domján, nemes Dömötör, nemes Eötvös báró (Károly, a jogász, író), balatoni Farkas, fáji Fáy, vecseszéki Ferenczy, hodosi Fórián, szenci Fördös (Ferdős), gesztelyi Nagy, halasi Gózon, nemes Gyenes, nagyváradi Gyulai (Pál, az író), váradi Házi, ocskólehota és bellai Hercsuth, nemes Hetessy, ásvai Jókay, nemes Joó, marosselyei Kacsóh, nemes Katona I. (József, főjegyző, drámaíró),

nemes Katona II., nemes Kelemen, balázsfalvi Kiss, galambosi Kiss, gömöri Kiss, hegymegi Kiss, burszentmiklósi Klindra, csábrági és szitnyai gróf Koháry, komáromi Komáromy, nemes Koritsánszky, udvardi Kossuth, nemes Kovács, selyebi Kovács, kulifai Kulifay, nemes Ladányi, ládai Ládai, nemes Latabár, nemes Lestár, kistaludai Liphay, nemes Liszka, mezőmadarasi Madarassy (Magyar), marosi Máday, nemes Magyary, szombatfalvi Majthényi (Miklós, dr., polgármester), nemes Mayerffy (előbb Mayer), sárbogárdi Mészöly, nemes Mikszáth, tarnói és drakóczi Miletz, nemesújfalusi, miticei Miticzky, mocsári Mocsáry, báró Mollinár, sepsiszentgyörgyi Mórnicz, nemes Muraközy, bácsai Nagy, nemes Nemes, nemes Nemesszeghy, nemes Noszlopy, háji Patay, rozsnói Pekár, nemes Petrovics (Petőfi), rádai gróf Ráday (Gedeon), réthei Réthey, csebrai Révész, zsitvabesenyői Rubinek, nemes Sántha, illenczfalvi Sárkány, nagybócsai Sárközy, széppataki Schenbach (Déryné Széppataki Róza), devecseri Schultheisz, vállaji Sipos, vetési Szabó, muraszombati, csécsiszigeti és szapári gróf Szapáry, brassai Szappanos, szemarjai Szász, adámosi Székely, kisjáci Szeless, nemes Szigethy, nemes Szlemenics, sztankahermányi Sztankay, nádasi Tersztyánszky, nemes Tormássy, tőrei Tóth, ábránfalvi Ugron, lovag Ybl, zalai Szalay, zay-ugróczy Zay, zsitvatői Zsitvay, zombori Zombory.

A recenzens e munkájában felhasználta *Szappanos Károly* Kecskemét régi nemes családjai c. (Kecskemét, 1944) brosúráját is, amely 70 kecskeméti nemesi család adatait tartalmazza.

Négyessyéné Bodó Marianna

SZABÓ TAMÁS: *Kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák.*
(A szerző saját kiadása) Kecskemét, 2000. 240 p.

A szerző e kötetében a régi, 20. századi vidéki kisváros és falu kiváló személyiségeiről szóló krónikáit, ünnepi alkalmakból elmondott beszédeit, máig élő történeti-politikai kérdésekről szóló hírlapi cikkeket közli. Ezekben a publikációkban olvashatunk a régi Kecskeméten és a régi Tiszaugon élt (részben ma is élő) nemesi családok kiemelkedő tagjairól is. A recenzens a régi alföldi kisváros polgárságáról szóló, máshol már nem található történeteket szívesen ajánlja az olvasó figyelmébe, érdeklődését azonban

az említett nemesi adatok foglalkoztatják. E kötet könyvárusi forgalomba nem került, s ezért, hogy a genealógus olvasó számára fontos adatokkal szolgáljon, a recenzens a szerző kötetében csak érintőlegesen szereplő nemesi adatokat összefoglalta, és rámutat arra, hogy a vizsgált mű nem genealógiai szakmunka.

A kötetben részben kecskeméti, részben tisztaugyi nemesek, nemesi családok említettek. A kecskeméti névsorban a recenzens az általa ismert olyan nemesi

családokat is feltüntette, akik e kötetben szerepelnek, azonban ilyen minőségüket a szerző nem tüntette fel.

A névsor: szécsényi Bagi, nemes Beretvás, nemes id. Bodnár (Pál, huszárörmester), nemes Böszörményi (Mihály, néptanító, pedagógiai szakíró), nemes Brauchichi Gassich, nemes Csáktornyay (Ferenc, Kecskemét jegyzője, később főbírája, 1809-ben lovas zászlótartó insurgens), gálfalvi és csemiczei Csemiczky, vecseszéki Ferenczy, hodosi Főrián, várdótfalvi Gaál, nemes Gyenes, nemes Katona, balázsfalvi Kiss, nemes Kun, nemes Lestár (Péter, ügyvéd, főbíró), nemes Noszlopy (Gáspár, gerillavezér), nemes Muraközy, nemes Rákóczy János (Tápiószele 1821–1879, ügyvéd, politikus, földbirtokos), nemes Szilassy György (Pánd 1807–1867, középbirtokos, főszolgabíró), vállaji Sipos, sárói Szabó, brassai Szappanos, nemes Szigethy, nemes Szlemenics, nemes Tormássy, lovag Wetstein (Jenő, hivatásos katonatiszt), zombori Zombory, nemes Vörösmarty (Sándor, ügyvéd, 1848-as honvéd százados).

A szerző a tiszta nemeseket e minőségükben is megjelölte, a névsor a következő: báró fechtenbergi Fechtig, csicsópolyányi Steer, benedekfalvi Luby, várkonyi gróf Ühritz-Amadé, radványi Radványi (e család tagja volt Radványi László, aki vitéz Héjjas Iván egysége tagjaként részt vett 1920-ban a nyugat-magyarországi felkelők harcaiban. E család rokona malduri és szepesföldi Maléter Pál vezérőrnagy, az 1956-os mártír honvédelmi miniszter, akinek felesége az

egykori kunszentmiklói m. kir. közjegyző leánya, nemes Gyenes Judit volt).

Reményfi János 1819-ben Tizsakürtön született, vagyonatlan kisnemes, aki előbb császári tiszthelyettes, majd 1848-ban huszár alszázados, Makay Imre 1822-ben Tiszaföldváron született, református földbirtokos, nemesi család tagja, ügyvéd, majd 1848-ban hadbíró százados, felesége eleméri és ittebei Kiss Ernő mártír honvéd tábornok húga. A leszármazottak ma is élnek Tiszaugon.

Nemes Gosztonyi István nemesi származású jogászt, honvéd századost, aki 1849-ben a szolnoki csatában halálosan megsebesült, Cibakházán temették el.

A recenzens nagyra értékeli, hogy a szerző hőseinek hivatali rangját, nemesi címét, doktori címét stb. rendszeresen feltünteti. Ez nemcsak a régi szereplők emberi és társadalmi rangja miatt, de újrászerveződő polgári társadalmunk számára, mintaadás végett is fontos.

A kötet értékes képanyaga kapcsán a recenzens észrevételei: vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó törvényben megállapított címe: Őfőméltósága (és nem őméltósága! – 226. p.). Prónay Pál nem báró, mert ő a tót-prónai és blatniczai Prónay család köznemesi ágának tagja. Egyébként a kortárs irodalomban gyakori e címtévesztés.

A recenzens felhasználta *Szappanos Károly* Kecskemét régi nemes családjai c. (Kecskemét, 1944) brosrúáját, amely 70 kecskeméti nemesi család adatait tartalmazza.

Négyessy András

SZABÓ TAMÁS: *Újabb kecskeméti személyek, kecskeméti történetek és egyéb krónikák.* (A szerző kiadása) Kecskemét, 2002. 256 p.

E kötetben a 20. századi Kecskeméten élő (élt) nemes családokról, kiemelkedő személyekről, nemzeti múltunk kecskeméti fontos eseményeiről ír a szerző. E dolgozatok – bár ez csak az utalásokból derül ki – ünnepi beszédek, aktuális ünnepek vagy események kapcsán írt hírlapi cikkek, vagy krónikák. Ezen írások fő érdeme, hogy olyan személyeket és olyan történeteket ismerünk meg, akik és amelyek a régi alföldi kisvárosi társadalom közép- és felső polgárságához kapcsolódnak, azokhoz a polgári osztályokhoz, amelyek a szocialista társadalom évtizedei alatt lényegében felmorzsolódtak. E dolgozatok a magyar polgárság története kutatójának biztosan fontos vizsgálati területei, a konzervatív olvasó számára pedig tanulságos olvasmányok.

A recenzens nem ért egyet azzal a felfogással, amely a magyar nemzeti mártírok között emlegeti azokat a kommunista vezetőket, akiket – a belső viták lezárásaként – saját elvtársaik kivégeztek: így a szerző által említett eset: „1949. október: kreált koncepciók perben kivégzik Pálffy Györgyöt, Korondy Bélát, Németh Dezsőt és Horváth Ottót (Október 23. a piaristáknál: 166. p.).

A recenzens nem ért egyet a szerző kötetében többször hangoztatott Habsburg-ellenes felfogással. A szerző egyik ünnepi beszédében súlyosan kifogásolja, hogy 20 magyar településen, köztük Kiskőrösön, Petőfi szülővárosában, dr. Habsburg Ottó főherceg díszpolgár lett (Március 15-re emlékezés Tisza-

ugon: 168. p.). Ennek kapcsán a recenzens azzal büszkélkedik, hogy indítványára a barátaival, Barkóczy Ferenc mérnök, polgármesterrel és dr. Juhász Endre ügyvéd, polgármester- helyettesel együtt kreált 1994. december 16-án kiskőrösi díszpolgárt a főhercegből.

A recenzens arra is figyelemmel, hogy e kötet könyvtári forgalomba nem kerül, csak azokkal a publikált nemesi adatokkal foglalkozik, amelyek egyébként e munka kisebb részét jelentik. Hálás vagyok, hogy a szerző e művében kifejezetten nemesi adatokat, címereket is publikál.

Már 1848 előtt is a polgári városi közösségben nemesként élni, működni óriási megalkuvást jelentett. Ez a polgárként élés, ebben a közösségben a nemesi életmód, a nemesi gondolkodásmód, a nemesi ideálok látványos érvényesítése 1848 és 1945 között még inkább nehéz, és a demokratizálódó országban keservessé vált. Az 1945 utáni évtizedek a még megmaradt, és rangtartó nemesi családokat, mint ilyeneket a társadalomból száműzte. Így nem csoda, hogy a szerzőt – mint ezt szomorúan állapítja meg – a publikálás végett megkeresett, ismert és nagy múltú kecskeméti családok nagy része elutasította. Lényegében csak az e kötetben említett nemesi familiák vállalták 2002-ben is nyilvánosan nemesi állásukat, és ennek kapcsán azt, hogy noblesse oblige!

A kecskeméti és tiszauagi nemesi családok publikálása e kötetben négy részben található.

Az első részben e nemesi családok nemesi adatai és részleges leszármazási táblái találhatóak:

– A Szemereyek Kecskeméten (34–35. pp.).

– Három névváltozat, egy család (44–49. pp.), a selyebi Kovács családokról.

– Törökverők ivadéka: Ikafalvi Domby Lajos (51–56. pp.) híres kecskeméti építész. Leánya Edit és veje várdótfalvi Gaál József. Kecskemét egykori főintézője, az építész szülei: ikafalvi Domby Lajos békésbányai református esperes és uzoni Bélydy Nóra voltak.

Barátaik: marosselyei Kacsóh Pongrác tanár, zeneszerző, az Erdélyből repatriált nemes dr. Horváth Gedeon királyi közjegyző.

– Két világháború frontharcosa: Misits István tüzérezredes.

A tüzérezredes felesége „a II. Frigyes által 1628-ban nemesített báró familia” leszármazottja Antalóczi Antalóczi Julianna (67. p.).

– A Négyessy (Négyesi) nemesi Ház (70–71. pp.).

– I. és II. Ferdinánd által is nemességre emelt család. A Polányiak (77–78. pp.).

– Generációkon át a város szolgálatában álltak a nemes Kovácsok (79–81. pp.).

E családdal házasság folytán kapcsolatba került a nemes Brachich Gassich, vecseszéki Ferenczy, nemes Fekete, kiskaludai Liphay, gróf Wasquez Miksa hivatásos katonatiszt, folkusfalvi és tomkaházi Thomka Emil huszárezredes, lovag Wetstein Jenő hivatásos katonatiszt, a gálfalvi és csemiczei Csemiczky család.

– Végvári vitézek, porosz katonatisztek az ősök között. Gróf Schulenburg

leszármazottja. (81–85. pp.) – a csengerújfalusi Osváthokról.

– Zombori Zombory (Fejes) család. (85–87. pp.).

A második részben érintőleg említett nemesi családok:

– Ferenczy Ida keresztlányja. A sokoldalú művész balatoni Farkas Alice (18–24. pp.), ahol a balatoni Farkas, a kisjátzi Szeless és a nemes Sántha családról.

– Habsburg-ellenes családi ősök (49–51. pp.), a nagybócsai Sárközy és nemes Gyenes családokról is.

– Kecskeméti „népbiztos” halálra szánt túszai (26–31. pp.), a brassai Szappanos, balázsfalvi Kiss, nemes Muraközy családokról is.

A harmadik részben:

IV. Címeres nemesi családok Kecskeméten és Tiszaugon (125., 142. pp.) cím alatt előbb a Címeres családok Kecskeméten alcím alatt a nemesi családok neve, előneve, zárójelben a nemességszerzés évszáma, s végül a nemesi címer leírása szerepel.

E családok: fáji Fáy (1243), négyesi Négyessy (1280), a Szemereyek (1451), Réthey (Prikkel) (1480), Polányi (1558), ikafalvi Domby (1568), Osváth (1618), Baghy de Szécsény (1622), zombori Zomboryak (1625), Familia Antalóczy de Antalóczi (1628), szedlicsnai és gölniczi Glosz (1649), selyebi Kovács (1649), hodosi Főrián család (1655), nemes balatoni Farkas család (1664), a Borotvás-Beretvások (1667), a nemes Szigethy család (1686), a Vujevich-Vujovichok (1690), a nemes Kovácsok (1722), Familia Gaál de Várdótfalva (19. század).

Másik alcímen, Nemesi családok Tiszaugon cím alatt a szerző a következő családokat említi: báró Bánhidya, benedekfalvi Luby, várkonyi gróf Üchritz-Amadé. Ismerteti a következő családokat: fechtenbergi báró Fechtig család (1793), Radwány de Radvan, csicsópolyányi Steer család (1665), Haraszi von Szelevény.

Ezután a színes címerképek: a fáji Fáy, Négyessy, Szemerey, szemerei Szemere, Réthey (Prikkel),

Polányi, ikafalvi Dobby, Osváth, Baghy de Szécsény, zombori Zombory, Familia Antalóczy de Antalóczy, szedlicsnai és gölniczi Glosz, selyebi Kováts, hodosi Flórián, balatoni Farkas, Beretvás, Szigethy, Vujevich-Vujovich, Kovács, Gaál de Várdótfalva, báró Fechtig, csicsópolyányi Steer, Radwány de Radvan, Haraszi von Szelevény.

A recensens e munkájánál felhasználta Szappanos Károly Kecskemét régi nemes családjai c. (Kecskemét, 1944) brosúráját, amely 70 kecskeméti nemesi család adatait tartalmazza.

A recensens feladata csak az volt, hogy a szerző

könyvében előforduló nemesi neveket, címereket genealógus és heraldikus olvasói számára felsorolja, e könyvet figyelmébe ajánlja. Ez a kötet nem genealógiai, és heraldikai szakmunka, ezért e néhány oldalas szakközlemény tekintetében a szakkritika nem helyénvaló.

A recensens abban a reményben ajánlja ezt az értékes és érdekes munkát az Olvasónak, hogy talán egy jövőbeni nemesi nemzetségi zsebkönyv, egy magyar Adelslexikon, egy magyar Genealogisches Handbuch des Adels adatai egy részét olvassa.

Négyessy László

ERDŐS FERENC–KELEMEN KRISZTIÁN–VITEK GÁBOR: *Vármegyeháza a bástya és a várfa helyén. Fejér Megyei Levéltár Közleményei 28. Székesfehérvár, 2002. 115 p., illusztrált. ISSN 0238–4116, ISBN 963 7233 3 0 X*

A címben jelzett kiadvány Fejér vármegye 19–20. századi történetéhez szolgáltat fontos adatokat. A köztörténeti, építéstörténeti első fejezet a Székesfehérvárott, a Szt. István téren ma is álló, 1802–1812 között, klasszicista stílusban épült megyeháza építéstörténetét tárgyalja.

A heraldikai-szfrasztikai-vexillológiai második fejezet a vármegye pecsétjét, címerét, történeti zászlóit mutatja be. A töröktől 1688-ban visszafoglalt Fehérvárott 1692-ben szervezték újjá Fejér vármegyét. A vármegye 1694. október 10-én nyert címeres pecsétadományt I. Lipót királytól, de ez nem maradt fenn. 1837. május 26-án V. Ferdinánd király az 1694-es pecsétadományt megújította, immár magyar nyelvű felirattal. A címer/pecsét azt a jelenetet örökítette meg, amikor Szt. István király országát Szűz Mária védelmébe ajánlotta. Fejér megye 1847-ig folyamatosan ezt a címet használta kisebb-nagyobb, kivitelezésből adódó, eltérésekkel.

Fehérvárott napjainkban 90 db történeti zászlót őriznek, 41-et a Szt. István Király Múzeumban, 49-et római katolikus templomokban. Közük egyaránt megtalálhatók megyei, insurrectionális, céhes, ipartestületi, egyesületi (frontharcosok, polgári körök, dalkör, Szt. Korona Szövetség), 18–20. századi zászlók. Többségükön megtalálható a megye címere is.

A harmadik, archontológiai fejezet a főispánságot viseltek névsorán túl, megismerteti annak a hat főispánnak viszonylag részletes élet- és politikai pályáját is, akiknek 19-20. századi nagyméretű festményei néhány éve a múzeumból ismét visszakerültek a megyeháza dísztermébe. Ők a következők:

gr. Cziráky Antal Mózes (1772–1852)	1825–1845
id. Pázmándy Dénes (1781–1854)	1848

Szögyén-Marich László (1806–1893)	1864–1884
gr. Cziráky Béla (1852–1911)	1884–1891
br. Fiáth Miklós (1848–1901)	1891–1896
gr. Széchényi Viktor (1871–1945)	

1906–1917 és 1926–1939

A főispáni életutak ismertetéséből számos információt nyerhetünk a korabeli megyei politikai eseményekről, de sokszor a társadalmi, gazdasági, szociális viszonyokról is.

A negyedik fejezet a mai Fejér megye önkormányzati és közigazgatási hivatala tisztségviselőinek rövid életpályáját és arcképcsarnokát tárja elénk.

Az egyes fejezeteket bőséges – levéltári és könyvtári anyagokra egyaránt hivatkozó – bibliográfia egészíti ki. A kötet igen gazdag illusztrációi között egyaránt találunk építészeti terveket, épületképeket, címer-, pecsét- és zászlóábrázolásokat, illetve utóbbiak részleteit, továbbá a főispánok arcképeit és családi címereit, valamint a jelenlegi megyei tisztikar tagjainak fényképeit. A főispáni arcképek mellett olvasható az illető öltözetén viselt rendjelek és kitüntetések ismertetése is. Megjegyzendő, hogy gr. Széchényi Viktor dekorációinak felsorolásakor kimaradt a Katonai Érdemkereszt kardos és hadidíszítményes 3. osztálya. Megemlítendő továbbá, hogy a Katonai Érdemkereszt és a Lipót Rend lovagkeresztjének szalagait összecserélték, így a Katonai Érdemkeresztet a főispán a Lipót Rend, a Lipót Rendet pedig feltehetően a Katonai Érdemkereszt szalagján viselte, legalábbis amikor Kallós Edének modellt állt, bár a Lipót Rend szalagját a mentekötő lánc teljesen eltakarja a festményen.

Rainer Pál

ZDENKO ĎURIŠKA (Összeállító/szerzői kollektíva): Paulinyovci s sloneskej kultúre.
Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť' kiadása. Martin, 2002. („Bibliotheca Genealogica Slovaca” zvázok 4.)
191 p, illusztrált ISBN 80-968717-1-4

A kötetben, különböző szerzőktől olvashatunk 14 tanulmányt a Pauliny (Pauliny-Tóth) családról, annak jeles tagjairól, illetve a családnak a régebbi koroktól a 20. századig játszott szerepéről a kultúrában (szlovák kultúrában).

Igen részletesen megismerhetjük e család múltját. Annak fontosabb, 16–19. századi tagjait. Pl. Pauliny György evangélikus lelkész, Pauliny Ferenc Kristóf író. Pauliny Mihály századosként 1802-ben a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét nyerte el. A „Császár” huszárezred őrnagyaként 1815-ben osztrák bárói méltóságot kapott. 1836-ban alezredesként hunyt el.

A kötetben részletesebben foglalkoznak Pauliny-Tóth Vilmos (1826–1877) személyével, tevékenységével. Így a korabeli politikai életben (országgyűlési képviselő is volt), illetve a *Matica Slovenska* létrehozásában, s annak első korszaka körüli játszott szerepével.

Tanulmány foglalkozik Pauliny-Tóth Zsigmond (1865–1900), valamint felesége, Milcova Margit

(1873–1948) író, nőmozgalmi személyiség életével. Egyik gyermekük, Ilja a jeles gyógyszerész és pedagógus életéről szintén külön tanulmányban olvashatunk.

A szlovákság múltjában jelentős szerepet játszó családról, illetve rokonságáról, akik a 20. században is jeles politikusokat, illetve különböző területeken működő értelmiségieket adtak, gazdag levéltári, múzeumi és szakirodalmi anyagra épített tanulmányok jelentek meg a kötetben.

A sokrétű, gazdag illusztrációs anyag jól egészíti ki a tartalmat. Megismerhetjük a család lakóhelyeit, egyes tagjainak aláírását, a család címerét (címváltozatait), temetkezési helyeit, síremlékeit.

Igen sokrétű történelmi ikonográfiai anyag (metsetek, rajzok, fényképek) is közlésre kerültek a család különböző tagjairól.

A családi kapcsolatok jól áttekinthetőek a közös genealógiai táblák segítségével.

Pandula Attila

JULIA HAUTOVÁ–LADISLAV VRTEL (kiadó), JULIA HAUTOVÁ–MILAN ŠIŠMŠ (szerk.):
Obavianska heraldika. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť' kiadása. Martin, 2002.
(„Bibliotheca Heraldica Slovaca” zvázok 2.) 139 p, illusztrált (angol összefoglalókkal)
ISBN 80-968717-2-2

A kötet a 2000. szeptember 9-én, Trencsénben, a Trenčianskym muzeu v Trenčín dísztermében tartott heraldikai konferencia előadásait tartalmazza. Ennek a tanácskozásnak fő témája a polgári és a kommunális heraldika volt. A kötetben a legjelentősebb szlovákiai heraldikusok 10 tanulmánya olvasható.

Frederik Federmayer Szlovákiai polgári heraldika címen írt összegzést. Elsődlegesen a Felvidék nyugati részéről hozott nagyszámú példát. A következő fő csoportokat elemezte: 1. polgári címerek névbetűkkel, mesterjegyekkel, jelekkel; 2. virág motívumokkal; 3. mesterségekre, hivatásokra utaló jegyekkel; 4. a nemesi heraldika határát súroló címerek.

A 15–17. századból származó (pl. szfragsztikai emlékeken, kőfaragványokon megjelenő) címereken keresztül igyekezett kimutatni ezen emléktárgyak sajtósságait.

Ján Králik, a szlovákiai településcímerek alkotásának és használatának egyes jogi kérdéseit foglalta össze, korábbi történelmi példákra való kitéréssel.

Vladimir Rábik, a 15. században Besztercebányán élt Jung család címerének történetét, fejlődését dolgozta fel.

Ladislav Vrtel a családi címerek heraldikai és művészeti jellegzetességeit összegezte.

Igor Graus a polgári heraldika és a falerisztika kapcsolatát elemezte. Így falerisztikai motívumok heraldikai megjelenését tárgyalta.

Peter Kartous A Szlovák Köztársaság Heraldikai Regisztere és a családi címer című tanulmányában leírja a városi, községi, hivatali, intézményi és magán címerek (jelenlegi) regisztrációjának gyakorlatát. Foglalkozik a Szlovákiában ma „divatos” magán címerfelvétellel is.

Frederik Federmayer Nemesi címerek és családi címerek című vitaanyagában a Plathy család címerének történetével, család egyes ágai által használt címerekkel foglalkozott. Ugyanehhez hozzászólva Ladislav Vrtel bizonyos összehasonlítást végzett a nemesi és a polgári címerek között, és kimutatott bizonyos kölcsönhatásokat.

Zdenko Alexy Polgári és családi heraldika külföldön címen írt tanulmányt. Áttekintést adott egyes államok, pl. Németország, Svájc, Nagy-Britannia és a domíniumok, Belgium, Hollandia napjainkban folytatott címeradási, jóváhagyási és regisztrációs gyakorlatáról.

Pandula Attila

*Siebmacher Wappenbuch – Nagy címerkönyv.
CD-ROM – Arcanum 2002*

Az Arcanum gondozásában megjelent J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch Adel von Ungarn, Adel von Siebenbürgen és Adel von Kroatien und Slavonien, összesen 10 kötetének CD-ROM változata.

A 17. századi előzmény után a 19. század végén megjelent tudományos feldolgozást és a címerek régiók szerinti kiadását a történelmi Magyarország területére vonatkozóan Nagy Iván, Csergheő Géza, Bárczay Oszkár és Ivan Bojničić szerkesztette. A mintegy 12 000 címert tartalmazó, egységesen szer-

kesztett, német nyelvű kötetek a hazai családtörténetek számára nehezen hozzáférhetőek. A most megjelent adatbázis éppen ezért jelentős érdeklődésre tarthat számot a családtörténetek és a történelem kutatói mellett a történelmi segédtudományok művelőinek körében.

Az adatbázis könnyen kezelhető keresőrendszere és nyomtatási lehetősége révén jelentős segítséget nyújt a témában kutatók számára.

Nyulásziné Straub Éva

*Turul – a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883–1900.
CD-ROM – Arcanum 2002.*

Folyóiratunk, amely 1883-ban indult a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönyeként, 1900-ig 18 évfolyamot ért meg, azaz a kiadó szándékának megfelelően minden évben napvilágot láthattak a szakterület új kutatási eredményeit bemutató füzetek. A történelem segédtudományainak Magyarországon ez az időszak volt az első jelentős periódusa, amikor az alapkutatások megkezdődtek.

A korai időszak füzetei napjainkban már csak nagyobb könyvtárakban és magángyűjtőknél fellelhetők, eredeti példányok kivételes esetben kaphatók antikváriumokban. Éppen ezért igen jelentős az Arcanum Adatbázis Kft. vállalkozása, amely a Turult 1950-ig kívánja e modern adathordozón megjelentetni, a folyóirat kiadásának felfüggesztéséig megjelent példányokat.

A CD-ROM fejlett keresőrendszere könnyű tájékozódást nyújt mind a szöveges részben, mind a genealógiai táblákon, ezzel komoly segítséget nyújt a történelem és segédtudományai bármely ágának kutatója számára. A Turul 1937-ig megjelent füzetéhez – 2 részletben – készült mutató, azonban ezek sok esetben – a pontatlanságokról nem is beszélve – a tanulmányok adatgazdagsága miatt nem tudtak minden hely- és családtörténelmi adatra kitérni. A jelen változat keresőrendszere már lehetőséget nyújt arra, hogy egy-egy hely- vagy családnév minden előfordulási helyét felleljük, és ezáltal elődeink jelentős kutatási eredményeit kellőképpen hasznosítani tudjuk.

Nyulásziné Straub Éva



HÍREK

2002. október 22-én nyitotta meg Vajk Éva (a Textilmúzeum igazgatója) a Győr-Ménfőcsanakai Bezerédj Kastély kápolnájában Hoppál Dezső (Győr) zászló- és címerkiállítását. A kiállítás két hétig volt látható.

* * *

2002. november 16-án, a budapesti Zászlómúzeumban rendezték meg az V. Vexillológiai napot. Az elhangzott előadások a következők voltak: Csáky Imre: A történelmi államecímer megjelenése katonai zászlókon; Cs. Kottra Györgyi: Zászló – virtus és kultusz; Hoppál Dezső: Heraldika alulnézetből; Balogh László: Beszámoló Michael R. Lupant-nak, a Nemzetközi Zászlótársaságok Szervezetének (FIAV) elnöke budapesti látogatásáról. Az előadásokat követő tudományos vitát Dr. Pandula Attila vezette.

* * *

A Magyar Tudomány Napja alkalmából került sor 2002. november 4-én a Magyar Országos Levéltár dísztermében az *Ember Győző Díj* ünnepélyes átadására. A díj átadása után a kitüntetett, Prof. Dr. Érszegi Géza „Levéltári portrék más szemmel” címen tartott előadást.

* * *

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság előadásai a 2002. második félévben

1. Szeptember 2.

Harmath Arisztid Sándor: Módszer és szemléletváltás a 21. század genealógiájában.

Elnököl: Kollega Tarsoly István, alelnök,

2. Október 31.

Pandula Attila: A Német Sas Rend és Sas Érdemérem magyar tulajdonosai.

Elnököl: Bertényi Iván, elnök.

3. November 28.

Hegedűs András: A Prímási Levéltár pecsétnyomó- és pecsétgyűjteménye.

Elnököl: Pandula Attila, főtítkár.

4. December 27.

Haraszty György: A zsidó genealógia.

Elnököl: Nyulásziné Straub Éva, alelnök.

Az előadások helyszíne:

Zászlómúzeum,

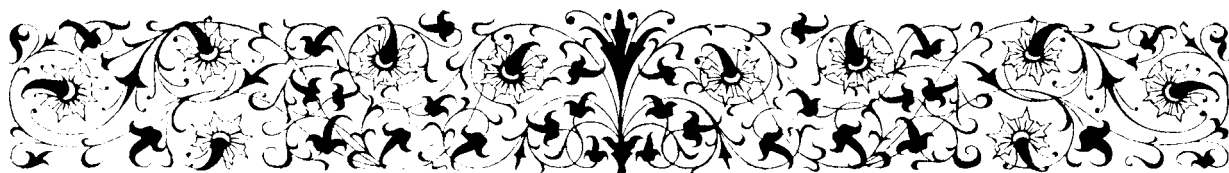
Bp., VIII. József krt. 68. (Nap u. sarok).

November 20.

Kossuth Emlékvacsora.

Megemlékezést tart: Urbán Aladár, professzor.

Helyszín: Árpád-ház Étterem (Magyarok Háza).



ZUSAMMENFASSUNG

(LXXV) No. 1–2.

Imre Bodor verfolgte – vor allem auf Grund des damaligen königlichen Siegelgebrauches – die Herausbildung des ungarischen Staatswappens im Mittelalter.

Arisztid Sándor Harmath entwarf die Geschichte der „Heiligen Rechte“, die neben der Heiligen Krone und den Krönungsinsignien als die schätzbarste nationale Reliquie gilt. Der Vf. wies auf die noch nicht gelösten Fragen hin und plädiert für eine umfassende vergleichende Untersuchung der in verschiedenen Orten (Budapest, Wien, Lestajszk in Polen) bewahrten Reliquien von Stephan des Heiligen.

Imre Bodor setzt unter dem Titel „Die Siegel der Arpaden-Zeit“ sein größeres Vorhaben fort. (Der erste Teil erschien in Turul 2000. Jg. 73. Heft 3–4.) Diese Bearbeitung gibt einen Überblick über die Siegel der kirchlichen und weltlichen Würdenträger, sowie über die der Kirchenorden und der weltlichen Körperschaften (Städten und Komitaten) bis zum Jahre 1301 mit Bildern und Beschreibungen.

Pál Rainer bespricht den Wappenbrief von Johann Nagy de Geztely aus dem Jahre 1615. Der Donationsbrief vom König Matthias II. befindet sich im Privateigentum, deshalb legt der Vf. auch auf die diplomatische Beschreibung der Urkunde besonderes Gewicht. Als Anhang werden die Geschlechtstafeln des Wappenerwerbers abgedruckt.

Gábor Somogyi macht uns im Zusammenhang der Beschreibung des Wappenbriefes (1618) von der Familie Fekete de Várad auch mit der Geschichte der Familie vom Anfang des 16. Jahrhunderts bis zum Ende des 20. Jahrhunderts bekannt. Vier Geschlechtstafeln und zwei Fabrtafeln ergänzen den Aufsatz.

Milan Sismis berichtet uns über die genealogischen Aktivitäten in der Slowakei, sowie und über die Forschungstätigkeit, die von den slowakischen Genealogenen im Ausland gemacht wird. Die genealogischen Forschungen entwickelten sich in den '90-er Jahren in drei Richtungen: private und staatliche Forschungen bzw. genealogische Aufträge. Der Vf. beschreibt die Verfahren dieser drei Möglichkeiten, sowie die wissenschaftlichen Zentren und die Publikationen der genealogischen Forschungen.

Tamás Körmendi behandelt die Niederlassung des Prämonstratenserordens in Ungarn während der Arpaden-Zeit bis zum Jahre 1235, wobei die einzelnen Klostersitze, die sowohl mit archivalischen Daten als auch mit archeologischen Funden rekonstruiert waren, in alphabetischer Reihenfolge beschrieben werden. Der erste Teil dieser Abhandlung erschien im Jahre 2001 (Turul 74. Heft 1–2.)

Emódi Tamás macht polemische Bemerkungen zu dem Artikel Tamás Körmendi (2001 No 2-4., S. 104) über den Kloster in Érábrány.

(LXXV) No. 3–4.

József Gerics versucht den mittelalterlichen Bedeutungsinhalt des Begriffes „Membrum regni“ klarzulegen. Er ist der Meinung, daß dieser Begriff im legislatorischen Sinne nur auf die Personen der Ständevertreter der Baronen, Prälaten und Adligen gebraucht wurde. In Bezug auf die Städte hatte der Begriff „Membrum regni“ bloß eine geographisch-territoriale Bedeutung.

Antal Zelmos Nagybakay beschäftigt sich mit dem Werdegang einer Szekler Familie aus Siebenbürgen. Die Mitglieder der Familie Hajdu von Szováta tau-

chen zuerst in den Konskriptionen (Lustra) der militärpflichtigen sg. freien Szekler im Jahre 1603 auf. Im Jahre 1655 wurde Simon Hajdu – während des Feldzuges des Fürsten Georg Rákóczi II gegen die Walachei – mit seinen 95 Kameraden (alle aus dem Stuhl Maros) zum Reisingen (lófő) befördert. Sein Sohn Johann, der Truchsess bei der Frau vom Fürsten Michael Apaffy I. gewesen war, hatte im Jahre 1668 einen Adelsbrief erworben. Seine Nachkommen sind als Adligen im Stuhl Maros im Szeklerland in vier Zweigen verteilt gelebt, und zwar in Szováta, Remete, Köszvényes und Csíkfalva. Da sie alle Kleinadeligen blieben, mussten sie ihren Adelstand vor den Behörden öfters beweisen. Endlich hatte die Csíkfalvaer Linie im Jahre 1818 seine allerhöchste (königliche) Bestätigung erworben. Dieser Linie entstammten dann im 19. Jahrhundert sowohl Intellektuellen als auch Verwaltungsbeamten im Stuhl Maros. bzw. im Komitat Maros-Torda. Die Familie ist in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in männlicher Linie entloschen. Das letzte männliche Mitglied aus der Csíkfalvaer Linie, Dr. iuris Stephan Hajdu von Szováta war Gutsbesitzer, Advokat, Journalist, Zeitungsverleger, Politiker. Er ist als Präsidialrat der Siebenbürgisch-Ungarischen Landespartei früh mit 37 Jahren 1924 gestorben. Der Vf. (sein Schwiegersohn) ergänzte den Artikel mit Dokumenten und genealogischen Tabellen, und berichtete kurz über den wechselreichen Weg des Adelsbriefes.

Igor Graus Beszterce címerének legkorábbi alakjához c., német nyelven közölt tanulmánya a város eddig ismeretlen, nem közölt, legkorábbi pecsétjét ismerteti. A besztercebányai városi magisztratus levéltári anyagában 1326–1406 között keletkezett iratokon található pecséteken öt példányban is ismerté vált ez a legkorábbi címerváltozat. A feltehetően a 13. század végén keletkezett pecsétjének pajzsa jelentős eltérés mutat a korábban már ismert, 15. századi pecsétől. Míg az utóbbin csak vágások szerepelnek, addig a 13. századi pecsét pajzsfőjében bányászkalapács és bányászék is helyet kapott.

Zdenko G. Alexy Községi szimbólumok Szlovákiában c., német nyelven közölt tanulmánya az Állami Heraldikai Bizottság 1991 utáni tevékenységének alapelveit ismerteti. A városi címerek elkészítése utáni periódusban a Bizottság a községek heraldikájára és vexillológiájára koncentrált. Alapelveit a községek esetén a hagyományos pecsét megújítása, annak hiányában lehetőség szerint ún. beszélő címer alkotása. A zászlók esetében a címer ábrázolását nem engedélyezik, azok színekből és jelekből állnak össze, formájuk egységesen elkülönül az állami és városi zászlóktól.

László Berényi veröffentlicht das Tagebuch vom Erzherzog Franz Karl aus dem Jahre 1819 über seinen Besuch in Eisenstadt, Forchtenstein und Pottendorf. Darin geht es vor allem darum, wie der 17-jährige Erzherzog die Persönlichkeit und Lebensführung des Fürsten Nikolaus (II) Esterházy gesehen hat.